



# 2022

## DOCTORANDORUM DIES

DEJINY A TEÓRIA UMENIA A ARCHITEKTÚRY  
DEJINY FILOZOFIE  
ETIKA A MORÁLNA FILOZOFIA  
KLASICKÁ ARCHEOLÓGIA  
SLOVENSKÉ DEJINY  
SOCIÁLNA PSYCHOLÓGIA  
SYSTEMATICKÁ FILOZOFIA



# **DOCTORANDORUM DIES 2022**

**TRNAVA 2022**

## **DOCTORANDORUM DIES 2022**

**ZOSTAVOVATELIA:** doc. PhDr. Mária Dědová, PhD.  
doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik  
doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

**RECENZENTI:** prof. PhDr. Ivan Gerát, PhD.  
PhDr. Peter Guráň, PhD.  
prof. Mgr. Peter Halama, PhD.  
doc. Mgr. Ingrid Halászová, PhD.  
doc. PaedDr. Vladimíra Kurincová Čavojová, PhD.  
prof. PhDr. Silvia Miháliková, PhD.  
doc. PhDr. Marián Špajdel, PhD.  
prof. PhDr. Marian Žervan, PhD.

**VYDAVATEL:** Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2022

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou. Za jazykovú úroveň príspevkov zodpovedajú autori.

**ISBN 978-80-568-0514-5**

**EAN 9788056805145**

# **OBSAH**

Roman BURIČ

**IS COGNITIVE REFLECTION REALLY A REFLECTION?  
RESPONSE CORRECTION RATE IN THE COGNITIVE  
REFLECTION TEST AS AN ALTERNATIVE MEASURE  
OF ANALYTICAL THINKING.....6**

Vladimír FILIPOVIČ

**PSYCHICKÉ DÔSLEDKY PORUCHY INTERNETOVÉHO HRANIA  
V KONTEXTE MENTÁLNEHO ZDRAVIA  
ADOLESCENTOV.....15**

Filip JENDROL

**VZŤAH VNÚTORNEJ REČI K RIEŠENIU VHLADOVÝCH  
PROBLÉMOV.....29**

Barbora KAZIČKOVÁ

**EXPRESÍVNE A RECEPTÍVNE PORUCHY REČI ZAPRÍČINENÉ  
NEUROLOGICKÝM POŠKODENÍM MOZGU.....40**

Monika RUBALOVÁ

**HODNOTENIE ATRAKTIVITY TVÁRÍ NA FOTOGRAFIÁCH  
PRI MEDZIKULTÚRNYM POROVNANÍ – ZAMERANIE  
NA ÚSMEV A LÍČENIE.....53**

Daša RYŠAVÁ

**ZMENY V REPRODUKČNOM SPRÁVANÍ A INTERVENCIE  
ŠTÁTU PRE STABILIZÁCIU PÔRODNOSTI.....62**

Karin ŠTROFOVÁ

**RODOVÉ STEREOTYPY A MÝTY V RANOM DETSTVE -  
POZNATKY Z EMPIRICKÝCH VÝSKUMOV.....70**

Eva HASALOVÁ

**OBLEČENÁ IDENTITA. VLASTENECKÉ TENDENCIE  
NA PRÍKLADE ŽENSKÉHO ODIEVANIA V 19. STOROČÍ.....83**



|                                            |     |
|--------------------------------------------|-----|
| Adrián KOBETIČ                             |     |
| NIEKOĽKO POZNÁMOK K FUNKCIÁM TRÓNU MILOSTI |     |
| Z POLOMY.....                              | 100 |

|                                             |     |
|---------------------------------------------|-----|
| Adam KORCSMÁROS                             |     |
| POZNÁMKY K POTENCIÁLNYM METÓDAM REFLEXIE    |     |
| KONTEXTUÁLNYCH PRÍSTUPOV V ARCHITEKTONICKEJ |     |
| TVORBE A ARCHITEKTONICKOM MYSLENÍ           |     |
| V ROKOCH 1950 AŽ 1989.....                  | 117 |

|                                                |     |
|------------------------------------------------|-----|
| Katarína ORVISKÁ                               |     |
| SOCHA SV. MARTINA V DÓME SV. MARTINA           |     |
| V BRATISLAVE V KONTEXTE KULTU SV. MARTINA..... | 125 |

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| Andrea SMITKOVÁ                                      |     |
| PORTRÉTY PRÍSLUŠNÍKOV RODU ZAY ZO 17. A 18. STOROČIA |     |
| Z NIEKDAJŠIEHO RODOVÉHO KAŠTIEĽA V UHROVCI.          |     |
| PRÍSPEVOK K PROVENIENČNÉMU A ATRIBUČNÉMU VÝSKUMU     |     |
| ZBIERKOVÉHO FONDU SNM-MÚZEA BOJNICE.....             | 137 |

# IS COGNITIVE REFLECTION REALLY A REFLECTION? RESPONSE CORRECTION RATE IN THE COGNITIVE REFLECTION TEST AS AN ALTERNATIVE MEASURE OF ANALYTICAL THINKING

## JE KOGNITÍVNA REFLEXIA SKUTOČNE REFLEXIOU? ZMENA ODPOVEDE V TESTE KOGNITÍVNEJ REFLEXIE AKO ALTERNATÍVNY SPÔSOB MERANIA ANALYTICKÉHO MYSLENIA

Roman BURÍČ

Institute of Experimental Psychology,  
Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences,  
Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava  
Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie,  
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

**Abstrakt:** Podľa klasického modelu teórií duálnych procesov ľudia pri usudzovaní automaticky vygenerujú intuitívnu odpoveď typu 1, ktorá je v prípade potreby inhibovaná a nahradená analytickou odpoveďou typu 2. Jedným z prediktorov takejto korekcie je kognitívna reflexia - schopnosť potlačiť nesprávnu intuíciu a zapojiť procesy typu 2. Nedávne výskumy však ukazujú, že ak sú participantí pri riešení problémov navádzajúcich k chybnéj intuícii schopní vygenerovať správnu odpoveď, nedeje sa tak po korekcii chybnéj intuície, no už intuitívna odpoveď je v takýchto prípadoch správna. Tieto výsledky sa podarilo zreplikovať aj pri riešení úloh testu kognitívnej reflexie, a tak sa naskytá otázka, do akej miery sa skutočne jedná o reflexiu, ak je správna už intuitívna odpoveď. V tom texte ponúkam alternatívny spôsob merania kognitívnej reflexie, ktorým by bolo možné zachytiť mieru korekcie nesprávnych intuitívnych odpovedí. To by mohlo prispieť k lepšiemu meraniu dispozícii analytického myslenia.

**Kľúčové slová:** Usudzovanie, Kognitívna reflexia, kognitívne skreslenia, analytické myslenie

**Abstract:** According to the classical model of dual-process theories, people automatically generate an intuitive type 1 response when reasoning, which is

*inhibited and replaced by a type 2 analytical response if necessary. However, recent research shows that if participants correctly solve problems that cue a faulty intuition, it does not happen after the correction of the faulty intuition, but the intuitive answer is in most cases already correct. These results have also been replicated when participants solved the cognitive reflection test, and so the question arises as to what extent it is truly a reflection if the intuitive answer is already correct. In this text, I propose an alternative way of measuring cognitive reflection that could capture the correction rate of incorrect intuitive responses. This could contribute to a better measurement of the analytical thinking dispositions.*

**Keywords:** Reasoning, Cognitive reflection, cognitive bias, analytical thinking

## **1 Cognitive reflection as a measure of analytical thinking engagement**

The last five decades of reasoning and decision-making research have provided strong evidence of the misleading nature of the human intuitive judgment, especially in situations that require the involvement of logical and probabilistic principles (Kahneman, 2013). Consider the following example (Frederick, 2005):

*If it takes 5 machines 5 minutes to make 5 widgets, how long would it take 100 machines to make 100 widgets?*

According to perhaps the most influential model of dual processes, the default-interventionist (DI) model (Evans & Stanovich, 2013; Evans, 2007), there are a couple of necessary steps to solve such problems correctly.

1. The DI model proposes that the first answer that comes to mind as a default is the so-called type 1 response. It is automatic, intuitive, based on heuristics, and does not draw working memory resources, so it's very energy efficient. In this case, it's 100 minutes (Frederick, 2005), however, it is incorrect, as the problem intentionally cues a misleading intuitive response.

2. To come up with a correct response (5 minutes), reasoners need to tap into type 2 processes. These are slower, deliberate, and draw working memory resources. It is often called analytical thinking, as it allows using logical-mathematical and probabilistic principles.

As type 1 processes are easier to use, come as default, and in most cases provide us with sufficient judgments, the majority of people rely

on them too much, even in those cases which require type 2 involvement (Kahneman, 2013). According to the DI model, this overreliance on type 1 processes is the source of cognitive biases - systematic errors in human reasoning.

The example from above is one of three problems from the original Cognitive Reflection Test (Frederick, 2005). As the name suggests, the test was designed to measure cognitive reflection - participants' ability to tap into type 2 processes, reflect upon and consequently overcome their intuitive response.

Nowadays it is a very popular and widely used measure of analytical thinking engagement. It was shown to be associated with cognitive abilities (Burič & Šrol, 2020; Frederick, 2005; Šrol & De Neys, 2020; Toplak et al., 2011), SAT scores (Frederick, 2005; Obrecht et al., 2009), and numeracy (Campitelli & Gerrans, 2014; Liberali et al., 2012; Mastrogiorgio, 2015; Pennycook & Ross, 2016), but foremost, it emerged repeatedly as one of the strongest predictors of susceptibility to cognitive biases as measured in tasks such as base rate neglect, denominator neglect, and conjunction fallacy and syllogisms (Liberali et al., 2012; Toplak et al., 2011, 2014).

## **2 Is it truly a reflection?**

However, there are many studies from recent years that question the DI model. More specifically, these studies show that the correct response in tasks measuring cognitive biases might not be generated by type 2 processes which inhibit and correct the erroneous type 1 response (e.g. Bago & De Neys, 2017, 2019; Burič & Konrádová, 2021; Burič & Šrol, 2020). Putting the nature of type 1 and type 2 processes in question also rises doubts about cognitive reflection and CRT as its measure.

### *2.1 Two-response paradigm*

These studies used the so-called two-response paradigm (see also Thompson et al., 2011; Thompson & Johnson, 2014). In this paradigm, participants are presented with all of the reasoning tasks twice. However, in the first attempt, several restrictions are used to prevent participants from engaging in type 2 processes. First, their working memory is burdened with a secondary cognitive task. Second, they have limited time to respond (participants have to respond immediately after reading the task). These

methods should ensure that the first response will be intuitive. In the second response, participants have unlimited time to answer and their working memory is not burdened, so they can think the problems through and engage in type 2 processes.

### *2.2 Analysis of the direction of answer change*

The use of the two-response paradigm allowed authors to analyze the direction of the answer change, that is, how the response changed in their second attempt. There are four possible directions of change - both answers incorrect (00), the first answer incorrect and the second correct (01), the first one correct and the second incorrect (10), and both answers correct (11). According to the DI model, most of the correct final responses should follow after the incorrect first responses, that is the 01 direction of change. However, the results of the above-mentioned studies showed that in most cases when the participant answered correctly in the second response, the first one was already correct. What is more, the correction of erroneous intuition was rather rare. This means that 1) participants were able to generate logically correct intuitions and 2) the type 2 processes were not used to mainly correct the erroneous intuition, but rather to justify the intuitive response.

### *2.3 Questioning the nature of CRT*

What is more, in studies of Bago and De Neys (2019), and Burič and Konrádová (2021), authors used the two-response paradigm to present participants with CRT. The analysis of the direction of answer change showed the same patterns. In most cases, when the final response was correct, it did not follow after incorrect intuition. The intuitive responses were in such cases correct as well. The correction of erroneous first response was rare as well. Even though in the study of Burič and Konrádová (2021) the 01 direction of change accounted for 25% of all cases, it was still less than a half of cases with a correct final response.

Here it is important to remind, what the CRT is supposed to measure - the engagement of analytical thinking. That is participants' ability to tap into type 2 processes and overcome their intuitive response (Frederick, 2005). Simply put, participants' tendency to think analytically, rather than rely on their intuition. However, the results mentioned above indicate, that

the reflection is not really a reflection. The accuracy of the final response in CRT is to a large extent determined by the accuracy of the intuitive response, and the correction of incorrect intuition is rather uncommon. It means the CRT itself measures the ability to generate logically correct intuitive responses, rather than a tendency to think analytically.

### **3 An alternative measure of cognitive reflection**

As the CRT is supposed to measure the tendency to overcome incorrect intuition, I believe the current measure should be adjusted to meet the definition of cognitive reflection. Even though the correction of the erroneous first response is way less prevalent than initially thought, it is still not negligible and can still be used as a measure of analytical thinking engagement.

This proposal of an alternative measurement utilizes the two-response paradigm. As mentioned above, the paradigm has been shown to effectively isolate the type 1 response from the type 2 response and allows scholars to analyze the direction of the answer change. In this case, the cognitive reflection can be operationalized as the 01 direction of change (i.e. cases in which participants provide an incorrect intuitive response, reflect upon it once they can engage in type 2 processes in their second response, and override the incorrect intuition with a correct type 2 response). Therefore, the ratio of the 01 direction among the cases in which the intuitive response was incorrect (01 + 00), should represent the degree of cognitive reflection.

For example, in a hypothetical, very unlikely situation with 100 reasoning problems, where the directions of change were evenly represented (25 each). The cases in which the first response was correct, therefore, should not be accounted for, as in the 11 direction of change the response does not change afterward and the prevalence of 10 cases is negligible. Also, the cause of the 10 direction is not that clear and until it is further examined, it should not be included in the analysis. It might be a result of insufficient mindware instantiation (e.g. Burič, 2022; Stanovich, 2018), but also of simply participants guessing.

A possible shortcoming of such an approach can be, that the correction ratio (the 01 ratio out of 00 + 01 cases) will be to some extent dependent on the overall number of cases with incorrect intuitive responses. For example, some participants may solve 4 out of 5 problems correctly already

in their first, intuitive responses and may fail to correct their answer to the remaining problem in their second responses. Although they will achieve 80% overall accuracy, their correction rate would be 0%. On the other hand, other participants can solve 2 out of 5 problems correctly intuitively, and one more problem correctly after the correction in their second response. This would equal 60% overall accuracy and a 33.3% correction rate. Paradoxically, some participants may achieve a higher overall score with a lower correction rate, and some the other way around - lower overall accuracy with a higher correction rate.

However, the important question then will be, if the new measure will show a good enough incremental and construct validity. Despite the paradox mentioned above, it is crucial to examine whether the correction rate in CRT will emerge as an independent predictor of several measures the original CRT predicted.

#### **4 Estimation of incremental and construct validity**

As mentioned at the beginning, accuracy in the original CRT was repeatedly shown to predict the susceptibility to multiple cognitive biases tasks (e.g. Burič & Šrol, 2020; Liberali et al., 2012; Šrol & De Neys, 2020; Toplak et al., 2011, 2014). Therefore, I suggest the first step to examine the incremental validity to be testing it as a predictor of susceptibility to cognitive biases along with other known predictors, such as an overall CRT score, numeracy (measured with Berlin numeracy test; e.g. Cokely et al., 2012), thinking dispositions (measured with Rational-Experiential Inventory; Epstein et al., 1996), mindware instantiation (measured with neutral tasks; e.g. Burič & Šrol, 2020; Frey et al., 2018; Šrol & De Neys, 2020), and cognitive ability (measured with Vienna Matrix Test; Klose et al., 2002). Assuming the correction rate in CRT is a valid instrument to measure analytical thinking engagement, it should emerge as an independent predictor even if in the model with the above-mentioned variables.

Testing the predictive ability of the measure will also allow examining its construct validity. Given that the variables mentioned above were shown to correlate with each other, one can assume that the correction rate in CRT should also be positively associated with cognitive ability, numeracy, and the score in the Need for cognition scale, which is a part of the Rational-

Experiential Inventory. It should also negatively correlate with its second part - the Faith in intuition scale.

## 5 Conclusion and expected outcome

The main goal of the current paper was to point out the incorrect basic premise upon which the CRT is based and propose an alternative way of measuring cognitive reflection. The recent results that question the classic DI model of dual processes, but also the most recent findings regarding the direction of answer change in CRT highlight the need to come up with a measure of analytical thinking engagement. I propose that participants' correction rate in CRT presented via a two-response paradigm would be such a measure, as it better meets the definition of cognitive reflection.

If proposed analyses show incremental and construct validity of the measure, it would be a valuable asset in measuring analytical thinking, and its role in susceptibility to cognitive biases.

## References

- Bago, B., & De Neys, W. (2017). Fast logic?: Examining the time course assumption of dual process theory. *Cognition*, 158, 90–109. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2016.10.014>
- Bago, B., & De Neys, W. (2019). The Smart System 1: Evidence for the intuitive nature of correct responding on the bat-and-ball problem. *Thinking & Reasoning*, 25(3), 257–299. <https://doi.org/10.1080/13546783.2018.1507949>
- Burič, R. (2022). *Acquired knowledge and bias susceptibility: Mindware automatization measured with a two-response paradigm and its relationship with conflict detection*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/wb2np>
- Burič, R., & Konrádová, L. (2021). Mindware instantiation as a predictor of logical intuitions in the Cognitive Reflection Test. *Studia Psychologica*, 63(2), 114–128. <https://doi.org/10.31577/sp.2021.02.822>
- Burič, R., & Šrol, J. (2020). Individual differences in logical intuitions on reasoning problems presented under two-response paradigm. *Journal of Cognitive Psychology*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/20445911.2020.1766472>
- Campitelli, G., & Gerrans, P. (2014). Does the cognitive reflection test measure cognitive reflection? A mathematical modeling approach. *Memory & Cognition*, 42(3), 434–447. <https://doi.org/10.3758/s13421-013-0367-9>



Cokely, E. T., Galesic, M., Schulz, E., Garcia-Retamero, R., & Ghazal, S. (2012). Measuring Risk Literacy: The Berlin Numeracy Test. *Judgment and Decision Making*, 7(1), 23.

Epstein, S., Pacini, R., Denes-Raj, V., & Heier, H. (1996). Individual differences in intuitive-experiential and analytical-rational thinking styles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), 390–405. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.71.2.390>

Evans, J. S. B. T., & Stanovich, K. E. (2013). Theory and Metatheory in the Study of Dual Processing: Reply to Comments. *Perspectives on Psychological Science: A Journal of the Association for Psychological Science*, 8(3), 263–271. <https://doi.org/10.1177/1745691613483774>

Evans, J. St. B. T. (2007). On the resolution of conflict in dual process theories of reasoning. *Thinking & Reasoning*, 13(4), 321–339. <https://doi.org/10.1080/13546780601008825>

Frederick, S. (2005). Cognitive Reflection and Decision Making. *Journal of Economic Perspectives*, 19(4), 25–42. <https://doi.org/10.1257/089533005775196732>

Frey, D., Johnson, E. D., & De Neys, W. (2018). Individual differences in conflict detection during reasoning. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 71(5), 1188–1208. <https://doi.org/10.1080/17470218.2017.1313283>

Kahneman, D. (2013). *Thinking, Fast and Slow* (1st edition). Farrar, Straus and Giroux.

Liberali, J. M., Reyna, V. F., Furlan, S., Stein, L. M., & Pardo, S. T. (2012). Individual Differences in Numeracy and Cognitive Reflection, with Implications for Biases and Fallacies in Probability Judgment. *Journal of Behavioral Decision Making*, 25(4), 361–381. <https://doi.org/10.1002/bdm.752>

Mastrogiorgio, A. (2015). Commentary: Cognitive reflection vs. calculation in decision making. *Frontiers in Psychology*, 6. <https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2015.00936>

Obrecht, N. A., Chapman, G. B., & Gelman, R. (2009). An encounter frequency account of how experience affects likelihood estimation. *Memory & Cognition*, 37(5), 632–643. <https://doi.org/10.3758/MC.37.5.632>

Pennycook, G., & Ross, R. M. (2016). Commentary: Cognitive reflection vs. calculation in decision making. *Frontiers in Psychology*, 7. <https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2016.00009>

Šrol, J., & De Neys, W. (2020). Predicting individual differences in conflict detection and bias susceptibility during reasoning. *Thinking & Reasoning*, 1–31. <https://doi.org/10.1080/13546783.2019.1708793>

Stanovich, K. E. (2018). Miserliness in human cognition: The interaction of detection, override and mindware. *Thinking & Reasoning*, 24(4), 423–444. <https://doi.org/10.1080/13546783.2018.1459314>

Thompson, V. A., & Johnson, S. C. (2014). Conflict, metacognition, and analytic thinking. *Thinking & Reasoning*, 20(2), 215–244. <https://doi.org/10.1080/13546783.2013.869763>

Thompson, V. A., Prowse Turner, J. A., & Pennycook, G. (2011). Intuition, reason, and metacognition. *Cognitive Psychology*, 63(3), 107–140. <https://doi.org/10.1016/j.cogpsych.2011.06.001>

Toplak, M. E., West, R. F., & Stanovich, K. E. (2011). The Cognitive Reflection Test as a predictor of performance on heuristics-and-biases tasks. *Memory & Cognition*, 39(7), 1275–1289. <https://doi.org/10.3758/s13421-011-0104-1>

Toplak, M. E., West, R. F., & Stanovich, K. E. (2014). Assessing miserly information processing: An expansion of the Cognitive Reflection Test. *Thinking & Reasoning*, 20(2), 147–168. <https://doi.org/10.1080/13546783.2013.844729>

# PSYCHICKÉ DÔSLEDKY PORUCHY INTERNETOVÉHO HRANIA V KONTEXTE MENTÁLNEHO ZDRAVIA ADOLESCENTOV

## PSYCHICAL CONSEQUENCES OF INTERNET GAME DISORDERS IN ADOLESCENT MENTAL HEALTH CONTEXT

Vladimír FILIPOVIČ

Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie,  
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava  
vfilipovic209@gmail.com

**Abstrakt:** *Príspevok sa zaoberá problematikou kognitívnych, emocionálnych a behaviorálnych psychických dôsledkov poruchy internetového hrania (Internet gaming disorder, ďalej IGD). Problematické hranie digitálnych hier je relevantnou poruchou v modernej spoločnosti a súvisí s prejavmi rizikového správania počas dospievania, podľa rôznych štúdií najrizikovejšiu skupinu predstavujú adolescenti, nakoľko hraním videohier si kompenzujú rôzne problémy každodenného života. Odhadovaná celosvetová prevalencia poruchy internetového hrania je v rozmedzí 0,2 % až 8,5%. Na základe podrobného rozboru štúdií sme preukázali negatívny vplyv poruchy internetového hrania na mentálne zdravie adolescentov.*

**Kľúčové slová:** IGD, adolescenti, psychické dôsledky, videohry

**Abstract:** *The paper deals with the issue of cognitive, emotional and behavioral psychological consequences of Internet gaming disorder (IGD). Problematic digital gaming is a relevant disorder in modern society and is associated with manifestations of risky behavior during adolescence; according to various studies, adolescents represent the most risky group, as they compensate for various problems of everyday life by playing video games. The estimated worldwide prevalence of internet gaming disorders is in the range of 0.2% to 8.5%. Based on a detailed analysis of the studies, we have demonstrated the negative impact of Internet gambling disorders on the mental health of adolescents.*

**Key words:** IGD, adolescents, psychical consequences, video games

## **Psychologické vymedzenie poruchy internetového hrania**

Porucha internetového hrania (Internet gaming disorder, ďalej IGD) je charakterizovaná podľa Medzinárodnej klasifikácie chorôb (ICD-11) vzorcom pretrvávajúceho alebo opakujúceho sa herného správania („digitálne hranie“ alebo „videohry“), ktoré sa primárne odohráva cez internet a prejavuje sa: zhoršenou kontrolou nad hraním (napr. začiatok, frekvencia, intenzita, trvanie, ukončenie, kontext); zvýšeným uprednostňovaním hier do tej miery, že hranie hier má prednosť pred inými životnými záujmami a každodennými činnosťami; a pokračovanie alebo eskalácia hrania napriek výskytu negatívnych dôsledkov. Poruchu internetového hrania zaradujeme podľa ICD-11 do skupiny 6C51 Herná porucha (Gaming disorder). Vzor herného správania môže byť nepretržitý alebo epizodický a opakujúci sa. Herné správanie a ďalšie funkcie sú zvyčajne zrejmé počas obdobia najmenej 12 mesiacov, aby bolo možné určiť poruchu, hoci požadované trvanie možno skrátiť, ak sú splnené všetky diagnostické požiadavky a symptómy sú závažné. Vzorec správania je dostatočne závažný na to, aby viedol k výraznému narušeniu osobných, rodinných, sociálnych, vzdelávacích, pracovných alebo iných dôležitých oblastí fungovania (WHO, 2020; APA, 2013).

S nárastom využívania technológií v sociálnych oblastiach došlo k určitým zmenám v preferenciách hier a zábavy (Zeliha, 2019). Adolescenti sú najzraniteľnejšou vekovou skupinou, pokiaľ ide o závislosť od internetu a poruchy hrania, pretože sa u nich môžu vyvinúť vážnejšie komplikácie ako u iných vekových skupín. Adolescenti môžu byť uväznení v kybernetickom svete, trpieť psychologickou panikou a nakoniec zničiť svoje osobné a sociálne siete (Dong et al., 2011).

Celosvetovo sa prevalencia poruchy internetového hrania v rokoch 2009 až 2019 pohybovala v rozmedzí 1,4% až 6,9% (Stevens et al., 2020), v súčasnosti je v rozsahu od 0,2 % do 8,5 %; najvyššia prevalencia bola odhadnutá v kórejskej populácii, kde sa zistilo, že 50 % populácie je závislých od hrania (Karasneh et al., 2021). Napríklad prevalencia v Európe bola medzi 1,2 až 1,6 %, zatiaľ čo v Ázii sa pohybovala od 1,6 do 18,4 % (Liao et al., 2020).

**Tab.1:** Prevalencia poruchy internetového hrania vo vybraných krajinách Európy, Ázie, Ameriky, Austrálie. \*Zdroj: (Fam, 2018; Kňážek et al., 2021; Liao et al., 2020; Setyaningsih et al. 2021)

| <b>Krajiny</b>  | <b>Prevalencia (%)</b> |
|-----------------|------------------------|
| Holandsko       | 3,8 – 5,4%             |
| Slovinsko       | 2,5%                   |
| Nemecko         | 5,7%                   |
| Španielsko      | 7,7%                   |
| Veľká Británia  | 14,6%                  |
| Grécko          | 2,5%                   |
| Česko           | 3%                     |
| Irán            | 5,3%                   |
| Hong Kong       | 15,7%                  |
| Čína            | 17,0%                  |
| Južná Kórea     | 5,9%                   |
| Kanada          | 9,4%                   |
| Severná Amerika | 9,4%                   |
| Austrália       | 7,0%                   |

Problematické herné správanie spôsobuje značné psychické problémy a rôzne deformácie v živote jednotlivca (Zeliha, 2019). Výskum problémov mentálneho zdravia spojených s poruchou hrania na internete sa za posledné desaťročie rozrástol. Problémoví hráči videohier majú tendenciu prednostne si osvojovať dysfunkčné zvládanie. K hlavným dôsledkom poruchy internetového hrania patria neuroanatomické zmeny mozgu (Burkauskas et al., 2022; Greefieldová, 2016; Kim et al., 2018; Park – Chun – Kim, 2018; Seok – Sohn, 2018), narušenie kognitívnych funkcií (senzorické systémy, pamäť, učenie, vnímanie, imaginácia) (Milani et al., 2017; Setyaningsih et al., 2021), pozornosti (Greenfieldová, 2016; Moudiab – Spada, 2019; Van den Eijden et al., 2018), výrazná zmena behaviorálnych funkcií (Greefieldová, 2016; Milani et al., 2017; Kim et al., 2018), prítomnosť duševných porúch ako úzkosť, depresia, sociálna fóbia, ADHD a iné (González-Bueso et al., 2018; Hosch - Libiger – Švestka, 2004; Chen et al., 2021; Kim et al., 2020; Lee et al., 2021; Tsui – Cheng, 2021; Wang et al., 2017).

## **Neuroanatomické zmeny v mozgu a porucha internetového hrania**

Násilné scény v kontexte poruchy internetového hrania spôsobujú zmenu aktivít v určitých oblastiach mozgu, hlavne v špeciálnej oblasti nazývanej predný cingulum (je to veľmi dôležitá časť mozgu, pretože zohráva dôležitú spojovaciu úlohu medzi limbickým systémom a neokortexom, jeho stimulácia vyvoláva pocity úzkosti, radosti a strachu). Porucha internetového hrania spôsobuje deaktiváciu amyglady, čo je oblasť mozgu, ktorá uchováva spomienky na emocionálne nabitú zážitky a jej zníženou aktivitou dochádza k potláčaniu strachu a celkového poklesu emócií (Greefeldová, 2016). U dospievajúcich je prefrontálny vývoj stále neúplný a amygdala, ktorá ovláda strach a hnev, hrá väčšiu úlohu v správaní, preto sú adolescenti náchylnejší na prejavy impulzívneho správania (Kim et al., 2018). Porucha internetového hrania spôsobuje dysfunkcie súvisiace s neuroanatomickými zmenami, dochádza k zmenšeniu objemu šedej hmoty, zmenšeniu hrúbky mozgovej kôry a strate bielej hmoty. Tieto neuroanatomické zmeny súvisiace s poruchou internetového hrania naznačujú, že takéto parametre zobrazovania mozgu môžu slúžiť ako biomarkery na rozlíšenie jednotlivcov s poruchou internetového hrania od iných jednotlivcov. To znamená, že porucha internetového hrania môže byť vykonaná pomocou výpočtovej manipulácie neuroanatomických biomarkerov, a nie prostredníctvom kategorizácie založenej na symptómoch na základe DSM-5 (Park – Chun – Kim, 2018). Počas vystavenia sa počítačovým hrám, videohrám, jednotlivci s poruchou internetového hrania v porovnaní so zdravými jednotlivcami vykazujú zmenenú mozgovú aktivitu v rôznych oblastiach, ako je nucleus caudate, dorzolaterálna prefrontálna oblasť, nucleus accumbens, predná cingulárna kôra a hippocampus. Porucha internetového hrania spôsobuje zvýšenú funkčnú konektivitu alebo regionálnu homogenitu v strednom temporálnom gyre a mozočku. Štúdie hodnotiace hrúbku mozgovej kôry na pozorovanie štrukturálnych zmien v mozgu jednotlivcov s poruchou internetového hrania odhalili zníženú hrúbku mozgovej kôry v orbitofrontálnom kortexe, insule, parietálnom kortexe a postcentrálnom gyre (Seok – Sohn, 2018).

## **Narušenie kognitívnych funkcií v dôsledku poruchy internetového hrania**

Študenti stredných škôl s poruchou internetového hrania majú zhoršené kognitívne funkcie v porovnaní s kontrolnou skupinou, najmä v oblastiach pozornosti, pamäti a jazyka (Dong et al., 2011). Jednotlivci s poruchou internetového hrania majú zhoršenú činnosť epizodickej pamäte, schopnosť písomného vyjadrovania, pozornosť a pokles základných zručností čítania v porovnaní s jednotlivcami, ktorí nevykazovali príznaky poruchy internetového hrania. Štúdie MRI mozgu pacientov s poruchou internetového hrania odhalili zníženie objemu bielej hmoty a narušenie funkčnej konektivity v oblastiach spojených s učením a pamäťou. Exekutívna dysfunkcia, zníženie hrúbky mozgovej kôry v oblastiach spojené s rozhodovaním a deficit pracovnej pamäti sú ďalšími dopadmi poruchy internetového hrania na mentálne zdravie. Lekári, učitelia a rodičia by si mali byť viac vedomí škodlivého účinku poruchy internetového hrania (Setyaningsih et al., 2021).

Hranie videohier má negatívny až dehonestujúci vplyv na našu pozornosť. Podľa Maureen Dowdovej (2011) je zvuk ticha už dnes matnou spomienkou rovnako ako tajomstvo, súkromie a pozornosť uprená na jedinú vec a tým sú videohry rôzneho charakteru. Videohry so svojím rýchlym a farebným obsahom ovplyvňujú pozornosť. Internet i hranie videohier sú spúšťacím faktorom celého radu mentálnych problémov. Adolescenti, ktorí strávili pri hraní videohier viac než dve hodiny, mali častejšie narušené kognitívne funkcie. Počítačové hry majú špecifický neblahý vplyv na sústredenie. Súvislosť medzi videohrami a pozornosťou je príčinná a nie je náhodná. Moderné videohry so svojím vizuálne bohatým a rýchlo bežiacim dejom kladú značné nároky na vizuálne-priestorovú a kognitívnu inteligenciu hráčov, pričom tieto požiadavky kvôli plasticite mozgu zanechávajú stopu i na následnom správaní daného jednotlivca. Hráči videohier vnímajú svet inak, napríklad z jednej vizuálnej scény sú schopní vyťažiť viac informácií. Porucha internetového hrania vplýva na vizuálno-priestorové schopnosti (Greenfieldová, 2016). Jednotlivci s narušenou pozornosťou majú problém fungovať v reálnom živote, často prenášajú svoje pocity z videohier do spoločnosti. Nedokážu sa odtrhnúť od sveta videohier a preto si vytvárajú rôzne imaginárne postavy v realite. Porucha internetového hrania postihuje našu obrazotvornosť a kreativnosť, nakoľko naša mentálna stránka je

pripútaná k hraníu počítačových hier, čo má za následok deficit tvorby nových a zaujímavých štruktúr, čím ochudobňuje mentálnu stránku. Imaginárne predstavy spôsobené hraním videohier sa môžu preklenúť do podoby rôznych psychologicko-patologických javov ako sú halucinácie (sluchové, zrakové), bludy a rôzne predstavy, ktoré nemajú základ v realite. V najhoršom prípade môžu viesť až k suicidálnemu správaniu (Moudiab – Spada, 2019). Učením si obohacujeme vedomosti a zručnosti. Patologické hranie videohier spôsobilo u adolescentov zhoršený prospech v škole a nižšiu psychickú pohodu. Kladieme si otázku, prečo IGD má negatívny vplyv na učenie, dôvodom je, že masa tínedžerov hrajú videohry do neskorých nočných hodín, vďaka nízkej pevnej vôle nedokážu prestať hrať videohry, presúvajú učenie na tzv. „vedľajšiu koľaj“, čo vedie k neschopnosti kritického myslenia, nedostatku spánku, ktorý potrebujeme pre regeneráciu nášho organizmu. Ďalší deň v škole adolescenti majú problém sústrediť sa na učebnú látku a to má za následok zhoršenie prospechu u študenta (Van den Eijden et al., 2018).

### **Emocionálne zmeny v dôsledku poruchy internetového hrania**

Emocionálna regulácia je komplexný proces, ktorý zahŕňa iniciáciu, inhibíciu alebo moduláciu aspektov fungovania emócií. Emocionálne zmeny sú búrlivo prebiehajúce a rozlične dlho trvajúce citové vzplanutia. V období adolescencie dochádza k významnejším a intenzívnejším citovým vzplanutiam, nálada tínedžerov sa mení častejšie, rýchlejšie a náhodne. Môžu mať silné emócie, ktoré nikdy predtým nezažili, je bežné, že sa cítia zmätení, vystrašení alebo nahnevaní a nevedia prečo (Yen et al., 2018). Počas búrlivého obdobia dospievania prechádzajú tínedžeri vývinom do dospelosti a začína sa prejavovať problematické správanie alebo negatívne emócie. Každodenné používanie internetu vedie k nedostatku rozpoznávania emócií, poklesu schopnosti rozpoznávať negatívne emócie a k zhoršeniu psychickej pohody adolescenta. Slabá schopnosť rozpoznávania negatívnych emócií predpovedala význačnosť, toleranciu a relaps, ale nie iné aspekty IGD. Nedostatočná schopnosť rozpoznávania negatívnych emócií teda môže viesť k zhoršeniu psychickej pohody adolescenta tým, že spôsobuje zraniteľnosť voči duševným poruchám, ako je úzkosť a depresia. Emocionálne zmeny môžeme považovať za určitý druh abstinenčného syndrómu, nakoľko jednotlivci nedokážu zniesť



odlúčenie od hrania videohier (Aydin et al., 2020). Pri jednotlivcoch s poruchou internetového hrania sa často stretávame s rôznymi emočnými vzplanutiami, ak adolescenti hrajú strategické až násilnícke hry a nepodariť sa im dokončiť úroveň, dochádza k afektívnym zmenám ako sú prudké motorické reakcie (škrípanie zubami, ničenie predmetov), vegetatívne zmeny (zblednutie, sčervenanie), znížená súdnosť, zúžené vedomie, nekoordinovaná reč, znaky agresie. Dysfunkčné emocionálne regulačné stratégie, ako je potláčanie emócií, zrejme ovplyvňujú patogenézu depresie. Narušená emocionálna regulácia môže prispieť k symptómom nálady, ako je depresia a úzkosť (Yen et al., 2018).

### **Porucha internetového hrania a zmeny v oblasti správania**

Násilie sa vo videohrách objavilo v roku 1990. V súčasnosti majú elektronické hry neuveriteľné grafické rozlíšenie presahujúce 1 miliardu polygónov za sekundu. V dôsledku toho je násilie zobrazované vo videohrách detailnejšie a farebnejšie. Hráči sú vystavení rôznym spôsobom zabíjania a často sú svedkami smrti v kyberpriestore. Po skončení hrania videohier dochádza k narastaniu agresivity a oslabovania behaviorálnych funkcií. U chlapcov dominuje hranie násilných videohier v porovnaní s pasívnym sledovaním. Mnoho hier hráčov doslova pohltí, hlavne u osôb, ktorí používajú ručný ovládač, ktorý zvyšuje zážitok z hry a zintenzívňuje agresívne pocity. Súčasné videohry obsahujú podrobné hrozné činy ako je napríklad useknutie hlavy, tento druh virtuálneho násillia má reálny dopad na intenzitu následnej agresivity. Dopad IGD na behaviorálne funkcie má za následok nevhodného správania v spoločnosti. Stretávame sa s týmto problémom na dennej báze u tínedžerov, ktorí nemajú skoro žiadnu úctu voči zákonom, tradíciám, zvykom, starším ľuďom. Sme svedkami rôznych nedôstojných činov adolescentov ako je agresívne správanie, kriminalita a rôzne iné. Z toho dôvodu, že mladí ľudia pri intenzívnom hraní strácajú orientáciu v čase a reálnom priestore, nevedenia rozlišovať medzi skutočnosťou a virtuálnym prostredím. Porucha internetového hrania zvyšuje agresivitu v krátkodobom a dlhodobom horizonte. Dochádza k zvýšeniu tendencie agresívneho správania, a to hneď z niekoľko dôvodov (Greefieldová, 2016):

a/ rastie počet agresívnych myšlienok, čo zvyšuje pravdepodobnosť, že mierna provokácia bude vykladaná ako nepriateľský akt

b/ rastie agresívne myslenie

c/ rastie všeobecné vzrušenie (napr. srdcová frekvencia), čo vedie k zvýšenej tendencii dominantného chovania

d/ niekedy dochádza k priamemu napodobňovaniu nedávneho pozorovaného agresívneho chovania.

Hráč je ponorený do virtuálneho prostredia, kde behom hrania určitou postavou, ktorej agresívne činy sú v hre odmeňované, čo iniciuje prívál dopamínu do mozgu hráča, preto sa jeho agresívne správanie stáva normou. Osoby, ktoré hrajú videohry môžu stratiť sebauvedomenie a schopnosť rozpoznať pravú podstatu situácie. Porucha internetového hrania znižuje prah reakcie na provokáciu a oslabuje schopnosť empatie s ostatnými ľuďmi. Uvedieme si zaujímavý príklad: pokiaľ do vás niekto vrazí na chodbe, vaša reakcia by mohla byť prehnane nepriateľská. Videohry neovplyvňujú len našu mentálnu stránku, ale aj fyziologickú (mozog a organizmus). Krátka doba hrania videohier má vplyv na aktiváciu častí nervového systému, ktorá automaticky rozbúcha ľudské srdce (Greefieldová, 2016). Agresívne správanie je zamýšľané správanie, ktoré poškodzuje alebo zraňuje ostatných a zahŕňa nahnevané emócie. Agresia počas dospievania sa spája s antisociálnym správaním, ako je delikvencia, závislosť a násilie, ako aj s kriminalitou a školským nevhodným správaním (Kim et al., 2018).

### **Duševné poruchy v kontexte poruchy internetového hrania**

Depresia podľa rôznych štúdií môže predstavovať predisponujúci faktor pre správanie súvisiace s internetom, ale môže predstavovať významný dôsledok poruchy internetového hrania, čo spôsobuje pesimistické zmýšľanie, pocity prehry a nevládania určitej situácie, nechutenstvo, problémy s ranným prebúdzaním, ponurosť nálady a iné. Porucha internetového hrania vyvoláva depresívnejšie symptómy v dôsledku narušenia sociálnych interakcií v reálnom živote, čo vedie k sociálnej izolácii a medziludským problémom, ktoré sa stávajú začarovaným kruhom. problematické zážitky z online hrania menia mozgové funkcie hráčov a kognitívne procesy, ako je získanie pocitu odmeny a znížená výkonná funkcia pri plnení dôležitých životných povinností, čo môže vyvolať pocit zlyhania a zvýšiť pravdepodobnosť rozvoja symptómov depresie (Tsui – Cheng, 2021).

Úzkostná porucha je jednou z najčastejších duševných porúch v komunite. Závislosť na internete je spojená s rôznymi duševnými poruchami. Úzkosť spôsobuje pokles emocionálnej pohody, čo zhoršuje schopnosť vyrovnávať sa s negatívnymi zážitkami (Wang et al., 2017).

Sociálna fóbia sa prejavuje silným strachom a vyhýbaním sa sociálnym situáciám. Od bežnej trémy sa líši tým, že výrazne narušuje výkonnosť a sociálnu adaptáciu. Najčastejšie sa jedná o strach z vystupovania na verejnosti, písania, pitia alebo jedenia pred druhými. Typickým rysom sociálnej fóbie je anticipačná úzkosť, čiže strach z očakávania a rozvoj vyhýbavého správania sa. Človek trpiaci sociálnou fobiou je presvedčený, že iní ľudia si ho nadmerne všímajú a hodnotia ho (Hosch - Libiger – Švestka, 2004). Virtuálne prostredie a sociálne siete sú častou komorbiditou sociálnej fóbie, nakoľko sa stretávame s rôznymi atakmi od rovesníkov voči svojim vrstevníkom, čo spôsobuje pokles sebadôvery. Jednotlivec má závažné problémy s vystupovaním na verejnosti, fungovaním v spoločnosti a vytváraním dôverných vzťahov s inými osobami (González-Bueso et al., 2018).

Porucha pozornosti/hyperaktivita/ Attention Deficit Hyperactive Disorder (ADHD) je bežná neurovývojová porucha, ktorá sa zvyčajne diagnostikuje v detstve. Výsledky naznačujú, že porucha internetového hrania je spojená s ADHD v populácii adolescentov a mladí dospelí s poruchou internetového hrania aj ADHD majú vyššiu impulzivnosť a nepriateľstvo. Okrem toho impulzivita a nepriateľstvo sprostredkujú spojenie medzi ADHD a poruchou internetového hrania (Lee et al., 2021). ADHD je čoraz viac vnímaná ako porucha s narušeným zapojením rozsiahlych mozgových sietí počas neurovývojového procesu. ADHD vedie k zvýšeniu závažnosti behaviorálnej závislosti. Návykové správanie tiež vedie k zmene v ich mozgu a môže podporovať zmenu štrukturálnej siete (Kim et al., 2020). Tínedžeri s ADHD môžu prejavovať niekoľko bežných symptómov, ako sú deficity v pracovnej pamäti, organizovaní, udržiavaní a dokončovaní úloh. Neschopnosť úspešne dokončiť úlohy v každodennom živote alebo práci môže priniesť frustráciu a beznádej. Detská ADHD zvyšuje riziko depresie v neskoršom živote a je v súlade s kauzálnym účinkom genetickej zodpovednosti ADHD, čo spôsobuje následnú depresiu. Nepriame účinky emócií a negatívneho poznania tiež zohrávajú dôležitú úlohu v súvislosti medzi symptómami ADHD a poruchou internetového hrania (Chen et al., 2021).

## Záver

Zistili sme na základe podrobnej analýzy rôznych relevantných článkov a monografií, ktoré riešili problematiku poruchy internetového hrania, kde zdôraznili, že hranie videohier je globálny fenomén, ktorý má negatívne účinky na mentálne i somatické zdravie. Hranie počítačových hier sa v poslednom čase stalo neodmysliteľnou voľnočasovou aktivitou, nakoľko adolescenti si hraním videohier kompenzujú problémy rôzneho charakteru a unikajú pred realitou do virtuálneho sveta, v ktorom nachádzajú útechu.

## Bibliografia

AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION [APA] (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th Ed.). Arlington, VA: American Psychiatric [online], [citované 23.2.2022]. Dostupné na internete: <https://www.psychiatry.org/patients-families/internet-gaming>.

AYDIN, O. - GÜÇLÜ, M. - ÜNAL-AYDIN, P. - SPADA, M.M. (2020). *Metacognitions and emotion recognition in Internet Gaming Disorder among adolescents*. *Addictive Behaviors Reports*, vol. 12 [online], [citované 22.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1016/j.abrep.2020.100296>. ISSN 2352-8532.

BURKAUSKAS, J. - GRISKOVA-BULANOVAU, I. - ĐORIĆ, A. - BALHARA, Y.P.S. - SIDHARTH, A. - RANSING, R.. - THI, T. -. HUONG, T.N. - KAFALI, H.Y. - ERZIN, G. - VALLY, Z. - CHOWDHURY, M.R.R. - SHARMA, P. - SHAKYA, R. - MOREIRA, P. - FARIA, S. - NOOR, I.M. - CAMPOS, L.A.M. - SZCZEGIELNIAK, A.R., - STEVANOVIC, D. (2022). *Association of Internet gaming disorder symptoms with anxiety and depressive symptoms and substance use: an international cross-sectional study*. *Middle East Current Psychiatry*, vol. 29, no.1, 14 pp. [online], [citované 20.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1186/s43045-022-00180-6>. ISSN 2090-5416.

DONG, G. - LU, Q. - ZHOU, H. - ZHAO, X. (2011). *Precursor or sequela: Pathological disorders in people with internet addiction disorder*. *PLoS ONE*, vol. 6, no. 2 [online], [citované 20.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0014703>. ISSN 1932-6203.

FAM, J.Y. (2018). *Prevalence of internet gaming disorder in adolescents: A meta-analysis across three decades*. *Scandinavian Journal of Psychology*, vol. 59, no. 5, 524–531 pp. [online], [citované 23.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1111/sjop.12459>. ISSN 1467-9450.

GONZÁLEZ-BUESO, V. – SANTAMARÍA, J.J. - FERNÁNDEZ, D. - MERINO, L. - MONTERO, E. - RIBAS, J. (2018). *Association between internet gaming disorder or pathological video-game use and comorbid psychopathology: A comprehensive review*. International Journal of Environmental Research and Public Health, vol. 15, no. 4 [online], [citované 18.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.3390/ijerph15040668>. ISSN 1660-4601.

GREENFIELDOVÁ, S. (2016). *Změna myšlení*. Praha: BizBooks, 335 s. ISBN 978-80-265-0450-4.

HOSCHL, C. - LIBIGER, J. - ŠVESTKA, J. (2004). *Psychiatrie*. Praha: Tegis, 883 s. ISBN 978-80-900130-7-0.

CHEN, Ch. – DAI, S. – SHI, L. – SHEN, Y. – OU, J. (2021). *Associations Between Attention Deficit/Hyperactivity Disorder and Internet Gaming Disorder Symptoms Mediated by Depressive Symptoms and Hopelessness Among College Students*. Neuropsychiatric Disease and Treatment. vol. 17, 2775-2782 pp. [online], [citované 18.2.2022]. Dostupné na internete: <https://www.dovepress.com/associations-between-attention-deficithyperactivity-disorder-and-inter-peer-reviewed-fulltext-article-NDT>.

KARASNEH, R. – AL-AZZAM, A. – ALZOUBI, K.H. – NUSAIR, M.B. – HAWAMDEH, S. – NUSIR, A.T. (2021). *Patterns and Predictors of Internet Gaming Disorder: An Observational Study from Jordan*. Clinical Practice Epidemiology in Mental Health, vol. 17, no. 1, 217–223 pp. [online], [citované 17.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.2174/1745017902117010217>. ISSN 1745-0179.

KIM, E. – YIM, H.W. - JEONG, H. - JO, S.J. - LEE, H.K. - SON, H.J. - HAN, H.H. (2018). *The association between aggression and risk of Internet gaming disorder in Korean adolescents: the mediation effect of father-adolescent communication style*. Epidemiology and Health, vol. 40 [online], [citované 21.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.4178/epih.e2018039>. ISSN 2092-7193.

KIM, M. - KIM, D. - BAE, S. - HAN, D.H., - JEONG, B. (2020). *Aberrant structural network of comorbid attention deficit/hyperactivity disorder is associated with addiction severity in internet gaming disorder*. NeuroImage: Clinical, vol. 27 [online], [citované 18.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1016/j.nicl.2020.102263>. ISSN 2213-1582.

KŇAŽEK, G. - SUCHÁ, J. - DOLEJŠ, M. - PIPOVÁ, H. (2021). *Prevalence of computer-gaming in the general population of adolescents: results from a Czech population-based survey*. Behaviour and Information Technology, vol. 40, no. 11, 1169-1176 pp. [online], [citované 19.2.2022]. Dostupné na internete: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0144929X.2021.1891461?scroll=top&needAccess=true>. ISSN 0144-929X.

LEE, J. - BAE, S. - KIM, B.N. - HAN, D.H. (2021). *Impact of attention-deficit/hyperactivity disorder comorbidity on longitudinal course in Internet gaming disorder: a 3-year clinical cohort study*. Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines, vol. 62, no. 9, 1110–1119 pp. [online], [citované 18.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1111/jcpp.13380>. ISSN 1469-7610.

LIAO, Z. - HUANG, Q. - HUANG, S. - TAN, L. - SHAO, T. - FANG, T. - CHEN, X. - LIN, S. - QI, J. - CAI, Y. - SHEN, H. (2020). *Prevalence of Internet Gaming Disorder and Its Association With Personality Traits and Gaming Characteristics Among Chinese Adolescent Gamers*. Frontiers in Psychiatry, vol. 11 [online], [citované 23.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2020.598585>. ISSN 1664-0640.

MILANI, L. - LA TORRE, G. - FIORE, M. - GRUMI, S. - GENTILE, D. A. - FERRANTE, M. - MICCOLI, S. - DI BLASIO, P. (2017). *Internet Gaming Addiction in Adolescence: Risk Factors and Maladjustment Correlates*, International Journal of Mental Health and Addiction, vol. 16, no. 4, 888-904 pp. [online], [citované 19.2.2022]. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11469-017-9750-2>. ISSN 1557-1874.

MOUDIAB, S. - SPADA, M.M. (2019). *The relative contribution of motives and maladaptive cognitions to levels of Internet Gaming Disorder*. Addictive Behaviors Reports, vol. 9 [online], [citované 18.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1016/j.abrep.2019.100160>. ISSN 2352-8532.

PARK, C.H. - CHUN, J.W. - CHO, H. - KIM, D.J. (2018). *Discriminating Pathological and Non-pathological Internet Gamers Using Sparse Neuroanatomical Features*. Frontiers in Psychiatry, vol. 9 [online], [citované 22.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2018.00291>. ISSN 1664-0640.

SEOK, J.W. - SOHN, J.H. (2018). *Altered gray matter volume and resting-state connectivity in individuals with internet gaming disorder: A voxel-*

*based morphometry and resting-state functional magnetic resonance imaging study*. *Frontiers in Psychiatry*, vol. 9 [online], [citované 22.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2018.00077>. ISSN 1664-0640.

SETYANIGSIH, I. - LEKSONO, A.B.B. - MUHRODJI, P. - EDYANTO, A.S. - VIDYANTI, A. (2021). *Adolescents with internet gaming disorder are more likely to have lower score of cognitive function: A cross-sectional study among junior high school students in Yogyakarta, Indonesia*. *Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences*, vol. 9, 1111–1116 pp. [online], [citované 19.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.3889/oamjms.2021.6858>. ISSN 1857-9655.

STEVENS, M.W., DORSTYN, D. – DELFABBRO, P.H. – KING, D.L. (2020). *Global prevalence of gaming disorder: A systematic review and meta-analysis*. *The Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 55, no. 6, 553–568 pp. [online], [citované 17.2.2022]. <https://doi.org/10.1177/0004867420962851>. ISSN 1440-1614.

TSUI, Y.Y. - CHENG, C. (2021). *Internet Gaming Disorder, Risky Online Behaviour, and Mental Health in Hong Kong Adolescents: The Beneficial Role of Psychological Resilience*. *Frontiers in Psychiatry*, vol. 12 [online], [citované 18.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.722353>. ISSN 1664-0640.

VAN DEN EIJNDEN, R. - KONING, I. - DOORNWAARD, S. - VAN GURP, F. - BOGT, T. (2018). *The impact of heavy and disordered use of games and social media on adolescents' psychological, social, and school functioning*. *Journal of Behavioral Addictions*, vol. 7, no. 3, 697–706 pp. [online], [citované 19.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1556/2006.7.2018.65>. ISSN 2063-5303.

WANG, C.Y. - WU, Y.C. - SU, C.H. - LIN, P.C. - KO, C.H. - YEN, J.Y. (2017). *Association between Internet gaming disorder and generalized anxiety disorder*. *Journal of Behavioral Addictions*, vol. 6, no. 4, 564–571 pp. [online], [citované 20.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1556/2006.6.2017.088>. ISSN 2063-5303.

WORLD HEALTH ORGANIZATION. (2020). *Addictive behaviours: Gaming disorder*. [online], [citované 16.2.2022]. Dostupné na internete: <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/addictive-behaviours-gaming-disorder>.

YEN, J.Y. - YEH, Y.C. - WANG, P.W. - LIU, T.L. - CHEN, Y.Y. - KO, C.H. (2018). *Emotional regulation in young adults with internet gaming disorder*. International Journal of Environmental Research and Public Health, vol. 15, no. 1 [online], [citované 22.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.3390/ijerph15010030>. ISSN 1660-4601.

ZELIHA, T. (2019). *Internet addiction and loneliness as predictors of internet gaming disorder in adolescents*. Educational Research and Review, vol. 14, no. 13, 465–473 pp. [online], [citované 18.2.2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.5897/err2019.3768>. ISSN 1990-3839.



# VZŤAH VNÚTORNEJ REČI K RIEŠENIU VHLADOVÝCH PROBLÉMOV

## THE RELATIONSHIP BETWEEN INNER SPEECH AND INSIGHT PROBLEM SOLVING

Filip JENDROL

Katedra psychológie FF TU v Trnave

[f.jendrol@gmail.com](mailto:f.jendrol@gmail.com)

**Abstrakt:** Výskum naznačuje, že vnútorná reč môže byť zapojená do riešenia vhladových problémov, ak nie sú prezentované vo vizuálnej forme. Tieto zistenia však boli interpretované ako podpora pre teórie, podľa ktorých riešenie vhladových a analytických problémov závisí na rovnakých procesoch. V našej štúdií sme poukázali na to, že je dôležité zohľadňovať existenciu rôznych foriem vnútornej reči a ďalej navrhli, že kritická vnútorná reč súvisí negatívne so schopnosťou riešiť oba typy problémov, ale dialogická vnútorná reč súvisí pozitívne len s riešením vhladových problémov. 218 participantov sme požiadali o online vyplnenie batérie relevantných dotazníkov a úloh. Naše predpoklady sa nepotvrdili. V súlade s predchádzajúcimi štúdiami sme však objavili rozdiel vo fenomenológii riešenia vhladových a analytických úloh.

**Kľúčové slová:** Vnútorná reč; Vhľad; Vhladové problémy.

*Abstract:* Research suggest that the inner speech could be involved in insight problems solving if they are not presented in visual form. However, these findings were previously interpreted as a support for theories, according to which insight and analytic problem solving depend upon the same processes. In this study we pointed out that it is important to consider the existence of different forms of inner speech and we further suggested that the critical inner speech is negatively associated with the ability to solve both kinds of problems, but the dialogic inner speech is positively associated only with the ability to solve insight problems. 218 people were asked to fill out the battery of relevant questionnaires and tasks online. Our predictions were not supported. However, in line with previous studies we found differences between the phenomenology of insight and analytic problems solving.

**Key words:** Inner speech; Insight; Insight problems.

## 1. Úvod

### Vhľadové problémy

Vhľadové problémy (VP) sú typ úloh so špecifickým priebehom riešenia: Je spravidla dané vhľadom - zážitkom náhleho zjavenia správnej odpovede, pričom človek nedokáže opísať ako k nej dospel (Laukkonen et al., 2021). Procesy, ktoré by sa na ich riešení mali podieľať, sú vysvetľované rôznymi teóriami:

Podľa zástancov všedného prístupu (*business as usual theories*) sa v zásade neodlišujú od tých, ktoré ľudia využívajú pri analytických problémoch (AP), charakterizovaných ako prehľadávanie problémového priestoru (PP) pomocou heuristických pravidiel (Simon, 1983). Príkladom je teória monitorovania progresu. Podľa nej ľudia aj pri VP využívajú heuristiku, ktorá ich vedie k snahe každým ťahom sa čo najviac priblížiť k cieľu. Kľúčovým je potom uvedomenie, že zostávajúce ťahy neumožňujú adekvátny progres a je potrebné hľadať alternatívne postupy (MacGregor et al., 2001). Naopak, zástancovia špeciálneho prístupu (*special-process theories*) tvrdia, že VP a AP sú riešené prostredníctvom odlišných procesov. Príkladom je teória reprezentačnej zmeny. Podľa nej u VP zohráva kľúčovú rolu reštruktúrácia – zmena východísk, na základe ktorých bol PP utvorený. K tej dochádza typicky pod prahom vedomia, napr. prostredníctvom rozloženia celkov vo vizuálnom poli na ich komponenty alebo deaktiváciou nevhodných konceptov v pamäti (Knoblich et al., 1999).

Aktuálny výskum podporuje skôr špecifickosť vhľadových problémov, zohľadňuje však aj poznatky všedného prístupu: Öllinger et al. (2014) zistili, že riešenie niektorých VP sa vyznačuje ako potrebou reštruktúrácie, tak i vhodných heuristik pre prehľadávanie PP. Ich závery podporujú aj štúdie individuálnych rozdielov: Výkon v oboch typoch problémov závisí od úrovne vedomostí a kapacity pracovnej pamäte, no u VP je jedinečne asociovaný aj so schopnosťou vybočenia z rámca a s divergentným myslením (DeYoung et al., 2008).

### Vnútna reč

Vnútna reč predstavuje: „Subjektívny zážitok jazyka pri súčasnej absencii vonkajšej a počuteľnej artikulácie.“ (Alderson-Day & Fernyhough, 2015, s. 931) V teórii spracovania informácií je ponímaná ako pasívna súčasť Baddeleyovho (2012) modelu pracovnej pamäte - tzv. fonologická

slučka, ktorá prostredníctvom subvokálnej artikulácie udržiava vo vedomí verbálne kódovaný materiál (telefónne číslo). Na druhej strane vo Vygotského (1976, 1930) sociálno-konstruktivistickú teóriu predstavuje systém, ktorý organizuje ostatnú psychickú činnosť. Podľa tejto tradície sú vyššie psychické procesy v priebehu vývinu najskôr súčasťou rečou mediovaných sociálnych interakcií medzi dospelými a dieťaťom. Časom sa však zvnútorňujú - jedinec dospelého napodobňuje, zaujíma jeho rolu voči sebe samému a vnútorná reč mu umožňuje sprostredkovať vzťahy medzi rôznymi „časťami“ vlastnej psychiky.

### Vhľadové problémy a vnútorná reč

Na úlohu vnútornej reči pri riešení VP poukazujú experimenty s verbálnym zatienením (*verbal overshadowing*), v ktorých participant proces riešenia problému hlasno verbalizuje. Schooler et al. (1993) zistili, že má negatívny dopad na riešenie VP no nie AP, na základe čoho sa domnievajú, že riešenie VP lepšie vysvetľuje špeciálny prístup – autori predpokladajú, že participant kvôli verbálnemu zatieneniu venuje viac pozornosti verbálnym či ľahko verbalizovateľným procesom, následkom čoho utrpia implicitné procesy (dôležité pre vhľad). Ich dizajn bol však neskôr kritizovaný, pretože použité VP boli skôr vizuálnej a AP zas verbálnej povahy. Gilhooly et al. (2010) uvádzajú, že niekoľko ďalších pokusov o replikáciu zlyhalo a ich vlastné výsledky nasvedčujú skôr tomu, že verbálne zatienenie má negatívny dopad na riešenie vizuálnych a nie verbálnych úloh - bez ohľadu na to či sa jedná o VP alebo AP, čo podľa nich podporuje skôr všedný prístup k VP.

K rovnakému záveru sa prikláňajú aj Ball a Stevens (2009), ktorí zistili, že verbálne zatienenie dokonca facilituje výkon v teste vzdialených asociácií (niekedy považovaného za test VP (Bowden et al., 2005) inokedy divergentného myslenia (DeYoung et al., 2008)). Autori ďalej využili aj metódu potlačenia artikulácie (*articulatory suppression*): Participant počas riešenia problému hlasno opakovali určité slovo s cieľom dostupnosť procesov subvokálnej artikulácie naopak obmedziť, pričom došlo k zhoršeniu výkonu. Ball et al. (2015) síce následne zistili, že potlačenie artikulácie výkon vo VP zlepšuje, ale použili len problémy vizuálnej povahy.

Zdá sa teda, že vnútorná reč môže pri riešení VP zohrávať úlohu - ak nie sú prezentované vo vizuálnej forme. Interpretácia v prospech všedného

prístupu je však ovplyvnená ponímaním vnútornej reči skôr ako fonologickej slučky (Baddeley, 2012). Vo Vygotského (1930, 1976) teórii má širšie spektrum funkcií, ktoré sa môžu vzťahovať k jej rôznym formám: White a Daughertyová (2009) napríklad zistili, že celkové množstvo súkromnej reči (vývinový predchodca vnútornej reči) u detí predikuje ich výkon v testoch divergentného myslenia, ale analýza jej jednotlivých variantov ukázala, že posilňujúca súkromná reč súvisí s výkonom pozitívne a neposilňujúca negatívne.

Vo vzťahu k VP sú potom zaujímavé úvahy Fernyhougha (1996, 2016) - dôležitý význam pripisuje zvnútorňovaniu interakcii, pri ktorých sa dieťa snaží reprezentovať uhol pohľadu dospelého a naopak, vedúcemu k rozvoju psychických procesov, vyznačujúcich sa dialogickosťou (flexibilným zaujímaním rôznych perspektív). Domnievame sa teda, že v priebehu riešenia VP by dialogická vnútorná reč mohla zohrávať úlohu skôr pri reštruktúracii, zdôrazňovanej špecifickým prístupom.

## 2. Cieľ

Naším cieľom je preskúmať aký vzťah majú k riešeniu VP rôzne formy vnútornej reči. Pri ich klasifikácii vychádzame z práce Alderson-Daya et al. (2018), ktorí, nadväzujúc priamo na Vygotského (1976, 1930) teóriu, identifikovali 5 dimenzii (viď. metódy). Predpokladáme, že dialogická vnútorná reč by mala pozitívne súvisieť s riešením VP no nie AP. Na druhej strane, kritická vnútorná reč môže negatívne súvisieť s výkonom v oboch typoch problémov: Schopnosť riešiť AP je negatívne ovplyvnená tzv. kognitívnou interferenciou (negatívnym vnútorným rozhovorom, ktorý odčerpáva pozornosťné zdroje od plnenia úlohy (Sarason, 1984; Coy et al., 2011)) a výkon v úlohách, vyžadujúcich kreativitu, znižujú negatívne emócie (Dey, 1978), pričom kritická vnútorná reč má pozitívny vzťah k úzkosti a depresii (Alderson-Day et al., 2018). V záujme podrobnejšieho preskúmania vzťahov sa ďalej zameriavame aj na interakcie kritickej vnútornej reči a výkonu s aktuálnou úrovňou úzkosti participantov.

## 3. Metódy

Do výskumu zapojilo 218 participantov (125 žien) s priemerným vekom 28.46 r. (SD = 10.74 r.). 64 participantov ukončilo nanajvýš strednú školu,

63 boli vysokoškolskí študenti a 91 dokončilo vysokoškolské vzdelanie. Účastníci boli získaní dostupným výberom cez univerzitný email a sociálne siete. Zber dát prebiehal elektronicky distribuovaným dotazníkom od 25.11.21 do 31.12.21. Participant sa výskumu zúčastnil dobrovoľne, boli oboznámení s možnosťou kedykoľvek odstúpiť a dáta boli spracované anonymne. Využili sme nasledovné nástroje:

*The varieties of inner speech questionnaire – Revised (VISQ-R)*, ktorý postihuje mieru každodenného prežívania piatich fenomenologických kvalít vnútornej reči, pomocou 7-bodovej Likertovej škály (Alderson-Day et al., 2018). Jednotlivé subškály dosiahli akceptovateľnú až dobrú úroveň reliability: *Dialogickosť* ( $\alpha = 0.81$ ), *Kritickosť* ( $\alpha = 0.80$ ), *Kondenzovanosť* ( $\alpha = 0.82$ ), *Prítomnosť iných ľudí* ( $\alpha = 0.83$ ), *Pozitívnosť* ( $\alpha = 0.69$ ).

*Spielbergov dotazník úzkosti ako momentálneho stavu (STAI X-1)*, ktorý sleduje ako sa jedinec cíti v danom momente pomocou 4 - bodovej Likertovej škály (Müllner et al., 1980). Škála dosiahla veľmi dobrú úroveň reliability ( $\alpha = 0.94$ ).

*Škály vhladových a analytických problémov*. Obe pozostávali z 8 verbálnych úloh, vybraných z dostupných štúdií (DeYoung et al., 2008; Laukkonen et al., 2021). Škála vhladových problémov obsahovala úlohy ako napr.: „Dvaja muži odohrali päť kompletných partii šachu a každý z nich ich vyhral párnny počet bez akýchkoľvek remíz, rezignácií alebo padnutí na čas. Ako je to možné?“. V škále analytických problémov boli úlohy ako napr.: „Ktorý deň nasleduje po dni, ktorý bol predvčerom, ak pozajtra bude Nedeľa?“. Každý problém bol prezentovaný individuálne a participant mal na jeho vyriešenie max 2 minúty. Problémy mali pevné poradie v rámci škál, poradie samotných škál však bolo randomizované. Skóre bolo vypočítané ako percentuálny podiel vyriešených z doposiaľ neznámych problémov (kvôli minulej skúsenosti s úlohou sme vylúčili 11 odpovedí na VP a 1 na AP). Obe škály dosiahli akceptovateľnú úroveň reliability (VP:  $\alpha = 0.68$ ; AP:  $\alpha = 0.61$ ).

*Škálu retrospektívneho subjektívneho hodnotenia priebehu riešenia úloh*, kvôli overeniu validity použitých VP a AP. Priebeh riešenia participant hodnotili po každom probléme prostredníctvom nútenej voľby z 3 možností: a.) *zažil som vhlad* b.) *nezažil som vhlad* c.) *iné*. Inštrukcie vysvetľujúce vhlad (prevzaté z článku Laukkonena & Tangena (2018)) boli zobrazené na začiatku oboch blokov úloh. Skóre bolo vypočítané

ako percentuálny podiel vhlľadom vyriešených z celkového počtu správne vyriešených problémov.

#### 4. Výsledky

Dáta boli spracované v programe IBM SPSS 23. Deskriptívnu štatistiku uvádzame v Tab. 1. Vzhľadom na rozloženie premenných sme použili neparametrické testy. Kvôli veľkému počtu testov sme hladinu štatistickej významnosti Bonferroniho korekciou upravili na  $p < 0.0018$  ( $0.05/28$ ).

Tabuľka 1: Deskriptívna štatistika

|                  | <i>N</i> | <i>M</i> | <i>SD</i> | <i>Md</i> | <i>IQR</i> | <i>Shapiro-Wilk</i><br><i>SW</i> | <i>p</i> |
|------------------|----------|----------|-----------|-----------|------------|----------------------------------|----------|
| Úzkosť           | 218      | 44.5     | 12.6      | 43        | 19         | 0.98                             | < 0.001  |
| Kondenzovaná VR  | 218      | 14.9     | 6.33      | 14        | 9          | 0.97                             | < 0.001  |
| Dialogická VR    | 218      | 22.7     | 6.61      | 24        | 10         | 0.96                             | < 0.001  |
| Kritická VR      | 218      | 31       | 7.74      | 32        | 11.8       | 0.99                             | 0.05     |
| Pozitívna VR     | 218      | 15.3     | 5.05      | 15        | 7          | 0.99                             | 0.09     |
| Ini ľudia vo VR  | 218      | 10.4     | 6.05      | 9         | 8          | 0.84                             | < 0.001  |
| Vyriešené VP [%] | 218      | 48.8     | 26.2      | 50        | 46.4       | 0.96                             | < 0.001  |
| Vyriešené AP [%] | 218      | 58       | 20.8      | 62.5      | 25         | 0.95                             | < 0.001  |
| Vhľad pri VP [%] | 207      | 39.2     | 37.2      | 33.3      | 69         | 0.85                             | < 0.001  |
| Vhľad pri AP [%] | 217      | 16.9     | 26.3      | 0         | 25         | 0.69                             | < 0.001  |

Medzi úspešnosťou v riešení VP a AP bol stredne silný pozitívny vzťah ( $r_s = 0.48$ ,  $p < 0.001$ ). VP však boli oproti AP častejšie riešené vhlľadom (viď. Tab. 1), pričom rozdiel bol štatisticky významný s veľkým efektom účinku ( $Z = -7.8$ ,  $p < 0.001$ ,  $r = 0.54$ ).

Tabuľka 2: Korelácie medzi premennými

|                    | 1.     | 2.    | 3.    | 4.    | 5.    | 6.   | 7.    |
|--------------------|--------|-------|-------|-------|-------|------|-------|
| 1. Úzkosť          | -      |       |       |       |       |      |       |
| 2. Kondenzovaná VR | -0.065 | -     |       |       |       |      |       |
| 3. Dialogická VR   | 0.08   | -0.11 | -     |       |       |      |       |
| 4. Kritická VR     | 0.47*  | -0.11 | 0.27* | -     |       |      |       |
| 5. Pozitívna VR    | -0.01  | -0.18 | 0.24* | 0.36* | -     |      |       |
| 6. Ini ľudia vo VR | 0.21*  | -0.02 | 0.26* | 0.34* | 0.21* | -    |       |
| 7. Vyriešené VP    | -0.03  | 0.00  | 0.07  | -0.02 | -0.12 | 0.02 | -     |
| 8. Vyriešené AP    | 0.01   | 0.04  | 0.03  | 0.03  | -0.16 | 0.03 | 0.48* |

Pozn.: Všetky hodnoty vyjadruje sú pre  $N = 218$ , vyjadrené Spearmanovým rho. \* $p < 0.0018$ .

Úzkosť korelovala pozitívne stredne silno s kritickou vnútornou rečou ( $r_s = 0.47$ ,  $p < 0.001$ ) a slabo s vnútornou rečou obsahujúcou iných ľudí ( $r_s = 0.21$ ,  $p = 0.0016$ ), nie však s dosiahnutým skóre v niektorom type problémov. Nezistili sme ani žiadny významný vzťah medzi niektorým variantom vnútornej reči a VP alebo AP. Hodnoty všetkých korelácií uvádzame v Tab. 2.

## 5. Diskusia

V štúdií sme vychádzali z predpokladu, že sa vnútorná reč môže podieľať na riešení VP verbálnej povahy (Ball & Stevens, 2009). Poukázali sme však na to, že následná interpretácia v kontexte všedného prístupu k VP (odpovedajúce verbálne procesy sú spoločné pre riešenie VP aj AP) nezohľadňuje Vygotského (1930, 1976) charakterizáciu vnútornej reči, vyznačujúcu sa širším spektrom funkcií a podôb. Naším cieľom bolo otestovať hypotézu, že dialogická vnútorná reč pozitívne súvisí len s riešením VP a nie AP. Predpokladali sme tiež, že kritická vnútorná reč má negatívny vzťah k riešeniu VP aj AP.

Výsledky v súlade s charakterizáciou oboch typov problémov preukázali rozdiel v priebehu ich riešenia, ktorý bol v prípade VP vo väčšej miere sprevádzaný zážitkom vhladu. Zistená korelácia medzi úspešnosťou v riešení VP a AP síce poukazuje na stredne silný vzťah, no stále ponecháva nevysvetlených viac než 75% variability skóre vo VP - podobne ako v práci Schoolera a Melchera (1995):  $r = 0.36$ , či DeYounga et al. (2008):  $r = 0.45$ .

Podporený nebol ani jeden predpoklad o vzťahu variantov vnútornej reči a niektorým z typov problémov. Čo sa týka dialogickej vnútornej reči, jedným vysvetlením je, že k riešeniu VP v skutočnosti nemá vzťah. Podľa našich vedomostí sa tejto problematike zatiaľ nevenovali žiadne práce, takže výsledky nemáme s čím porovnať. Do úvahy ale pripadá i možnosť, že procesy stojace za zmenou „uhla pohľadu“ majú pôvod v sociálnych interakciách (Fernyhough, 1996, 2016), súvisia s riešením VP, a do určitého obdobia sú u jednotlivca skutočne sprostredkované vnútornou rečou - jej potreba sa však s napredujúcou mierou internalizácie postupne vytráca. Zaujímavé by bolo uskutočniť štúdiu, ktorá by postihovala rôzne vekové skupiny.

Alternatívne vysvetlenie súvisí s limitom štúdie – je otázne do akej miery sa dá z individuálnych rozdielov v miere prežívania dialogickej vnútornej



reči usudzovať na to či je/nie je prítomná počas riešenia úlohy (na rozdiel od individuálnych rozdielov v úrovni schopností). Nevieme o nástroji, ktorý by už niekedy bol použitý na sledovanie či manipuláciu jej aktuálneho prežívania. Alderson-Day et al. (2016) ale zistili, že do dialogickej (nie monologickej) vnútornej reči sú zapojené aj oblasti pravej hemisféry, podieľajúce sa na sociálnej kognícii – mohla by sa teda dať experimentálne potlačiť sekundárnym simultánnym úkonom, zameraným na teóriu mysle.

Naša otázka, či má vnútorná reč k riešeniu VP vzťah skôr v kontexte všedného alebo špeciálneho prístupu, by sa ďalej dala zodpovedať preskúmaním dopadu potlačenia subvokálnej artikulácie na riešenie zápalkových hlavolamov: Priebeh ich riešenia je podrobne preskúmaný (Knoblich et al., 2001) a Öllinger et al. (2006) porovnávaním rôznych podmienok zistili, že vyžaduje len procesy opísané špeciálnym, nie všedným prístupom.

Čo sa týka kritickej vnútornej reči, v súlade s prácou Alderson-Day et al. (2018) sa ukázalo, že jej reportované množstvo súviselo s aktuálne prežívanou mierou úzkosti. Vysvetlenie absencie vzťahu medzi kritickou vnútornou rečou a úspešnosťou v riešení VP môže spočívať v tom, že kritická vnútorná reč má k riešeniu VP vzťah len prostredníctvom niektorých efektov úzkosti - Marko a Riečanský (2018) zistili, že negatívny vplyv stresu na kognitívnu flexibilitu (v teste vzdialených asociácií) je mediovaný nabudením sympatického nervového systému a nie kognitívnu interferenciou. V našej práci s riešením VP nesúvisela ani samotná úzkosť, v ďalšom výskume (venovanom výhradne tejto oblasti) by preto bolo vhodné jej úroveň experimentálne zvýšiť. Na druhej strane, vychádzajúc z výskumov kognitívnej interferencie (Blankstein et al., 1989), miera kritickej vnútornej reči by s výkonom v AP mala súvisieť sama o sebe. Vysvetlenie vidíme buď v tom, že situačné faktory ovplyvňujú výskyt kritickej vnútornej reči počas riešenia problémov viac než sklony k jej prežívaniu v každodennom živote (zisťované dotazníkom), alebo v tom, že kognitívna interferencia nemá podobu kritickej vnútornej reči (ale skôr predstáv, pocitov...). V budúcom výskume by bolo vhodné zamerať sa na komplexnejšie interakcie medzi všeobecnou tendenciou k prežívaniu kritickej vnútornej reči, mierou kognitívnej interferencie počas testovej situácie a jej ovplyvniteľnosti metódou potlačenia subvokálnej artikulácie.



## Literatúra

Alderson-Day, B., & Fernyhough, C. (2015). Inner speech: Development, cognitive functions, phenomenology, and neurobiology. *Psychological Bulletin*, 141(5), 931–965. <https://doi.org/10.1037/bul0000021>

Alderson-Day, B., Mitrenga, K., Wilkinson, S., McCarthy-Jones, S., & Fernyhough, C. (2018). The varieties of inner speech questionnaire – Revised (VISQ-R): Replicating and refining links between inner speech and psychopathology. *Consciousness and Cognition*, 65, 48–58. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2018.07.001>

Alderson-Day, B., Weis, S., McCarthy-Jones, S., Moseley, P., Smailes, D., & Fernyhough, C. (2016). The brain's conversation with itself: Neural substrates of dialogic inner speech. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 11(1), 110–120. <https://doi.org/10.1093/scan/nsv094>

Baddeley, A. (2012). Working Memory: Theories, Models, and Controversies. *Annual Review of Psychology*, 63(1), 1–29. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100422>

Ball, L. J., Marsh, J. E., Litchfield, D., Cook, R. L., & Booth, N. (2015). When distraction helps: Evidence that concurrent articulation and irrelevant speech can facilitate insight problem solving. *Thinking & Reasoning*, 21(1), 76–96. <https://doi.org/10.1080/13546783.2014.934399>

Ball, L., & Stevens, A. (2009). Evidence for a Verbally-Based Analytic Component to Insight Problem Solving. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 31(31). <https://escholarship.org/uc/item/3g49w9xf>

Bowden, E. M., Jung-Beeman, M., Fleck, J., & Kounios, J. (2005). New approaches to demystifying insight. *Trends in Cognitive Sciences*, 9(7), 322–328. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2005.05.012>

Coy, B., O'Brien, W. H., Tabaczynski, T., Northern, J., & Carels, R. (2011). Associations between evaluation anxiety, cognitive interference and performance on working memory tasks. *Applied Cognitive Psychology*, 25(5), 823–832. <https://doi.org/10.1002/acp.1765>

Dey, M. K. (1978). Interactions of Manifest Anxiety score with anagram letter transition probability and Thorndike-Lorge frequency of solution word. *The Journal of General Psychology*, 99(2d Half), 263–270. <https://doi.org/10.1080/00221309.1978.9710512>

DeYoung, C. G., Flanders, J. L., & Peterson, J. B. (2008). Cognitive Abilities Involved in Insight Problem Solving: An Individual Differences Model. *Creativity Research Journal*, 20(3), 278–290. <https://doi.org/10.1080/10400410802278719>

Fernyhough, C. (1996). The dialogic mind: A dialogic approach to the higher mental functions. *New Ideas in Psychology*, 14(1), 47–62. [https://doi.org/10.1016/0732-118X\(95\)00024-B](https://doi.org/10.1016/0732-118X(95)00024-B)

Fernyhough, C. (2016). *The Voices Within: The History and Science of How We Talk to Ourselves*. Profile Books.

Gilhooly, K. J., Fioratou, E., & Henretty, N. (2010). Verbalization and problem solving: Insight and spatial factors. *British Journal of Psychology (London, England: 1953)*, 101(Pt 1), 81–93. <https://doi.org/10.1348/000712609X422656>

Knoblich, G., Ohlsson, S., Haider, H., & Rhenius, D. (1999). Constraint relaxation and chunk decomposition in insight problem solving. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 25(6), 1534–1555. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.25.6.1534>

Knoblich, G., Ohlsson, S., & Raney, G. E. (2001). An eye movement study of insight problem solving. *Memory & Cognition*, 29(7), 1000–1009. <https://doi.org/10.3758/BF03195762>

Laukkonen, R. E., Ingledew, D. J., Grimmer, H. J., Schooler, J. W., & Tangen, J. M. (2021). Getting a grip on insight: Real-time and embodied Aha experiences predict correct solutions. *Cognition and Emotion*, 35(5), 918–935. <https://doi.org/10.1080/02699931.2021.1908230>

Laukkonen, R. E., & Tangen, J. M. (2018). How to Detect Insight Moments in Problem Solving Experiments. *Frontiers in Psychology*, 0. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00282>

MacGregor, J. N., Ormerod, T. C., & Chronicle, E. P. (2001). Information processing and insight: A process model of performance on the nine-dot and related problems. *Journal of Experimental Psychology. Learning, Memory, and Cognition*, 27(1), 176–201.

Marko, M., & Riečanský, I. (2018). Sympathetic arousal, but not disturbed executive functioning, mediates the impairment of cognitive flexibility under stress. *Cognition*, 174, 94–102. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.02.004>

Müllner, J., Ruisel, I., & Farkaš, G. (1980). *Dotazník na meranie úzkosti a úzkostlivosti*. Psychodiagnostické a didaktické testy.

Öllinger, M., Jones, G., & Knoblich, G. (2006). Heuristics and representational change in two-move matchstick arithmetic tasks. *Advances in Cognitive Psychology*, 2(4), 239–253. <https://doi.org/10.2478/v10053-008-0059-3>

Öllinger, M., Jones, G., & Knoblich, G. (2014). The dynamics of search, impasse, and representational change provide a coherent explanation of difficulty in the nine-dot problem. *Psychological Research*, 78(2), 266–275. <https://doi.org/10.1007/s00426-013-0494-8>

Sarason, I. G. (1984). Stress, anxiety, and cognitive interference: Reactions to tests. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 929–938. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.46.4.929>

Schooler, J. W., Ohlsson, S., & Brooks, K. (1993). Thoughts beyond words: When language overshadows insight. *Journal of Experimental Psychology: General*, 122(2), 166–183. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.122.2.166>

Schooler, J. W., & Melcher, J. (1995). The ineffability of insight. V *The creative cognition approach* (s. 97–133). The MIT Press.

Simon, H. A. (1983). Search and Reasoning in problem solving. *Artificial Intelligence*, 21(1), 7–29. [https://doi.org/10.1016/S0004-3702\(83\)80003-4](https://doi.org/10.1016/S0004-3702(83)80003-4)

Vygotskij, L. S. (1976). *Myšlení a řeč*. Státní pedagogické nakladatelství.

Vygotsky, L. (1930). *On Psychological Systems*. <https://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/1930/psychological-systems.htm>

White, C. S., & Daugherty, M. (2009). Creativity and private speech in young children. V *Private speech, executive functioning, and the development of verbal self-regulation* (s. 224–235). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511581533.018>

# EXPRESÍVNE A RECEPTÍVNE PORUCHY REČI ZAPRÍČINENÉ NEUROLOGICKÝM POŠKODENÍM MOZGU

## EXPRESSIVE AND RECEPTIVE SPEECH DISORDERS CAUSED BY NEUROLOGICAL BRAIN IMPAIRMENT

Barbora KAZIČKOVÁ

Katedra psychológie, FF TU v Trnave,  
barbora.kazickova@tvu.sk

**Abstrakt:** Medzi najčastejšie neurologické poruchy patrí cerebrálna príhoda, traumatické poškodenie mozgu, hypoxické poranenie mozgu (Baker et al., 2006). Najčastejším neurodegeneratívnym ochorením je demencia (Fertalová, Ondriová, 2020). V článku sa zameriavame na TBI a demenciu. Traumatické poškodenie mozgu predstavuje mechanické poškodenie mozgu, spôsobené vonkajšími faktormi (Ghajar, 2000). Demencia je deskriptívny pojem pre súbor symptómov, vznikajúcich na základe difúzneho poškodenia dôsledkom ochorenia mozgu (Fertalová, Ondriová, 2020). V rámci symptomatológie oboch zdravotných problémov sa vyskytujú expresívne a receptívne poruchy reči (Brüne, 2008), predovšetkým afázia a rečová apraxia (Kwok, 2014). Rehabilitácia stavia na princípoch neuroplasticity (Bronson et al., 2018). Okrem iného zahŕňa rytmické a melodické aktivity, nakoľko produkcia spevu zvyčajne nie je narušená (Gerlichová, 2021). Cieľom článku je vytvoriť teoretický prehľad o danej problematike.

**Kľúčové slová:** Afázia; Demencia; Rečová apraxia; Rytmus; Traumatické poškodenie mozgu.

**Abstract:** Most frequent neurologic impairments are cerebral vascular injury, traumatic brain injury, hypoxic brain injury (Baker et al., 2006). Most frequent neurodegenerative impairment is dementia (Fertalová, Ondriová, 2020). In this article we focus on TBI and dementia. Traumatic brain injury represents a mechanical injury of the brain caused by outside factors (Ghajar, 2000). Dementia is a descriptive term for a wide range of symptoms based on diffusional impairment caused by brain illness (Fertalová, Ondriová, 2020). Expressive and receptive speech disorder appears as a symptom of both of these health problems (Brüne, 2008), especially aphasia and speech

*apraxia (Kwok, 2014). Rehabilitation builds on the neuroplasticity principles (Bronson et al., 2018). Furthermore, based on the fact that ability to sing is usually not impaired, rehabilitation consists of rhythmical and melodic activities (Gerlichová, 2021). The aim of this article is to form a theoretical overview of this field.*

**Key words:** *Aphasia; Dementia; Rhythm; Speech apraxia; Traumatic brain injury.*

## **1. Mozog a jeho poranenie**

Akýkoľvek malý úraz môže pre mozog ako citlivý orgán znamenať závažné dôsledky, zasahujúce viaceré oblasti fungovania jednotlivca (Baker, Tamplin, 2006). V závislosti od oblasti mozgu, v ktorej k poškodeniu došlo, sa odvíja aj stupeň závažnosti sprievodnej symptomatológie a následná dĺžka obdobia rekonvalescencie (Ghajar, 2000; Dawson et al., 2007). Každý prípad neurologického poranenia prináša špecifické funkčné poškodenie (Baker et al., 2006). Nadobudnuté neurologické poškodenie je možné rozdeliť do troch základných kategórií: cerebrovaskulárna príhoda v podobe blokády cievy mozgu, traumatické poškodenie mozgu v podobe externého zdroja mechanického poškodenia mozgu, a hypoxické poranenie mozgu v dôsledku rozličných faktorov vedúcich k nedostatočnému okysličeniu mozgu (Weintraub et al., 2015, Baker et al., 2006).

### *1.1. Traumatické poškodenie mozgu*

Traumatické poškodenie mozgu (traumatic brain injury, tzv. TBI) je akékoľvek poranenie hlavy zapríčinené vonkajším mechanickým pôsobením (Ghajar, 2000). Z hľadiska typu a vzniku poranenia rozlišujeme otras mozgu (zachovaná štruktúra lebky) a vniknutie predmetu (narušenie štruktúry lebky) (Finnie, 2016). Symptomatológia je závislá od oblastí mozgu, v ktorých došlo k najintenzívnejšiemu poraneniu. Je dôležité rozlišovať, či k úrazu došlo v izolovanej mozgovej oblasti, alebo sa jedná o celkový otras a poranenie celého mozgu v lebečnej dutine. Lokálne mechanické poškodenia sú dobre pozorovateľné prostredníctvom CT a MRI. Difúzne axonálne vychýlenie mozgu po svojej osi vedie k rozsiahlym mozgovým dysfunkciám a pre svoj difúzny charakter je ich prostredníctvom MRI a CT náročné lokalizovať (Baker et al., 2006). Úrazy hlavy nesú najvyššie riziko vzniku celoživotných následkov a môžu byť príčinou predčasného

úmrtia, najmä u detí a mladých dospelých (Mondello et al., 2011). Podľa závažnosti poranenia a sprievodných symptómov v čase po úraze sa tieto poranenia triedia na ľahké, stredné a ťažké (Ghajar, 2000). Odhaduje sa, že u 50% prípadov nie je vyhladaná odborná zdravotná pomoc. Výskumná pozornosť sa zameriava najmä na kognitívnu, psychosociálnu a emocionálnu symptomatológiu, prípadne na špecifické motorické ťažkosti a ich rehabilitáciu (Dawson et al., 2007; Siponkoski et al., 2021). Správna rehabilitácia môže symptómy odstrániť, prípadnú progresiu spomaliť, či dokonca zvrátiť (Guétin et al., 2009). Sprievodné problémy môžu byť prechodného alebo chronického charakteru (Baker et al., 2006). TBI v sebe zahŕňa dve fázy, primárne poranenie mozgu, po ktorom častokrát nasleduje sekundárne poškodenie. To vzniká v priebehu hodín až dní po iniciálnom úraze a môže vyústiť do deteriorácie vedomia, kómy, a končiť až smrťou. Zväčša ho nie je možné vopred predikovať. Ide o komplikácie vyplývajúce z primárneho poškodenia mozgu. Väčšinou je spôsobené opuchom mozgu, narastajúcim vnútrolebečným tlakom a následným znížením kraniálneho toku, ktorý vedie k ischémii (Ghajar, 2000), prípadne je dôsledkom zápalu či infekcie (Ghajar, 2000, Finnie, 2016). Hoci je snaha vyvinúť psychofarmaká na zamedzenie vzniku sekundárneho poškodenia mozgu, doposiaľ nie je známa farmakologická forma prevencie. V rámci prevencie sa odporúča predovšetkým oddych a pokoj, pričom dĺžka tohto pokojového obdobia závisí od miery poškodenia, aby bolo minimalizované riziko vzniku sprievodných komplikácií (Engström et al., 2020).

### *1.2. Demencia*

Ďalšou možnou príčinou narušenia fungovania mozgu je jeho ochorenie. Najčastejšie ide o demenciu. Pojem Demencia predstavuje súbor symptómov, ktoré môžu byť prítomné pri viacerých diagnózach. Vzniká na základe difúzneho poškodenia mozgu následkom ochorenia mozgu (Fertalová, Ondriová, 2020). Najrizikovejším faktorom vzniku ochorenia je vek nad 65 rokov. Hoci zriedkavo existujú aj demencie detského veku (Brüne, 2008). Literatúra rozlišuje 2 typy demencie, na základe príčin vzniku: 1. jej podkladom je atroficko-degeneratívny proces v mozgu, 2. demencia je symptómom, a teda sekundárnym dôsledkom primárneho zdravotného problému (ochorenie, infekcia, intoxikácia, úraz hlavy, nádory, cievna porucha, metabolické zmeny, a iné poruchy postihujúce

mozog) (Fertálová, Ondriová, 2020). Jednotlivé štádiá ochorenia (ľahké, mierne, ťažké) sú vymedzené mierou postihnutia pamäti a sebestačnosti pacienta. Trvanie choroby je v priemere 7-10 rokov, pričom končí smrťou pacienta. Čím skôr ochorenie prepukne, tým je zväčša prognóza negatívnejšia (Brüne, 2008).

Poruchy kognitívnych funkcií sa rozvíjajú postupne, pričom sú doprevádzané inými psychopatologickými prejavmi. Ochorenie má zvyčajne pozvoľný nástup, v závislosti od toho, nakoľko a v ktorých oblastiach je postihnutá mozgová kôra. U väčšiny pacientov ako prvá podlieha ochoreniu pamäť, neskôr úsudok a logické uvažovanie, plánovanie, výkonové funkcie a orientácia v priestore a čase, až nakoniec dochádza k ťažkej intelektovej deteriorácii (Fertálová, Ondriová, 2020). Okrem spomenutých dochádza v priebehu demencie aj k poškodeniu komunikačnej schopnosti (afázia, apraxia, agnózia, poruchy exekutívnych funkcií) a komplikujú ju tiež behaviorálne príznaky (motorický nepokoj, blúznenie, agresivita) a narušená emocionalita (depresia, patické nálady, labilita, oploštenosť), ktorá však môže byť sekundárnym symptómom v dôsledku straty kontroly nad životom a postupnej izolácie (Brüne, 2008). Občasne a skôr sporadicky sa môžu vyskytnúť tiež poruchy myslenia v podobe bludov (Fertálová, Ondriová, 2020).

## **2. Myslenie a reč v kontexte poškodenia mozgu**

### **2.1. Reč a jazyk**

Jazyk tvorí sústava zvukových a druhotných dorozumievacích prostriedkov znakovkej povahy (Klenková, 2006). Je nositeľom celej ľudskej kultúry (náboženstvá, filozofia, umenie, veda), a rovnako predstavuje aj nástroj myslenia (Plháková, 2003) a komunikačný kód, ktorý funguje na báze používania znakov a symbolov a má svoju gramatickú stavbu a syntax. Umožňuje zhromažďovať znalosti a skúsenosti predošlých generácií a posúvať ich mladším generáciám (Vágnerová, 2014). Reč je už konkrétna jazyková schopnosť a je jednou z najzložitejších foriem vyšších psychických funkcií (Hrnčiarová, 2010). Predstavuje špecificky ľudskú schopnosť (Klenková, 2006). Ide o individuálnu mentálnu aktivitu, pri ktorej jednotlivec využíva jazyk na účely komunikácie s okolím, a tiež v procese myslenia (Plháková, 2003). Podľa Hrnčiarovej (2010) vďaka reči vzniká logická pamäť, abstraktné myslenie a mentálne konkrétne obrazy



slov a činností v mysli. Systém reči (a teda myslenia), v ktorom od útleho detstva myslíme, ovplyvňuje tiež náš spôsob vnímania a chápania vonkajšej reality. Tým, že poznanie sveta sa deje prostredníctvom jazyka, tak aj svety, v ktorých ľudia rôznych kultúr na podklade rôznych materinských jazykov žijú, vnímajú a interpretujú odlišným spôsobom (Plháková, 2003).

Zaujímavou oblasťou skúmania je posunkový jazyk. Vznikol zo spontánnej posunkovej reči, ktorá bola pravdepodobne predchodcom orálnej reči. Nie je odvodená od hovoreného jazyka. Táto forma komunikácie je tiež verbálna, podobne ako hovorený jazyk, avšak ide o nonvokálny jazykový systém, ktorý pozostáva zo znakov manuálno-lingvistického charakteru (Mistrík, 1999). Od roku 1995 je slovenský posunkový jazyk uznaný za oficiálny plnohodnotný jazyk nepočujúcich na Slovensku (Vojtechovský, 2011). Z toho vyplýva, že posunkový jazyk nie je jednotný pre všetky krajiny, a rovnako platí, že nie je samozrejmosťou, že v každej krajine existuje vlastný posunkový jazyk. Bolo zistené, že šimpanzy sú schopné sa naučiť používať v priemere 3 slová, zatiaľ čo vo výskumoch za použitia posunkov bol zistený vrchný strop doposiaľ 124 slov (Vágnerová, 2014).

## 2.2. Jazyk a myslenie

Vývoj reči u dieťaťa neprebíha ako samostatný proces. Je ovplyvňovaný vývinom senzomotorického vnímania, motoriky, myslenia a socializáciou. Predtým, než dieťa začína hovoriť predchádza tomu niekoľko prípravných období, a to: obdobie kriku, obdobie žvatľania, obdobie porozumenia reči a obdobie vývinu vlastnej reči. Do posledného spomenutého obdobia patrí: štádium emocionálne-volnej reči, štádium sociálno-reprodukčnej reči, štádium logických pojmov a štádium intelektualizácie reči (Klenková, 2006).

Pojmové myslenie veľmi úzko súvisí s rečou. Tento dialektický vzťah medzi myslením a rečou je pomerne zložitý a sú naňho rôzne názory. Podľa väčšiny teoretikov sú myslenie a reč dve rôzne psychické funkcie, ktoré spolu tesne súvisia a vzájomne sa ovplyvňujú. Niektorí pripisujú prvoradú úlohu mysleniu, zatiaľ čo jazyk resp. reč považujú za druhoradý nástroj k vyjadrovaniu ľudských myšlienok. Iní zas predpokladajú, že spôsob myslenia je pomerne výrazne determinovaný štruktúrou a slovnou zásobou materinského jazyka (Plháková, 2003; Vygotskij, 2017). Piaget rozdelil kognitívny vývoj dieťaťa do 4 základných etáp: senzomotorická



(odkázanosť na zážitky), predoperačná, štádium konkrétnych a formálnych operácií. K mimoriadnemu rozvoju symbolickej funkcie dochádza medzi druhým a tretím rokom života v súvislosti s rýchlym rozvojom reči. Piaget predpokladá, že myslenie sa spočiatku rozvíja nezávisle na reči. Spolu s rozvojom symbolickej funkcie naberať reč stále väčšiu dôležitosť pre myslenie, až dochádza k neodlúčiteľnosti jazyka a premýšľania (Plháková, 2003). Vygotskij naviazal na rané práce Jeana Piageta a posunul túto teóriu ďalej. Primárne funkcie ľudskej reči vidí v dorozumívaní a ako nástroj myslenia. Myslenie počas prvých 2 rokov prebieha neverbálne a v tomto období života neexistuje medzi myslením a rečou žiadny vzťah. Spolu s rozvojom jazyka (cca v 2 rokoch) sa myslenie a reč začínajú prelínať, čo sa prejavuje tým, že dieťa označuje objekty ich menami. Zo sociálnej reči sa postupne oddeľuje detská samomluva, kedy dieťa len hlasno komentuje čo práve robí (Vygotskij, 2017). Neskôr sa tento proces zvnútorňuje a mení na tzv. egocentrickú reč, ktorá už slúži k riadeniu myslenia a chovania a plynulo prechádza do vzniku skrytej vnútornej reči, ktorá sa líši od vonkajšej tým, že je skrátenejšia a útržkovitá (fragmentárna). Každý človek si vytvára jej jedinečnú formu. Naďalej však vedľa vnútornej reči stojí aj reč sociálna, slúžiaca k dorozumievaniu a k vytváraniu sociálnych stykov (Vygotskij, 2017).

### *2.3. Expresívne a receptívne poruchy reči*

Problematika narušenia komunikačných schopností je zložitá a rozsiahla, preto sme sa zamerali len na niektoré oblasti. Expresívne a receptívne poruchy reči predstavujú rečové poruchy (afázie) alebo poruchy motoriky reči (dysartrie a rečové apraxie). Na to, aby človek vytvoril vokálny zvuk, potrebuje skoordinať 3 systémy: respiračný, fonačný, a rezonančný (Baker, Tamplin, 2006). Medzi najčastejšie sa vyskytujúce poruchy reči patria: rečová afázia, dysartria, oneskorený vývin reči, dyslália, rhinolália, palatolália, breptavosť, zajakavosť a mutizmus (Gerlichová, 2021, Baker, Tamplin, 2006, Kwok, 2014). V rámci psychologickkej intervencie sa najčastejšie pracuje s diagnostikou a psychologickými aspektami oneskoreného vývinu reči, zajakavosti a mutizmu.

Afázia a apraxia reči je spôsobená unilaterálnym poškodením rečových centier v ľavej hemisfére, zatiaľ čo dysartria, je typicky spôsobená menej lokalizovaným poškodením. Ľudia s týmito poruchami môžu zažívať pocity

izolácie, frustráciu, úzkosť, hnev, zmätok, zahanbenie, smútok, potrebu získať opätovne pocit kontroly nad svojím životom (Baker, Tamplin, 2005).

Rečová apraxia je porucha motorickej stránky reči, spôsobená neurologickým poškodením. Pacient má lingvistické poznanie a aj fyzickú schopnosť produkovať reč, avšak nedokáže to vykonať podľa svojej vôle. Primárne postihnutou schopnosťou je schopnosť regulácie pohybov artikulačného aparátu a ich zoradenia do požadovaného sledu svalových pohybov (vôľou) počas produkcie foném, zvukov či reči. V ostatných oblastiach fungovania jednotlivca nebadáť iné známky muskulárnej slabosti, ťažkopádnosti či nekoordinovanosti. Zautomatizované frázy a zvolania dokážu vysloviť bez ťažkostí (Baker, Tamplin, 2006).

Afázia vzniká pri organickom poškodení mozgu v dominantnej hemisfére a prejavuje sa v závislosti od lokalizácie lézie a pôsobenia určitého faktora, pričom reč nemôže byť poškodená izolovane ale priamo súvisí s poškodením iných vyšších psychických funkcií (Hrnčiarová, 2010). Afázia je všeobecný pojem zastrešujúci skupinu získaných komunikačných porúch, pri ktorých dochádza ku komplikáciám v hovorenej reči, čítaní, písaní a porozumení, a to buď dočasne alebo trvalo, v dôsledku poškodenia jazykových a komunikačných centier v mozgu (NAA, s.a.). Môže sa jednať o ľahké komunikačné poruchy až po úplnú neschopnosť verbálneho prejavu (Hrnčiarová, 2010). Afáziu doprevádzajú zväčša rôzne neurologické ochorenia, predovšetkým poškodenie kôrových a podkôrových oblastí mozgu (Cséfalvay in Klenková, 2010). Môže vzniknúť náhle v dôsledku porážky alebo traumatického poškodenia mozgu alebo sa vyvinúť pozvoľne v dôsledku mozgového tumoru, infekcie či demencie (Kwok, 2014; Gerlichová, 2021). Existujú dva hlavné typy afázie: fluentná, nefluentná. Primárne mozgové rečové centrá sú Brocova a Wernickeho oblasť, umiestnené v ľavej mozgovej hemisfére, čo spôsobuje, že rečové zvuky sú lepšie zachytávané pravým uchom.

Wernickeho afázia (fluentná afázia) je spôsobená poškodením Wernickeho oblasti nachádzajúcej sa v temporálnom laloku ľavej hemisféry, čo negatívne zasahuje schopnosť auditívneho porozumenia reči. Avšak ľudia s týmto typom afázie dokážu verbálne komunikovať (hoci tieto vety môžu obsahovať nesprávne alebo vymyslené slová). Pacienti zvyčajne netrpia telesnou slabosťou (Baker, Tamplin, 2006). Charakteristickým je, že tok reči je plynulý, no reč nie je zmysluplná. Produkcia reči je v poriadku,

buď úplne alebo veľmi blízko zdravému spôsobu reči. Jej rýchlosť môže byť vyššia, no s čistou artikuláciou a neporušenou gramatickou stránkou prejavu (Baker, Tamplin, 2006).

Brocova afázia (nefluentná afázia) vzniká poškodením Brocovej oblasti (centrum produkcie reči) v ľavom frontálnom laloku. Produkcia reči je závažne limitovaná na menej ako 4 slová, na neúplné vety a agramatizmus (NAA, s.a.). Ďalšími prejavmi Brocovej afázie sú namáhavý, neplynulý, nerovnomerný, pomalý, agramatický tok reči, s narušenou prozódiov. Osoba využíva skrátené frázy, neúplné vety, narušený rytmus reči, intonácia, dlhé pauzy medzi slovami, narušená schopnosť pomenovávanie objektov, hoci porozumenie reči pacientom ostáva nepoškodené (Baker, Tamplin, 2006). Ľudia s Brocovou afáziou trpia často slabosťou alebo paralýzou v pravej strane tela (NAA, s.a.).

### **3. Rehabilitácia rečových schopností**

Princípy práce pri rehabilitácii afatikov sa delia na: psychofyziologické, psychologické, psychologicko-pedagogické. Nová etapa štúdií a výskumov v oblasti afázie a možnej rehabilitácie sa začína v priebehu a po 2. svetovej vojne, nakoľko ranení vojaci predstavovali početnú empirickú skupinu (Hrnčiarová, 2010). Rehabilitácia zahŕňa rôzne intervencie multidisciplinárneho charakteru. Posilnenie mozgových funkcií sa deje opätovným budovaním a posilňovaním neuronálnej siete pomocou rôznych podporných aktivít (Hegde, 2014). V rámci takejto kognitívnej, emocionálnej, motorickej či behaviorálnej rehabilitácie sa pracuje s prirodzenou schopnosťou neuroplasticity organizmu (Hedge, 2014; Bronson et al., 2018). Plasticita mozgu je schopnosť prispôbiť sa stavu, ktorý vznikol v dôsledku rôznych faktorov (Love, Webb, 2009). Kortikála oblasť, ktorá je za normálnych okolností spätá s danou senzorickou modalitou (resp. kognitívnou činnosťou) je využívaná inou modalitou, na ktorú nebola primárne určená. Najmä v mladom veku je stupeň plasticity neurónových prepojení veľmi vysoký, no do istej miery je možný aj v dospelosti (Shimojo, Shams, 2001). Takáto neuronálna rehabilitácia stavia na najnovších neurologických poznatkoch v oblasti neuroplasticity, pričom zámernými aktivitami sa zapájajú nepoškodené oblasti mozgu, na podporenie oslabených alebo úplne poškodených oblastí mozgu (Baker, Tamplin, 2006). Na tomto princípe funguje aj vzťah reči a hudby pri

tréningových aktivitách. Nakoľko na rozdiel od reči, ktorá je špecificky lokalizovaná v rečových centrách, sa na spracovaní hudobnej informácie podieľajú viaceré oblasti mozgu. Hudba vyžaduje neustálu súhru medzi oboma hemisférami, čím podporuje harmonizovanie mozgovej aktivity (Guétin et al., 2009). V roku 1959 (Maďarsko) Varga a Gereb rozpracovali rehabilitačný program zameraný na prácu s básňami, spievaním, rytmicko-hudobnými cvičeniami a pod. Piesne dokumentovali kreslením situačných obrázkov. V 70. rokoch Goldstarb a Bader opísali metódu intonačnej terapie, tzv. Melodic Intonation Therapy (MIT). Pracuje sa v nej s krátkymi vetami, vnesenými do jednoduchých melodických materiálov. Využívala sa najmä o muzikálnych pacientov s nepoškodenou pravou hemisférou. U pacientov sa zlepšuje artikulácia, rytmus a rečové schopnosti všeobecne (Hrnčiarová, 2010; Baker, Tamplin, 2006). Terapia hudbou je podľa Hrnčiarovej (2010) pri terapii afázie častá. Okrem iného vplýva aj na emócie pacienta. Okrem hudby sa využíva aj aktívne prepojenie so spevom. Cieľom rehabilitácie afatikov je aj zbavenie strachu z reči (Hrnčiarová, 2010). V súvislosti s úrazmi hlavy častokrát dochádza k vzniku post-traumatickej stresovej poruchy (PTSD), pričom bolo výskumne preukázané, že navodenie traumatickej spomienky deaktivuje Broccovu oblasť a zvyšuje aktiváciu limbického systému (amygdaly). Z toho dôvodu pacienti môžu mať problém verbalizovať tento izolovaný zážitok (Guétin et al., 2009; Bronson et al., 2018). Avšak tento jav existuje samostatne od Wernickeho a Brocovej afázie. No hudba tu môže byť nápomocná, nakoľko vnímanie či produkcia hudby uvoľňuje emócie a prispieva k funkčnej a kognitívnej rehabilitácii (Guétin et al., 2009; Bronson et al., 2018).

V oblasti neurovedy sa dnes hudba považuje za silný nástroj na porozumenie mozgovým funkciám. Schopnosti nadobudnuté počas práce s hudbou sa prenášajú aj na nehudobné aktivity (Hegde, 2014). Základnými prvkami hudby sú: rytmus, melódia a harmónia (Gerlichová, 2021). U väčšiny ľudí platí, že pravá hemisféra je zameraná na melodickú stránku hudby, zatiaľ čo ľavá hemisféra na rytmus a rečové funkcie (Gerlichová, 2021). Boli potvrdené neurochemické zmeny v dôsledku počúvania hudby a aktívneho zapojenia sa do hudobnej aktivity (Hegde, 2014). V rámci kognitívnej, emocionálnej, motorickej či behaviorálnej rehabilitácie sa najmä v zahraničí pomerne často využíva tzv. neuronálna muzikoterapia. Ide o aktívne zapojenie pacienta do hudobného procesu za

využitia poznatkov o neuronálnej plasticite (Hedge, 2014; Bronson et al., 2018). Neuronálna muzikoterapia (NMT) vznikla koncom 20. storočia a predstavuje jeden z hlavných prístupov a aktuálny trend v muzikoterapii (Gerlichová, 2021, Hegde, 2014). Podlieha rozsiahlemu výskumu, kde sa okrem iného sleduje činnosť mozgových štruktúr a fyziologické reakcie na hudbu. Zahŕňa štandardizované techniky. V súčasnosti sú nosnými oblasťami zamerania: rehabilitácia motorických funkcií, rehabilitácia reči a komunikácie a rehabilitácia vyšších kognitívnych funkcií (pozornosť, pamäť, exekutívne funkcie, psychosociálne zručnosti, a pod.) (Thaut et al., 2009; Hegde, 2014, Baker et al., 2006).

Zaujímavosťou je, že v mozgu nepočujúcich sa pri vizuálnych podnetoch, akým je aj posunkový jazyk, aktivuje aj sekundárny sluchový kortex. Pri posunkovaní sa u nepočujúcich aj u počujúcich aktivujú v mozgu rečové kôrové oblasti ľavej hemisféry, zahŕňajúce Brocovu a Wernickeho oblasť (Nishimura et al., in Sadato et al., 2004; Neville et al., 1998).

#### 4. Záver

Cieľom príspevku bolo poukázať na problematiku neurologického poškodenia mozgu v súvislosti s narušenou schopnosťou reči a zosumarizovať zaujímavé zistenia a poznatky v tejto oblasti.

#### LITERATÚRA:

BAKER, F. - TAMPLIN, J. (2006). *Music therapy methods in neurorehabilitation - A clinician's manual*. London: JKP, 256 p. ISBN 978-1-84310-412-4.

BRONSON, H. - VAUDREUIL, R. - BRADT, J. (2018). Music therapy treatment of active duty military: An overview of intensive outpatient and longitudinal care programs. *Journal of music therapy perspectives*, vol. 36, no.2, pp. 195-206. ISSN 2053-7387.

BRÜNE, M. (2008). *Evolučná psychiatria*. Trenčín: Vydavateľstvo F, 424 s. ISBN 978-80-88952-69-5.

DAWSON, D.R. - SCHWARTZ, M.L. - WINOCUR, G. - STUSS, D.T. (2007). Return to productivity following traumatic brain injury: Cognitive psychological, physical, spiritual and environmental correlates. *Disability and Rehabilitation*, vol. 29, no. 4, p. 301-313, ISSN 0963-8288.

ENGSTRÖM, A. - JUMISKO, E. - SHAHIM, P. - LEHTO, N. - BLENNOW, K. - YETTERBERG, H. - TEGNER, Z. (2020). Losing the identity of a hockey player: the long-term effects of concussions. *Concussion*, vol. 5, no. 2, pp. 1-12. ISSN 2056-3299.

FERTÁLOVÁ, T. - ONDRIOVÁ, I. (2020). *Demence – nefarmakologické aktivizační postupy*. Praha: Grada Publishing, 128 s. ISBN 978-80-271-1463-4.

FINNIE, J.W. (2016). Forensic pathology of traumatic brain injury. *Veterinary Pathology*, vol. 53, no. 5. ISSN 1544-2217.

GERLICOVÁ, M. (2021). *Muzikoterapie v praxi*. Praha: GRADA Publishing, 168 s. ISBN 978-80-271-1791-8.

GHAJAR, J. (2000). Seminar – Traumatic brain injury. *The Lancet*, vol. 356, p. 923-929, ISSN 0140-6736.

GUÉTIN, S. - SOUA, B. - VOIRIOT, G. - PICOT, M.C. – HÉRISSON, C. (2009). The effect of music therapy on mood and anxiety – depression? An observational study in institutionalised patients with traumatic brain injury. *Annals of physical and rehabilitation medicine*, vol. 52, no. 1, pp. 30-40. ISSN 1877-0657.

GRIESBACH, G.S. - HOVDA, D.A. - GOMEZ-PINILLA, F. (2009). Exercise-induced improvement in cognitive performance after traumatic brain injury in rats is dependent on BDNF activation. *Brain research*, p. 105-115, ISSN 0006-8993.

HEGDE, S. (2014). Music-based cognitive remediation therapy for patients with traumatic brain injury. *Frontiers in Neurology*, vol. 5, no. 34. ISSN 1664-2295.

HRNČIAROVÁ, A. (2010). *Afázia – diagnostika, klasifikácia, terapia*. Bratislava: Kaligram, s. s. 144. ISBN 978-80-8101-334-8.

KLENKOVÁ, J. (2006). *Logopedie*. Praha: Grada, s. 228. ISBN 978-80-247-1110-2.

KWOK, H.Y.G. (2014). *Singing as a music therapy intervention for person's with Broca's aphasia* (Master's thesis). Canada: Concordia University, The Department of Creative Arts Therapies. 46 p.

LOVE, R.J. - WEBB, W.G. (2009). *Mozek a řeč*. Praha: Portál, 376 s. ISBN 978-80-7367-464-9.

MISTRÍK, J. (1999). *Jazyk A řeč*. Bratislava: SPN Mladé letá, 429 s. ISBN 80-06-00924-4.

MONDELLO, S. - MULLER, U. - JEROMIN, A. - STREETER, J. - HAYES, R.L. - WANG, K. (2011). Blood-based diagnostics of traumatic brain injuries. Expert review of molecular diagnostics,

vol. 11, no. 1, p. 65-78, ISSN 1473-7159.

NAA - National Aphasia Association (s.a.). *What is Aphasia*. [online], [citované 20.2.2022]. Dostupné na internete: <https://www.aphasia.org/aphasia-definitions/>.

NEVILLE, H.J. - BAVELIER, D. - CORINA, D. - RAUSCHECKER, J. - KARNI, A. - LALWANI, A. - BRAUN, A. - CLARK, V. - JEZZARD, P. - TURNER, R. (1998). Cerebral organisation for language in deaf and hearing objects: Biological constraints and effects of experience. *PNAS Journal*, vol. 95, no. 3, pp. 922-929. ISSN 1091-6490.

PONSFORD, J. - SLOAN, S. - SNOW, P. (1995). *Traumatic brain injury: rehabilitation for everyday adaptive living*, New York: Psychology press, s. 433, ISBN 978-1-84872-027-5.

PLHÁKOVÁ, A. (2003). *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, s. 472. ISBN 978-80-200-1499-3.

SADATO, N. - TAMADA, H. - OKADA, T. - YOSHIDA, M. - HASEGAWA, T. - MATSUKI, K. - YONEKURA, Y. - ITOH, H. (2004). Afe-dependent plasticity in the superior temporal sulcus in deaf humans: a functional MRI study. *BMC Neuroscience*, vol. 5, no. 56, pp. 1-6. ISSN 1471-2202.

SHIMOJO, S. - SHAMS, L. (2001). Sensory modalities are not separate modalities: plasticity and interactions. *Current opinion in Neurobiology*, vol. 11, no. 4, pp. 505-509. ISSN 0959-4388.

SNELL, D.L.S. - SURGENOR, L.J. - HAY-SMITH, E.J. - SIEGERT, R.J. (2009). A systemic review of psychological treatments for mild traumatic brain injury: An update on the evidence. *Journal of clinical and experimental neuropsychology*, vol. 31, no. 1, p. 20-38, ISSN 1744-411X.

SIPONKOSKI, S.T. - KOSKINEN, S. - LAITINEN, S. - HOLMA, M. - AHLFORS, M. - JORDAN-KILKKI, P. - ALA-KAUHALUOMA, K. - MARTÍNEZ-MOLINA, N. - MELKAS, S. - LAINE, M. - YLINEN, A. - ZASLER, N. - RANTANEN, P. - LIPSANEN, J. - SÄRKÄMO, T. (2021). Effects of neurological music therapy on behavioral and emotional recovery after traumatic brain injury: a randomized controlled cross-over trial. *Neuropsychological rehabilitation*, vol. 31, no. 3, pp. 1-34. ISSN 0960-2011.

VÁGNEROVÁ, M. (2014). *Vývojová psychologie - dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VOJTECHOVSKÝ, R. (2011). *Úvod do kultúry a sveta Nepočujúcich*. Bratislava: Myslím-centrum kultúry Nepočujúcich, 268 s. ISBN 978-80-970601-0-7.

VYGOTSKIJ, L.N. (2017). *Psychologie myšlení a řeči*. Praha: Portál, 152 s. ISBN 978-80-262-1258-4.

WEINTRAUB, S. - DIKMEN, S. - HEATON, R. K. - TULSKY, D.S. - ZELAZO, P.D. - SLOTKIN, J. - CARLOZZI, N.E. - BAUER, P.J. - WALLNER/ALLEN, K. - FOX, N. - HAVLIK, R. - BEAUMONT, J.L. - MUNGAS, D. - MANLY, J.J. - MOY, C. - CONWAY, K. - EDWARDS, E. - NOWINSKI, C.J. - GERSHON, R. (2015). The cognition battery of the NIH Toolbox for Assessment of neurological and behavioral function: validation in an adult sample. *Journal of the international neuropsychological society*, vol. 20, no. 6, pp. 567-578. ISSN 1469-7661.



# HODNOTENIE ATRAKTIVITY TVÁRÍ NA FOTOGRAFIÁCH PRI MEDZIKULTÚRNYM POROVNANÍ – ZAMERANIE NA ÚSMEV A LÍČENIE

## EVALUATION OF ATTRACTIVENESS OF FACES IN THE PHOTOGRAPHS WITH INTERCULTURAL COMPARISON – FOCUS ON SMILE AND MAKE-UP

Monika RUBALOVÁ

Katedra psychológie, FF TU v Trnave, Hornopotočná 23, Trnava  
monika.rubalova@tvu.sk

**Abstrakt:** *Cieľom tejto práce je poukázať na dôležitosť líčenia a úsmevu pri hodnotení atraktivity tváří na fotografiách a zistiť, či samotný úsmev môže byť hodnotený lepšie než samotné líčenie. V našom výskume sme sa zamerali aj na medzikultúrne rozdiely a na fotografie sme využili dievčatá z Európy, Ázie a Blízkeho východu, ktoré sme odľahčili bez líčenia, s miernym líčením a s výrazným líčením a s úsmevom a bez úsmevu. Výskumný súbor tvorilo 180 slovenských študentov (muži a ženy) vo veku 19– 26 rokov ( $M = 21,4$ ;  $SD = 1,99$ ). Študenti hodnotili atraktivitu dievčat na 7- bodovej Likertovej škále. Naše výsledky ukázali, že samotný úsmev je na fotografiách atraktívnejší než tvár so samotným líčením vo väčšine prípadov. Výsledky taktiež ukázali, že jedine dievčatá z Európy boli hodnotené ako najatraktívnejšie s výrazným líčením a úsmevom. Študenti hodnotili ako najatraktívnejšie dievčatá z Blízkeho východu.*

**Kľúčové slová:** *Atraktivita; Tvár; Líčenie; Úsmev; Kultúry*

**Abstract:** *The aim of our study is to point out the importance of make-up and smile in evaluation of attractiveness of faces and find out if smile itself can be evaluated with higher score than make-up itself. In our research we have focused on intercultural comparison using photographs of girls from Europe, Asia and the Middle East. These girls were photographed without make-up, with light make-up and with heavy make-up and with smile and without smile. Research group was consisted of 180 Slovak students (men and women) between the age of 19-26 years old. ( $M = 21,4$ ;  $SD = 1,99$ ). Students*

*evaluated attractiveness of girls on 7-point Likert scale. Our results showed that smile itself is evaluated in the photographs as more attractive in most cases than faces with make-up itself. Our results also showed that only girls from Europe were evaluated as the most attractive with heavy make-up and smile. Students evaluated as the most attractive female participants from the Middle East.*

**Keywords:** *Attractiveness; Face; Make-up; Smile; Cultures*

### **Atraktivita úsmevu**

Úsmev je univerzálnym prostriedkom prítomným vo všetkých kultúrach, ktorý sa spája s pozitívnymi emóciami. Je najprirodzenejším výrazom tváre, ktorý pozorujeme už pri novorodencoch, kedy ešte nie je spájaný s konkrétnymi stavmi. Úsmev má aj dôležitú sociálnu funkciu a taktiež je aj dôležitým prostriedkom pri komunikácii (Havlíček, Rubešová in Blažek, Trnka, 2009). Deutsch, LeBaron, Fryer(1987) zrealizovali experiment, kde úlohou participantov bolo ohodnotiť usmiate a neusmiate tváre mužov a žien. Výsledky tohto experimentu ukázali, že pozitívnejšie boli hodnotené práve fotografie s úsmevom a taktiež im boli pripisované pozitívnejšie vlastnosti. Golle,Mast,Lobmaier(2014) skúmali vzťah medzi atraktivitou a šťastným výrazom tváre, pričom vytvorili pomocou techniky miešania tvárí prototyp šťastnej tváre priemernej atraktivity pre obe pohlavia. Z tohto prototypu vytvorili sekvenciu o niečo odlišných fotografií zobrazených po pároch, kde v každom páre bola tvár atraktívna alebo neatraktívna s neutrálnym výrazom alebo šťastným výrazom. Zistenia potvrdili silu úsmevu a pri hodnotení atraktivity nezáležalo prekvapivo na výške atraktivity, ale všeobecne všetky tváre s šťastným výrazom boli hodnotené ako atraktívnejšie.

### **Vplyv líčenia na hodnotenie**

Líčenie sa zaraďuje medzi krátkodobé stratégie posilňujúce atraktivitu a krásu, ktoré volia skôr ženy v mladom až strednom veku (Weidnerová, Matějů in Matějů et al., 2017). Nash et al.(2006) sa zamerali pri skúmaní na spojitosť líčenia s dosiahnutým *úspechom v práci*. Zistilo sa tu, že ženám s líčením bola pripisovaná lepšie zarábajúca pracovná pozícia a taktiež ich vnímali ako sebavedomejšie a zdravšie. Postupom času začalo autorov skúmajúcich líčenie zaujímať využitie rôznej intenzity líčenia. Výskumníci

Huguet, Croizet, Richetin (2004) do svojho výskumu zapojili ženy rôznych vekových kategórií a úlohou participantov bolo zhodnotiť ich atraktivitu na škále atraktivity a následne zhodnotiť ich osobnosť. Tieto ženy boli odfotené s miernym líčením a bez líčenia. Výsledné zistenia ukázali, že vplyv líčenia sa ukázal rozdielny v závislosti od veku žien na fotografiách, pričom mladšie ženy s líčením boli hodnotené horšie. Workman, Johnson (1991) vo svojom výskume využili fotografie žien bez líčenia, miernym líčením a výrazným líčením k čomu využili fotografie modelky. Pri hodnotení vyšlo využitie výrazného líčenia ako najatraktívnejšie. Mulhern et al.(2003) zas vo svojom výskume zistili, že pri hodnotení tváří považujú participanty ako najatraktívnejšie využitie plného líčenia, pričom použitie rúžu sa ukázalo ako najmenej dôležité.

### **Medzikultúrna atraktivita**

Skúmaním atraktivity pri hodnotení iných kultúr sa vo svojom výskume zamerali Cunningham et al.(1995), ktorí do svojho výskumu zapojili študentov Aziatov, Američanov(bielej pleti) a Hispáncov, pričom ich zapojenie do výskumu spočívalo v hodnotení fotografií žien rovnakého pôvodu s doplnením o fotografie Európaniek a černošiek. Medzipohlavné rozdiely sa tu nepreukázali a výsledky potvrdili zhodu všetkých študentov u týchto troch kultúr v hodnotení. Konzistenciu pri hodnotení tváří medzi dvoma národmi potvrdil vo svojom výskume aj Coetzee, et al. (2014) pri hodnotení tváří Škótov a Afričanov. V oboch výskumoch sa ženy mohli usmievať. Autori Jones,Hill(1993) sa vo svojom výskume zamerali na porovnávanie medzi piatimi kultúrami. Ukázalo sa tu, že participanty hodnotiaci fotografie pochádzajúci zo Západu, preferovali rovnaké znaky tváre v každej kultúre a všetci muži bez ohľadu na kultúru hodnotili ženy s najvýraznejšími ženskými črtami tváre ako najatraktívnejšie. Lewis(2010) zas porovnával fotografie od najväčšej rasovej rôznorodosti po najmenšiu. Fotografie však hodnotili iba študenti bledej farby pleti a pochádzali z profilov sociálnej siete. Výsledky priniesli zistenie, že ako najatraktívnejšie boli hodnotené tváre najväčšej rasovej rôznorodosti.

### **Výskumný cieľ**

Naším hlavným cieľom bolo zistiť, či *úsmev alebo líčenie dokáže zlepšiť hodnotenie atraktivity daných participantiek alebo budú dievčatá*

hodnotené stále rovnako. A taktiež zistiť, či samotný úsmev dokáže prevýšiť hodnotenie líčenia alebo najlepšie bude hodnotená ich kombinácia, pričom budeme skúmať aj preferenciu množstva líčenia. V našom výskume sme však chceli ísť ešte viac do hĺbky, preto sme si stanovili ďalší cieľ, v ktorom sme chceli preskúmať, či úsmev a líčenie budú rovnako kladne hodnotené u nami vybranými kultúrami všetkými participantmi alebo sa ukážu významné medzikultúrne rozdiely.

### **Výskumný súbor**

Výskumný súbor tvorilo 180 vysokoškolských študentov, pochádzajúcich z dvoch univerzít zo Slovenska. Vek všetkých študentov bol v rozpätí od 19 do 26 rokov s priemerným vekom  $M = 21,4$ ; ( $SD = 1,99$ ). Ženskú časť tvorilo 120 študentov (66,7%) a mužskú časť tvorilo 60 študentov (33,3%). Všetci študenti boli slovenskej národnosti, ktorí hodnotili fotografie tvári 9 dievčat, z čoho 3 pochádzali z Európy (Francúzsko, Španielsko) 3 z Ázie (Hong-Kong, Japonsko) a ďalšie 3 pochádzali z oblasti Blízkeho východu (Turecko, Palestína). Vek týchto dievčat sa pohyboval v rozpätí od 19 do 25 rokov. Každé dievča bolo odfotografované v šiestich kategóriách s dvomi obmenami úsmevu a tromi obmenami líčenia. Prvou kategóriou bolo fotenie bez úsmevu a bez líčenia, druhou kategóriou bolo fotenie s úsmevom a bez líčenia, v tretej kategórii sa fotilo bez úsmevu a s miernym líčením, v štvrtnej s úsmevom a miernym líčením, v piatej bez úsmevu a výrazným líčením a v šiestej s úsmevom a výrazným líčením. Fotografie boli následne spracované do prezentácie s časovým limitom 10 sekúnd na každú fotografiu.

### **Výskumné metódy**

Na zber údajov sme využili nami vytvorené papierové záznamové hárky obsahujúce obojstrannú tabuľku, kde študenti značili hodnotenie atraktivity každej prezentovanej fotografie na 7-bodovej Likertovej škále (1= veľmi neatraktívna, 7= veľmi atraktívna). Študenti takto ohodnotili 10 dievčat v spomínaných 6 kategóriách, no na spracovanie výsledkov boli využité fotografie iba 9 dievčat (54 fotografií), pretože sme jedno dievča museli vylúčiť. Pre týchto 9 dievčat sme vyrátali priemerné hodnoty pre každú kategóriu, pričom sme tieto hodnoty rozdelili podľa príslušnosti ku kultúre. Na analýzu údajov sme použili test ANOVA pre opakované merania a taktiež niekoľko párových t-testov.

## Výsledky výskumu

Výsledky nášho výskumu ukázali signifikantné rozdiely medzi kultúrami. Potvrdila sa signifikancia faktoru kategória 1 s veľkou mierou efektu  $F(2,358)=64,19$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,264$ , potvrdila sa aj signifikancia pre faktor kategória 2 s veľkou mierou efektu  $F(2,334)=47,27$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,209$ . Rovnako pre faktor kategória 3 so strednou mierou efektu  $F(2,358)=17,75$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,09$ . Signifikantný bol aj faktor kategória 4 s veľkou mierou efektu  $F(2,358)=184,96$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,508$  a faktor kategória 5 bol so strednou mierou efektu  $F(2,358)=22,76$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,113$  a faktor kategória 6 s veľkou mierou efektu  $F(2,358)=95,75$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,348$ . Jednotlivé priemery kategórií uvádzame v tabuľke č.1.

| Tabuľka č.1: Priemery jednotlivých kategórií medzi kultúrami |                  |         |                |         |                        |         |
|--------------------------------------------------------------|------------------|---------|----------------|---------|------------------------|---------|
| kultúra/značenie :                                           | Európa/ eu_kateg |         | Ázia/ aa_kateg |         | Blízky východ/bv_kateg |         |
|                                                              | priemer          | SD      | priemer        | SD      | priemer                | SD      |
| kategória 1                                                  | 2,5989           | ,86998  | 2,8589         | ,84574  | 3,3022                 | ,87848  |
| kategória 2                                                  | 3,1850           | 1,02758 | 3,4872         | 1,08303 | 3,8872                 | ,98367  |
| kategória 3                                                  | 3,2400           | ,98891  | 3,3367         | ,89348  | 3,6500                 | ,80101  |
| kategória 4                                                  | 3,3144           | ,97758  | 3,8100         | ,98611  | 4,5711                 | 1,01582 |
| kategória 5                                                  | 3,3133           | ,97094  | 3,5800         | ,97799  | 3,7544                 | 1,02806 |
| kategória 6                                                  | 3,5433           | 1,03794 | 3,7444         | 1,06877 | 4,4444                 | ,99632  |

Test nám ďalej ukázal, že kategória 6 bola najlepšie hodnotená pre kultúru Európa oboma pohlaviami a faktor kategória (kateg\_eu) sa ukázal ako signifikantný s veľkou mierou efektu  $F(4,702)=61,88$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,258$ , interakcia faktorov kategória a pohlavie bola tiež signifikantná avšak s malou mierou efektu  $F(4,702)=3,34$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,018$ . Pre kultúru Ázia kategória 6 bola najlepšie hodnotená mužmi, ženy najlepšie hodnotili kategóriu 4 a faktor kategória (kateg\_aa) sa ukázal ako signifikantný s veľkou mierou efektu  $F(4,712)=57,60$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,244$  a interakcia faktorov sa ukázala tiež signifikantná s malou mierou efektu  $F(4,712)=4,04$ ;  $p=0,003$ ;  $\eta^2=0,022$ . Pre kultúru Blízky východ bola však najlepšie hodnotená kategória 4, pričom faktor kategória (kateg\_bv) sa

ukázal ako signifikantný s veľkou mierou efektu  $F(3,585)=83,58$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,320$  a interakcia faktorov bola tiež signifikantná s malou mierou efektu  $F(3,585)=9,96$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,053$ . Naše výsledky taktiež potvrdili, že muži hodnotili lepšie kategórie s líčením než bez líčenia pri kultúre Európa. Samostatný faktor líčenie  $F(2,356)=87,20$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,329$  a interakcia faktoru líčenie a pohlavie nebola signifikantná  $F(2,356)$ ;  $p=0,351$ . Líčenie sa ukázalo lepšie aj pri kultúre Ázia okrem mierneho líčenia bez úsmevu  $F(2,356)=78,68$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,307$  a signifikantná bola aj interakcia faktoru líčenie a pohlavie avšak s malou mierou efektu  $F(2,356)=3,23$ ;  $p=0,04$ ;  $\eta^2=0,018$ . Líčenie hodnotili lepšie aj pri kultúre Blízky východ  $F(2,356)=91,41$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,339$  a interakcia faktoru líčenie a pohlavie sa pre túto kultúru neukázala signifikantná  $F(2,356)=1,62$ ;  $p=0,200$ . Faktor úsmev bol signifikantný s veľkou mierou efektu  $F(1,178)=42,98$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,194$  a interakcia faktoru úsmev a líčenie s veľkou mierou efektu  $F(2,356)=41,27$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,188$ . Pre kultúru Ázia sme zistili, že ženy lepšie hodnotili samotný úsmev v porovnaní s miernym líčením, faktor úsmev bol signifikantný s veľkou mierou efektu  $F(1,178)=74,06$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,294$  a interakcia faktoru úsmev a líčenie so strednou mierou efektu  $F(2,356)=15,43$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,080$ . Pre kultúru Blízky východ sme zistili, že ženy hodnotili lepšie samotný úsmev v porovnaní s miernym a taktiež aj s výrazným líčením. Faktor úsmev bol signifikantný s veľkou mierou efektu  $F(1,178)=113,92$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,390$  a interakcia faktoru úsmev a líčenie  $F(2,356)=8,81$ ;  $p < 0,001$ ;  $\eta^2=0,047$ . V neposlednom rade sme potvrdili, že úsmev zvýši samotnú atraktivitu, čo sa nám potvrdilo v každej kultúre. Pre kultúru Európa  $t(179)=11,35$ ;  $p < 0,001$ ;  $d=0,845$ . Pre kultúru Ázia  $t(179)=10,04$ ;  $p < 0,001$ ;  $d=0,748$ . Pre kultúru Blízky východ  $t(179)=8,09$ ;  $p < 0,001$ ;  $d=0,604$ .

## Diskusia

Doterajšie výskumné zistenia potvrdili medzikultúrnú konzistenciu pri hodnotení (e.g. Coetzee, et al., 2014; Cunningham et al., 1995). No taktiež aj rozdielnosti (e.g. Lewis, 2010). Výsledky nášho výskumu potvrdili významné rozdiely medzi všetkými kultúrami a ako najatraktívnejšie boli hodnotené dievčatá z Blízkeho východu a najmenej dievčatá z Európy. Väčšina výskumov doteraz udávala preferenciu výrazného líčenia pri hodnotení atraktivity ženských tvárí na fotografiách (e.g. Workman, Johnson, 1991;

Mulhern et al.,2003). No Meier(2010) poukazuje, že spojenie úsmevu spolu s upravenosťou pôsobí na nás atraktívnejšie. Na tomto základe sme predpokladali, že všetci participantí budú hodnotiť ako najatraktívnejšie ženy s úsmevom a výrazným líčením. Naše výsledky tento náš predpoklad potvrdili a pri kultúre Európa všetci študenti hodnotili ako najatraktívnejšie dievčatá s úsmevom a výrazným líčením. Rovnako aj pri kultúre Ázia, avšak iba pri hodnotení od mužov. Pri kultúre Blízky východ sme náš predpoklad nepotvrdili, pretože muži aj ženy hodnotili najlepšie mierne líčenie s úsmevom. Naším výsledkom môžeme potvrdiť, že výrazné líčenie je naozaj hodnotené na fotografiách ako najatraktívnejšie pri využití časového limitu, no nie u všetkých kultúr. Naš výsledok taktiež ukázal, že muži hodnotili tváre s líčením ako atraktívnejšie v porovnaní bez líčenia. Potvrdilo sa to pri všetkých kategóriách pri kultúre Európa a Blízky východ, pri kultúre Ázia iba u niektorých. Naším zistením sme potvrdili výsledok od autorov Cross,Cross(1971) a ukázalo sa, že ženy hodnotili najlepšie takmer všetky kategórie v kultúrach. Golle et al.(2014) zistili, že prítomnosť úsmevu zvyšuje samotnú atraktivitu tváre. Preto sme aj my predpokladali, že samotný úsmev bude mať pozitívnejší dopad na hodnotenie atraktivity než samotné líčenie a že úsmev zvýši samotnú atraktivitu participantiek. Pri dievčatách z Blízkeho východu sme náš predpoklad potvrdili pri hodnotení od žien, kde samotný úsmev hodnotili ako najatraktívnejší v porovnaní so samotným miernym, či výrazným líčením. Naše zistenia týmto ukazujú, že sila úsmevu je veľká a jeho prítomnosť na tvári dokáže prevýšiť hodnotenie atraktivity so samotným líčením, avšak pri kultúre Európa a Ázia sa výrazné líčenie ukazuje naďalej ako atraktívnejšie.

V ďalšom výskume odporúčame zamerať sa na hodnotenia fotografií študentmi viacerých národností pre lepšie porovnanie.

## **Záver**

Našími zisteniami sme potvrdili dôležitosť úsmevu a líčenia pri hodnotení atraktivity tváre na fotografiách pri medzikultúrnom porovnaní. Ukázalo sa, že líčenie a rovnako aj úsmev zvyšujú hodnotenie atraktivity u všetkých hodnotených kultúr, no úsmev líčenie prevyšuje. Pri hodnotení s využitím časového limitu najviac zvyšuje atraktivitu tváre využitie líčenia a úsmevu zároveň.

## Literatúra

BLAŽEK, V., TRNKA, R. (2009). Lidský obličej. Vnímání tváře z pohledu kognitivních, behaviorálních a sociálních věd. Praha: Karolinum. 256s., ISBN 978-80-246-1556-1.

COETZEE, V. - GREEF, J.M. - STEPHEN, I.D. - PERRETT, D.I. (2014). Cross-cultural agreement in facial attractiveness preferences: The role of ethnicity and gender. *PLoS ONE*, vol. 9, no. 7, pp. 1-15. ISSN 1932-6203.

CROSS, J.F. – CROSS, J. (1971). Age, sex, race and the perception of facial beauty. *Developmental psychology*, vol.5, no.3, pp. 433-439. ISSN 1939-0599.

CUNNINGHAM, M.R. - ROBERTS, A.L. - BARBEE, A.P. - DRUEN, P.B. - WU, CH. H. (1995). "Their ideas of beauty are, on the whole, the same as ours": Consistency and variability in the cross-cultural perception of female physical attractiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 68, no.2, pp. 261-279. ISSN 1939-1315.

DEUTSCH, F.M. - LEBARON, D. - FRYER, M.M. (1987). What is in a smile? *Psychology of Women Quarterly*, vol.11, pp. 341-352. ISSN 1471-6402.

GOLLE, J. – MAST, F.W. – LOBMAIER, J.S. (2014) Something to smile about: The interrelationship between attractiveness and emotional expression. *Cognition and Emotion*, vol. 28, no.2, pp. 298-310. ISSN 1464-0600.

GRAHAM, J.A. - JOUHAR, A.J. (1981). The effects of cosmetics on person perception. *International Journal of Cosmetics Science*, vol. 3, no.5, pp. 199-210. ISSN 1468-2494.

HUGUET, P. - CROIZET, J-C. - RICHETIN, J. (2004). Is "What Has Been Cared For" Necessarily Good? Further Evidence for the Negative Impact of Cosmetics Use on Impression Formation. *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 34, no. 8, pp. 1752-1771. ISSN 1559-1816.

JONES, D. – HILL, K. (1993). Criteria of facial attractiveness in five populations. *Human Nature*, vol.4, no.3, pp. 271-296. ISSN 1936-4776.

LEWIS, M. B. (2010). Why are mixed-race people perceived as more attractive? *Perception*, vol. 39, no.1, pp. 1-3. ISSN 1468-4233.



MATĚJŮ,P. - HAMPLOVÁ,D - HAMPL,P.- LOUŽEK,M.  
-WEIDNEROVÁ,S. - ANÝŽOVÁ,P. - SMITH.M.L.(2017). *Moc krásy:  
pomáhá krása a atraktivita k životnímu úspěchu?* Praha: Univerzita Karlova,  
274 s. ISBN 978-80-246-3691-7.

MEIER, B.P. - ROBINSON, M.D. - CARTER, M.S. - HINSZ, V.B. (2010).  
Are sociable people more beautiful? A zero-acquaintance analysis of  
agreeableness, extraversion, and attractiveness. *Journal of Research in  
Personality*, vol. 44, no.2, pp. 293-296. ISSN 1095-7251.

MULHERN, R. - FIELDMAN, G. - HUSSEY, T. - LÉVEQUE, J.L. - PINEAU,  
P. (2003). Do cosmetics enhance female Caucasian facial attractiveness?  
*International Journal of Cosmetics Science*. vol.25, no.4, pp. 199-205. ISSN  
1468-2494.

NASH, R.- FIELDMAN, G. - HUSSEY, T. - LÉVEQUE, J.L.- PINEAU,  
P. (2006). Cosmetics: They influence more than Caucasian female facial  
attractiveness. *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 36, no.2, pp. 493–  
504. ISSN 1559-1816.

WORKMAN, J.E. - JOHNSON, K.K.P. (1991). The Role of Cosmetics in  
Impression Formation. *Clothing and Textiles Research Journal*, vol. 10,  
no.1, pp. 63-67. ISSN 0887-302X.

# ZMENY V REPRODUKČNOM SPRÁVANÍ A INTERVENCIE ŠTÁTU PRE STABILIZÁCIU PÔRODNOSTI

## CHANGES IN REPRODUCTIVE BEHAVIOR AND STATE INTERVENTION TO STABILIZE THE BIRT RATE

Daša RYŠAVÁ

Katedra sociológie, FF, Trnavská univerzita v Trnave,  
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava,  
dasa.rysava@tvu.sk

**Abstrakt:** *Pôrodnosť predstavuje jeden z najdôležitejších prvkov demografického vývoja, pretože určuje nie len tempo rastu populácie, ale aj vekovú štruktúru obyvateľstva. Analýze týchto procesov sa v dôsledku nízkej pôrodnosti v krajinách EÚ venuje nie len demografia, ale aj sociológia, pre ktorú je téma pôrodnosti stále väčšou výzvou, nakoľko tento problém so sebou prináša prognózu rýchleho starnutia populácie. Miera pôrodnosti je ovplyvňovaná mnohými faktormi, no veľmi úzko súvisí najmä s reprodukčným a rodinným správaním, ktoré sa v priebehu rokov výrazne menilo. Jeho premeny a vývojové trendy poukazujú nie len na zmeny v mierach pôrodnosti, ale aj na zmeny v štruktúre rodinných foriem a typoch domácností. V dôsledku toho sa stáva snaha o stabilizáciu pôrodnosti a dosiahnutie jej zvýšenia deklarovaným cieľom rodinnej politiky.*

**Kľúčové slová:** *pôrodnosť; plodnosť; reprodukčné správanie; rodina; rodinná politika*

**Abstract:** Fertility is one of the most important elements of demographic development, as it determines the rate of population growth and the age structure of the population. Birth rates are currently low in many EU countries, including Slovakia. Based on these facts, experts predict a negative prognosis of population ageing. Birth rates are affected by many factors, but are very closely related to reproductive and family behavior, which has changed significantly over the years. These changes were reflected not only in the birth rate, but also in the structure of family forms and types of households. Therefore, the effort to stabilize and increase the

birth rate is becoming a declared goal of family policy. The task of sociology is to analyze these changes and point out appropriate solutions.

**Key words:** birth rate; fertility; reproductive behavior; family; family policy

### Transformácia pôrodnosti na Slovensku

Za posledných 60 rokov prešlo Slovensko výraznou transformáciou pôrodnosti a plodnosti. Z krajiny, ktorá sa v minulosti vyznačovala vysokou mierou pôrodnosti sa stala krajina s nízkou pôrodnosťou, ktorá v súčasnosti nedosahuje ani záchovnú hodnotu (2,1 dieťaťa na jednu ženu), ktorá vyjadruje zabezpečenie jednoduchej reprodukcie v populácii. Podobná situácia je aj v iných európskych krajinách. Ak sa pozrieme do histórie, zistíme, že na Slovensku bola situácia kolísavá a striedali sa tu obdobia dočasného nárastu s obdobiami prudkého poklesu, či stagnácie. Vo všeobecnosti platí, že vývoj pôrodnosti na Slovensku mal skôr nestály, kolísavý charakter, smerujúci k poklesu. Vychádzať ale musíme zo skutočnosti, že klesajúci trend pôrodnosti odráža transformáciu od agrárnej spoločnosti a veľkých rodín, k modernej, priemyselnej spoločnosti, ktorá sa vyznačuje dvojdetnými rodinami, typickými najmä pre éru 70. a 80. rokov 20. storočia.

Ak sa pozrieme na dlhodobý vývoj pôrodnosti na Slovensku, a to od roku 1921, môžeme identifikovať tri hlavné obdobia jej poklesu. Prvý pokles sme zaznamenali v 30. rokoch 20. storočia, čo dokazuje fakt, že „*medzi ženami narodenými v 30. až koncom 50. rokov 20. storočia, sa priemerná veľkosť rodiny zmenšila z 2,9 na 2,2 dieťaťa (Potančoková a kol., 2008, s. 975).*“ Po prvej svetovej vojne síce došlo k nárastu narodených detí a tiež k nárastu uzavretých sobášov, čo predstavovalo nárast plodnosti na maximum v medzivojnovom období, avšak „*hrubá miera pôrodnosti v rokoch 1925 až 1940 postupne poklesla z 35,3 na 22,8 živonarodených detí na tisíc obyvateľov (Džambazovič, 2012, s. 21).*“ Na tento pokles mala vplyv najmä vtedajšia hospodárska kríza, ktorá so sebou priniesla zníženie životnej úrovne a spolu s ňou aj strach z budúcnosti.

Druhý pokles pôrodnosti nastal na začiatku 50. a 60. rokov. V období počas rokov 1951 až 1968, klesla pôrodnosť z hodnoty 28,8 živonarodených detí na tisíc obyvateľov na úroveň 17,2 živonarodených detí na tisíc obyvateľov. Možným vysvetlením je doznievajúci nárast pôrodnosti po druhej svetovej vojne v dôsledku odkladaných pôrodov žien zo silných populačných ročníkov z 20. rokov 20. storočia (Džambazovič, 2012).

Klesajúca pôrodnosť však úzko súvisela aj s legalizáciou umelého prerušenia tehotenstva v roku 1957, čo sa zhodovalo s nástupom klesajúceho trendu plodnosti. Začiatkom 70. rokov 20. storočia však opatrenia pronatalistickej populačnej politiky tento klesajúci trend zvrátili a plodnosť slovenských žien sa držala stále výrazne nad úrovňou 2,1 dieťaťa na jednu ženu. Tento vzostup plodnosti bol ale iba dočasný a hlavný vplyv mal na tempo plodnosti, a na koncentráciu reprodukcie do úzkeho vekového intervalu. Vzorec skorého pôrodu, vyššia úroveň plodnosti v porovnaní s inými európskymi krajinami a dvojdetná rodinná norma, boli charakteristické pre správanie do konca 80. rokov 20. storočia (Potančoková a kol., 2008). Tretí pokles pôrodnosti má dlhodobý charakter a trvá od roku 1976 až do začiatku 21. storočia. I keď na konci 80. rokov došlo ku krátkodobému zvýšeniu pôrodnosti, od roku 1990 sa pokles pôrodnosti ešte viac zintenzívnili. Začiatky 90. rokov predstavovali pre Slovensko obdobie výrazných, dynamických zmien, ktoré sa odrazili najmä v rodinnom a reprodukčnom správaní mladých ľudí na Slovensku. Nové politické a spoločenské podmienky, ktoré nastali po roku 1989 po páde železnej opony, zmazali dovtedy charakteristické črty demografickej reprodukcie východného- socialistického modelu. Ako uvádza Šprocha (in Hofreiter a kol., 2020) „už v prvej polovici 90. rokov sledujeme jednak výrazný pokles intenzity sobášnosti, plodnosti a úrovne umelej potratovosti pri kontinuálnom odkladaní manželských a reprodukčných štartov, ako aj uvoľňovanie dovtedy úzkeho prepojenia života v manželskom zväzku a realizácii reprodukčných zámerov (s. 50).“

Na začiatku nového milénia, v roku 2002, dosiahlo Slovensko najväčší pokles plodnosti. Hrubá miera pôrodnosti v tomto roku predstavovala zatiaľ svoju historicky najnižšiu úroveň a to 9,5 živonarodených detí na tisíc obyvateľov (Džambazovič, 2012). To sa odzrkadlilo aj na hodnotách úhrnnej plodnosti v jednotlivých okresoch Slovenska. „V celkovo až 53 okresoch sa úhrnná plodnosť dostala pod hranicu 1,3 dieťaťa na ženu, ktorá je považovaná za extrémne nízku (Šprocha a kol., 2019, s. 52).“ Extrémne nízka plodnosť bola na začiatku 21. storočia vo väčšine okresov na Slovensku determinovaná nízkou intenzitou rodenia prvých detí. Odkladanie materstva, rodenie detí vo vyššom veku a starnutie vekového profilu mier plodnosti, predstavujú hlavné trendy v reprodukcii na Slovensku v posledných troch desaťročiach (Šprocha a kol., 2019).

Aj napriek týmto trendom však môžeme v súčasnosti badať postupný rast mier pôrodnosti, i keď v tomto prípade môžeme skôr hovoriť o jej stabilizácii, než o významnom náraste.

Proces zmien, ktoré sme opísali vyššie, úzko súvisel najmä s druhou demografickou revolúciou, ktorá v 60. rokoch 20. storočia predstavovala významný medzník. Pod pojmom demografická revolúcia rozumieme akúsi ojedinelú premenu demografickej reprodukcie a správania sa jedincov, ktoré sa vo svojom výsledku premietnu v úrovniach pôrodnosti, úmrtnosti a vo vekovej štruktúre populácie (Pavlík a kol., 1986). Hlavnou charakteristikou demografického správania počas druhej demografickej revolúcie je individualizmus, ktorý sa tak stal „významným faktorom nielen kontroly a regulácie fertility, ale aj jej nízkej úrovne (Marenčáková, 2006, s. 198).“ Dôležité je uvedomiť si, že práve individualizmus viedol k oslabeniu tradičného demografického a rodinného správania a preto druhá demografická revolúcia so sebou priniesla nie len nižšiu intenzitu pôrodnosti, plodnosti a sobášnosti, ale aj zvyšujúci sa vek matiek pri pôrode, vyšší vek pri vstupe do manželstva, nárast spolužití mimo manželstva a tiež nárast počtu detí narodených mimo manželstva, či vyššiu rozvodovosť (Van de Kaa, 1997). Súbor demografických zmien súvisiacich s druhou demografickou revolúciou nám dokazujú, že tieto zmeny nemali za následok iba pokles pôrodnosti a plodnosti, ale celkovo veľmi významne ovplyvnili rodinné a reprodukčné správanie. Značne stabilné mechanizmy, ktoré boli dovtedy charakteristické pre Slovensko, tak boli začiatkom 90. rokov nahradené novou, dynamickou transformáciou s oveľa ťažšie prediktovateľným budúcim vývojom, a podobná situácia nastala aj v ostatných krajinách Európy.

### **Prechod od socializmu k novým trendom**

Pre obdobie socializmu bol typický špecifický model reprodukčného a rodinného správania, ktorý prevládal nie len na Slovensku, ale aj v ostatných socialistických krajinách strednej a východnej Európy. Z pohľadu časovania reprodukčných zámerov Slovensko v tomto období patrilo medzi krajiny, pre ktoré bol typický skorý vstup žien do manželstva (22 rokov) a nízky priemerný vek žien (22,5-23 rokov) pri narodení prvého dieťa. Stabilné mechanizmy typické pre tento režim spôsobovali, že Slovensko a ostatné socialistické krajiny zostali odolné voči transformácii

demografického správania až do konca 60. rokov (Šprocha, Ďurček, 2018). Druhá demografická revolúcia síce začala od druhej polovice 60. rokov, avšak viacero socialistických krajín, vrátane Slovenska, sa snažilo o potlačenie zmien v reprodukčnom správaní, ktoré so sebou prinášala druhá demografická revolúcia. Nástup totalitných režimov tak ovplyvnil fungovanie spoločnosti a tým aj reprodukčné, a rodinné správanie, pretože štáty centrálnie regulovali populačnú, a rodinnú politiku.

Výraznejšie zmeny začali nastupovať začiatkom 70. rokov, kedy došlo k poklesu plodnosti na 2,4 živonarodených detí na jednu ženu, zatiaľ čo v 50. rokoch 20. storočia pripadalo na jednu ženu v priemere 3,5 živonarodených detí (Džambazovič, 2015). Ako uvádza Potančoková (in Džambazovič, Chorvát, 2015, s. 14) „z týchto údajov je evidentné, že model dvojdetnej rodiny sa stal na Slovensku dominantným až v priebehu 70. a 80. rokov 20. storočia a jeho nositeľkami sú matky, ktoré prežili väčšinu svojho reprodukčného života v období štátneho socializmu.“ Prvým prejavom nových zmien bol pokles plodnosti, neskôr až pokles pod hranicu 2,1 dieťaťa na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia.

V Československu postupne vznikali reprodukčné stratégie, ktoré reagovali na prichádzajúce zmeny. Populačná a rodinná politika motivovala najmä mladých ľudí k tomu, aby uzatvárali manželstvá a zakladali si svoje rodiny. Práve preto býva často toto obdobie označované ako „zlatá éra rodiny a manželstva“. Mnohé opatrenia vtedajšej sociálnej politiky sa spájali práve s uzatvorením sobáša a bola značne uprednostňovaná manželská rodina pred inými formami spolužitia. To znamená, že rozhodnutie stať sa rodičom a vstúpiť do manželstva, bolo výsledkom racionálnej voľby, a to práve v dôsledku ťažkostí súvisiacich s bývaním pre nezosobášených, slobodných a bezdetných (Džambazovič, 2015). Dôležité je poznamenať, že v tomto období bol rodinný život o veľa viac v popredí, pretože iné možnosti realizácie boli značne obmedzené. Práve preto bola perspektíva životných dráh mladých ľudí pomerne jednoznačne daná. Ľudia vstupovali do manželstiev v mladom veku a hneď po sobáši nasledovalo narodenie dieťaťa, pretože prístup k vysokoškolskému vzdelaniu bol tiež veľmi obmedzený. Väčšina mladých ľudí tak vstupovala na trh práce už v mladom veku.

Špecifické reprodukčné a rodinné správanie však nebolo ovplyvnené iba vyššie spomenutým totalitným režimom a pronatalitne orientovanou

politikou, ale dôležitú úlohu zohrávali aj hodnoty a tradície, ktoré boli silne ukotvené, a tiež sa tu prejavoval značný vplyv kresťanskej výchovy (Šprocha, Ďurček, 2018). Ľudia preto vo veľkej miere legitimizovali svoje vzťahy sobášom a častokrát boli tieto sobáše urýchlené tehotenstvom. Táto skutočnosť je úzko spätá s vtedajšou nedostatočnou prevenciou pred otehotnením a tehotenstvá boli často neplánované. Riešením bolo legitimizovanie dieťaťa manželstvom a vyhnutie sa sankciám, ktoré sprevádzalo slobodné materstvo. Okrem toho, veľa mladých ľudí vstupovalo do manželstva po prvej a pomerne krátkej známosti (Potančoková, 2012).

Na pôrodnosť v nízkom veku mala vplyv aj „*nízka úroveň kultúry reprodukčného a sexuálneho správania, spomínaná nízka zodpovednosť ľudí v sexuálnom správaní, ako i výrazná zmena morálnych postojov* (Džambazovič, 2015, s.21).“ Nízka informovanosť a slabá osveta o používaní účinnej antikoncepcie znemožňovala predchádzať neželaným tehotenstvám, a značne obmedzovala rozhodovanie sa o svojich reprodukčných zámeroch. Situáciu zhoršovala aj problematická dostupnosť a finančná náročnosť súvisiaca s používaním hormonálnej antikoncepcie. Keďže interrupcie boli vykonávané bezplatne, umelé prerušenie tehotenstva sa stalo akceptovanou formou ukončenia nechceného tehotenstva. Práve dlhodobá vysoká miera využívania tejto metódy predstavovala jeden z najnegatívnejších aspektov reprodukčného správania a demografického vývoja na Slovensku. Dôsledkom toho dochádzalo k postupnému znižovaniu počtu detí v rodine, čo predstavovalo ďalšiu novú charakteristiku reprodukčného správania v našej krajine (Potančoková, 2009). Celkovo tak možno zhodnotiť, že až do konca 80. rokov predstavovalo vyššie spomínané reprodukčné a sobášne správanie univerzálne platný model, ktorý sa vyznačoval svojou stabilitou a na ktorý mali vplyv sociálne, ekonomické, ale aj existenčné impulzy.

Nové trendy v reprodukčnom a rodinnom správaní nastali najmä po roku 1989, kedy došlo k zmene sociálnej a spoločenskej klímy v dôsledku pádu socializmu. To spôsobilo, že došlo k významným posunom v rodinnom a reprodukčnom správaní, pričom „*jedným z jeho najdôležitejších charakteristických črt sa stalo odkladanie materských štartov* (Šprocha, Ďurček, 2018, s. 551).“ Najzásadnejšou zmenou, ktorá dokazuje formovanie nových reprodukčných modelov je výrazný pokles plodnosti. Ako vieme

z našej histórie, pokles plodnosti nebol niečím nezvyčajným, no nová spoločenská klíma spôsobila jej rapídne zníženie. Spôsobil to najmä trend odkladania materstva a rodičovstva do vyššieho veku, ktorý sa stal novou univerzálnou črtou reprodukčného správania v Európe.

Úlohou sociológov bude teraz skúmať a analyzovať nové vzorce reprodukčného, a rodinného správania jedincov v spoločnosti a tiež faktory, ktoré toto správanie ovplyvňujú. Na základe týchto zistení tak možno predložiť vhodné odporúčania pre rodinné politiky, ktoré by pomáhali riešiť problém nízkej pôrodnosti pozitívnym smerom. Príklady iných krajín (najmä Škandinávia či Francúzsko) sú dôkazom, že pokiaľ sa podarí správne aplikovať opatrenia rodinnej politiky, ktoré vedú k podpore rodín, k harmonizácii práce a rodiny, a ktoré zabezpečujú systém starostlivosti o maloleté deti, je možné dosiahnuť vyššie hodnoty plodnosti a pôrodnosti.

## Literatúra

Džambazovič, R., Chorvát, I., (2015). Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume. Bratislava: STIMUL, 2015. 181 s. ISBN 978-80-8127-151-9. [cit. 14.2.2022].

Džambazovič, R. (2012). Rodinné správanie v demografických dátach. Bratislava: STIMUL. 2012. 117 s. ISBN 978-80-8127-052. [cit. 20.1.2022].

Hofreiter, R. Džambazovič, R., Šprocha, B., Eckerová, L., Chorvát, I., Košťalová, K. (2020). Zamerané na mladých ľudí. Banská Bystrica: Belianum. 2020. 143 s. ISBN 978-80-557-1545-2.

Marenčáková, J. (2006). Reprodukčné a rodinné správanie obyvateľstva Slovenska po roku 1989 z časového a priestorového aspektu. In: Geografický časopis. 2006. Vol. 58/3. s. 197-224. [cit. 25.1.2022].

Pavlik, Z., Rychrářiková, J., Šubrtová, A. (1986). Základy demografie. Praha: ACADEMIA, 1.vyd. 1986, 527 s. ISBN 80-200-0437-8.

Potančoková, M. (2012). Plodnosť. In: Vaňo, B. (ed.) a kol. Populačný vývoj v Slovenskej republike 2011. Bratislava: INFOSTAT – Inštitút informatiky a štatistiky, 2012. 97 s. ISBN 978-80-89398-21-8.

Potančoková, M. (2009). Odkladanie materstva do vyššieho veku na Slovensku vo svetle štatistických a kvalitatívnych dát. In: Bleha, B. (ed.):



Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí: kontinuita či nová éra?. Bratislava: Geografika. 2009. s. 39-61. ISBN 978-80-69317-11-0.

Potančoková, M., Vaňo, B., Pilinská, V., Jurčová, D. (2008). Slovakia: Fertility between Tradition and Modernity. In: Demographic Research. 2008. Vol. 19. p. 973–1018. [cit. 20.1.2022].

Šprocha, B., Bleha, B., Garajová, A., Pilinská, V., Mészáros, J., Vaňo, B. (2019). Populačný vývoj v krajoch a okresoch Slovenska od začiatku 21. storočia. Bratislava: INFOSTAT. 2019. 147 s. ISBN 978-80-89398-38-6. [cit. 20.1.2022].

Šprocha, B., Ďurček, P. (2018). Odkladanie materstva na Slovensku v generačnej perspektíve. In: Sociológia. 2018. Vol. 50, č. 5. p. 550-578. [cit. 2.2.2022].

Van de Kaa, D. J. (1997). Option and Sequences: Europe's Demographic Patterns. In: Journal of the Australian Population Association. 1997, Vol. 14. p. 1-29.

# RODOVÉ STEREOTYPY A MÝTY V RANOM DETSTVE - POZNATKY Z EMPIRICKÝCH VÝSKUMOV

## GENDER STEREOTYPES AND MYTHS IN IN EARLY CHILDHOOD – THE FINDINGS OF EMPIRICAL RESEARCH

Karin ŠTROFOVÁ

Katedra sociológie, FF, Trnavská univerzita v Trnave,  
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, karin.strofova@tvu.sk

**Abstrakt:** *Predkladaný text sa zameriava na rodové stereotypy, ktoré nás sprevádzajú v ranom detstve, Ich popis bude vychádzať z aktuálnych trendov, ktoré sledujeme v západnej spoločnosti, opierajúc sa o poznatky z empirických výskumov. Genderové stereotypy podporujú a reprodukujú do ďalších generácií nerovnosť. Budovanie rodových stereotypov sa začína skoro a začína to u nás dospelých. Mláďatá, obzvlášť tie ľudské, ktoré nazývame bábätká sú krásne. Bez ohľadu na pohlavie, prítomnosť vlások alebo znamienok. Drobné bytosti ešte o svete nevedia nič a my im už pripisujeme vlastnosti a vytvárame rodovú identitu. Pozrieme sa na malého tvora a podľa toho či je to chlapec alebo dievča z nás vyhrkne: „je to riadny chlap, silný ako buk“ alebo „je taká maličká, krásna princezná“ a podobne. Čo však s bábätkom, ktoré má dievčenské pohlavné orgány a pôrodnú hmotnosť okolo 4,5 kilogramu či predčasne narodený chlapec, ktorý má sotva 2 kilogramy? Ak by sme nevedeli pohlavie dieťaťa, čo mu povieme? Správali by sme sa inak? Nálepkovali by sme?*

**Kľúčové slová:** Rod; Stereotypy; Detstvo; chlapci a dievčatá

**Abstract:** *Presented text focuses on gender stereotypes present in our early childhood. Their description is based on current trends observed in Western society and on findings gained from empirical research. Gender stereotypes reinforce and reproduce inequality in new generations. Building gender stereotypes starts early in life and it starts from adults. Offsprings, especially the human ones called babies, are beautiful. Regardless of gender, the presence of hair or birthmarks. Tiny humans don't know anything about the world just yet and we ascribe them with qualities and create a gender identity. We see*

*a baby and depending on whether it is a boy or a girl we spill out “he is a big boy, strong as an ox” or “she is so tiny, beautiful princess” and so on. But what would we say about a baby who has female genitals but birth weight around 4.5 kilograms, or a premature boy who is barely 2 kilograms? If we didn’t know the child’s gender what would we say? Would we behave differently? Would we label babies?*

**Keywords:** Gender; Stereotypes; Childhood; Boys and girls.

## Úvod

Jednou zo základných nerovností v dnešnom svete je nerovnosť mužov a žien. Tieto nerovnosti zakorenené v minulosti majú rôzne formy a spôsoby, ktorými sa vytvárajú a udržiavajú v spoločnosti. Sú generačne vytvárané a udržiavané. Genderové stereotypy sú založené na tradícii a hodnotách. Tradície ako také sú v našej spoločnosti významnou hodnotou a patria k životu. Tradičné rolové usporiadanie (muž - živiteľ, žena - matka v domácnosti) vychádzajú z historickej predikcie, že toto správanie a prijímanie rolí, je pre to ktoré pohlavie prirodzené a teda správne. Moderná spoločnosť má za úlohu tradície rešpektovať, no v prirodzenom vývine spoločenského usporiadania je posun k väčšej rovnoprávnosti a otvorenosti voči rozhodnutiam jednotlivca, osvojiť si rodovú rolu po svojom alebo vôbec. Tento posun smerujúci k akceptácii a zachovávaní dôstojnosti každého človeka vytvára priestor k podpore ľudských a občianskych práv. Vžitú, naučenú rodovú stereotypy získavame už v detstve a je cez ne na nás samých nahliadaných viac menej od narodenia. Genderové stereotypy podporujú a reprodukovávajú do ďalších generácií nerovnosť pohlaví, ktorých dôsledkom je vžívanie prirodzenosti ich existencie do naratívov celospoločenského usporiadania.

## 1 Hračky vo svete genderu

Budovanie rodových stereotypov už v detstve nádherne ilustruje publikácia vydavateľstva Aspekt a združenia Občan a demokracia z roku 2003 - *Ružový a modrý svet* (Rodové stereotypy a ich dôsledky). Začína to skoro a začína to u nás dospelých. Po príchode človeka na svet v nemocnici dostávame ešte pred menom na hlavu čiapočku (a na telo zavinovačku). Zavinovačka je zväčša biela. Čiapočky však majú nemocnice často nie len

biele, ale aj ružové a modré. Ak je to dievča, malá princezná, dostane na hlavičku ružový kus látky, ak chlapec, tak modrú. Znie to akosi prirodzene. Robíme to tak a nepremýšľame nad týmto textilným automatizmom. Posun nastáva, ak nemocnica prezieravo nakúpi čiapočky ružovo-modré. Nie je to však z dôvodu odstraňovania genderovo ladených farieb, to by dávala deťom na hlávky napríklad bielu. Všetkým, bez rozdielu pohlavia. Ešte sme na svete len zopár minút a už nám bola prisúdená rodová rola. Bez ohľadu na to či o to máme záujem alebo sa s ňou v budúcnosti stotožníme.

Autorky v ružovo - modrom svete okrem iného kladú krásne otázky: „Ktoré hračky nie sú vhodné pre chlapcov?“ , „Ktoré hračky nie sú vhodné pre dievčatá?“ a „Ktoré hračky nie sú vhodné ani pre chlapcov, ani pre dievčatá?“. Aj hračka, niečo čo nás sprevádza detstvom a podporuje u nás záujem o hru, spoznávanie sveta, nie je v tomto kontexte len neživým objektom. Podľa svojich vlastností, tvaru a funkcie v nás kreuje a podporuje stereotypne zaužívanú rodovú identitu. Deti si už v ranom veku vytvárajú svoje chápanie rodu. Asi v 24 mesiacoch sa začnú definovať ako „dievčatá“ alebo „chlapci“. Od približne 5 rokov majú tendenciu mať prísne definované to, ako by sa dievčatá a chlapci mali správať. Získavanie rodových stereotypov a voľba „vhodných“ hračiek a hier jasne dokazuje, že deti sú veľmi efektívnymi študentmi kultúry.

O tom, že hračky pre najmenších poznáme stereotypne genderové a genderovo neutrálne existuje veľké množstvo výskumov a štúdií. Nancy K. Freeman vo svojom výskume z roku 2007 (Preschoolers' Perceptions of Gender Appropriate Toys and their Parents' Beliefs About Genderized Behaviors: Miscommunication, Mixed Messages, or Hidden Truths?) analyzuje rodovo vhodné hračky, respektíve pohľad rodičov na ne. Freemanová si položila tri základné výskumné otázky a to:

1. Aké hračky definujú 3-5 ročné deti ako dievčenské a aké ako chlapčenské?
2. Ktoré z týchto hračiek by im schválili ich rodičia (aby sa s nimi hrali)?
3. Ako títo rodičia opisujú svoje postoje a presvedčenia o stereotypne feminných a maskulinných hračkách, hrách a aktivitách?

Z výsledkov autorky vyplynulo, že trojročné deti až v 92 % jasne reflektujú rodovo typické stereotypy pri určovaní príslušnosti hračiek. Trojročné dievčatá vnímali hračky v stereotypných líniách viac ako chlapci v rovnakom veku. Rovnako trojročné dievčatá boli viac presvedčené o tom,

ktoré hračky by im rodičia schválili ako vhodné pre ne. Dievčatá aj chlapci predikovali, že rodič opačného pohlavia by bol viac podporujúci, ak by sa rozhodli hrať s hračkami tradične určenými pre opačné pohlavie. Pri päťročných deťoch ešte viac do popredia vynikla rodová identifikácia. Päťročné deti uplatňovali rodové stereotypy prísnejšie ako predtým ich trojroční spolužiaci. Dievčatá aj chlapci triedili hračky stereotypnejšie. Odpovede chlapcov naznačovali, že cítia efekty užšie definovaných rodových stereotypov. Rovnako ako trojročné dievčatá, aj tieto päťročné slečny si mysleli, že dospelí pre nich schvália „dievčenské hračky“ v 100% prípadoch. A rovnako ako trojročné, aj päťročné dievčatá i chlapci si mysleli, že ich rodič opačného pohlavia by skôr akceptoval genderovo nepríslušné hračky.

## **2 Gender vo svete reklamy pre najmenších**

Estelle Campenni skúmala v roku 1999 rodovú stereotypizáciu 206 hračiek. Rodičia a nerodičia (bezdetní dospelí) boli porovnávaní so skúmanými rozdielmi v používaní rodových stereotypov na klasifikáciu detských hračiek. Bol skúmaný aj rodový stereotyp na základe veku dieťaťa. Rodičia a nerodičia boli vybraní z prevažne bielej populácie, strednej a vyššej strednej triedy. Subjekty hodnotili vhodnosť 206 hračiek na použitie dievčatami a/alebo chlapcami a boli vo všeobecnej zhode, pokiaľ ide o hračky identifikované ako rodovo stereotypné. Vo všeobecnosti boli ženské hračky stereotypnejšie než mužské hračky, hoci rodičia boli vo svojom hodnotení hračiek rodovo neutrálnejší ako nerodičia. Porovnania medzi matkami a otcami naznačujú, že interakcie s deťmi môžu ovplyvniť vnímanie rodovej vhodnosti zo strany rodičov rozdielne u otcov a matiek, čiastočne je táto skutočnosť závislá na pohlaví dieťaťa (detí). Nakoniec sa zdá, že zatiaľ čo hračky sú rodovo stereotypné pre všetky vekové skupiny, existuje väčšia flexibilita pri rodových stereotypoch hračiek pre dojčatá a batolátá.

K veľmi podobných záverom o rodovej stereotypizácii hračiek prišla aj Sarah K. Nurnen (2018). Autorka konštatuje, že hoci priemerný dospelý Američan nemusí poznať špecifické hračky z webovej stránky Toys „R“ Us (<http://www.toysrus.com>), pravdepodobne by mohol správne hádať, že jedna z nich je určená pre dievčatá a druhá pre chlapcov. Súčasné hračky sú veľmi rodovo stereotypné, dokonca viac, ako tomu bolo v minulých rokoch.

Stereotypne ženské hračky alebo hračky určené dievčatám podporujú fokus malých dievčat práce v domácnosti a všeobecne staranie sa o domácnosť, jej udržiavanie a čistotu, starostlivosť (o iných, deti a zvieratá) a zameriavajú sa na vzhľad a vizáž (bábiky, kostými, make-up), zatiaľ čo stereotypne mužské hračky podnecujú riskovanie, asertivitu a zameriavajú sa na konanie a akciu. Podľa zistení autorky a štúdií, na ktoré vo svojom výskume odkazuje sa väčšina detí hrá s hračkami, ktoré sú stereotypné pre ich pohlavie, preto je dôležité pochopiť, ako stereotypné hračky ovplyvňujú sociálny vývoj detí. Výskum vplyvu hračiek na sociálne správanie je obmedzený, teória však podporuje myšlienku, že rodovo podmienené hračky zachovávajú rodové roly a rodovo nerovnú spoločnosť. Viac ako 86 % detí sa hralo výhradne alebo takmer výhradne s rodovo určenými hračkami (autička a akčné figúrky pre chlapcov a bábiky pre dievčatá).

Branda Todd a kolektív (2017) prišli k veľmi zaujímavým záverom vo svojej metaanalýze. Výsledky štúdie len potvrdzujú výraznú existenciu rodovej stereotypizácie hračiek, rovnako aj fakt, že so zvyšujúcim sa vekom sú deti viac ovplyvnené gender špecifickými a kultúrne podmienenými stereotypmi pri hre. Od útleho veku sa väčšina detí rozhoduje hrať s hračkami určenými pre svoje pohlavie. Samozrejme o tom s akou hračkou a kedy sa dieťa bude hrať vo veľkej miere rozhoduje rodič dieťaťa alebo jeho opatrovník. Skrátka, dieťa si môže vybrať len z hračiek, ktoré mu boli dané k dispozícii dospelým, ktorý mu ich vybral, respektíve kúpil či priniesol. S cieľom identifikovať premenné, ktoré predpovedajú preferenciu hračiek, autori vykonali metaanalýzu observačných štúdií voľného výberu hračiek chlapcami a dievčatami vo veku od 1 do 8 rokov. Z počiatočného súboru 1788 prác splnilo kritériá zaradenia 16 štúdií (787 chlapcov a 813 dievčat). Autori zistili, že chlapci sa hrali s hračkami mužského typu viac ako dievčatá (Cohenovo  $d = 1,03$ ,  $p < 0,0001$ ) a dievčatá sa hrali s hračkami ženského typu viac ako chlapci (Cohenovo  $d = -0,91$ ,  $p < 0,0001$ ). Metaregresia nepreukázala žiadny významný vplyv prítomnosti dospelého, kontextu štúdie, geografickej polohy štúdie, dátumu publikácie, veku dieťaťa alebo zahrnutia rodovo neutrálnych hračiek. Ďalšia analýza údajov pre chlapcov a dievčatá oddelene odhalila, že starší chlapci sa hrali viac s hračkami mužského typu v porovnaní s hračkami ženského typu ako mladší chlapci ( $\beta = 0,68$ ,  $p < 0,0001$ ). Okrem toho sa zistil vplyv dĺžky času od zverejnenia štúdie: dievčatá sa hrali viac s hračkami ženského typu v skorších štúdiách

ako v neskorších štúdiách ( $\beta = 0,70$ ,  $p < 0,0001$ ), zatiaľ čo chlapci sa hrali viac s hračkami mužského typu. hračky ( $\beta = 0,46$ ,  $p < 0,05$ ) v skorších štúdiách ako v novších štúdiách. Chlapci sa tiež menej hrali s hračkami mužského typu, keď boli pozorovaní doma ako v laboratóriu ( $\beta = -0,46$ ,  $p < 0,05$ ).

Toddová (2017) sa vo svojej ďalšej štúdii spolu s kolegami Johnom A. Barrym a Sarou A. O. Thommessen zamerala na preferenciu gender špecifických hračiek u chlapcov a dievčat od 9 do 32 mesiacov. Autorka konštatuje, že už mnohé štúdie zistili, že väčšina chlapcov a dievčat sa radšej hrá s hračkami, ktoré sú „určené“ pre ich vlastné pohlavie, ale stále existuje neistota, pokiaľ ide o vek, v ktorom sa takéto pohlavné rozdiely prvýkrát objavujú, a za akých podmienok. Aplikovaním štandardizovaného výskumného protokolu a použitím výberu hračiek podľa pohlavia Toddová a ostatní autori štúdie pozorovali preferencie hračiek chlapcov a dievčat zapojených do samostatnej hry v škôlkach v Spojenom kráľovstve bez prítomnosti rodiča. 101 chlapcov a dievčat sa rozdelilo do troch vekových skupín: 9 až 17 mesiacov, kedy deti môžu prvýkrát prejsť preferencie gender špecifických hračiek v samostatnej hre ( $N = 40$ ); 18 až 23 mesiacov, keď dôjde k kritickému pokroku v rodových znalostiach ( $N = 29$ ); a 24 až 32 mesiacov, keď sa znalosti prehĺbia ( $N = 32$ ). Stereotypické preferencie hračiek sa našli u chlapcov a dievčat v každej z vekových skupín, čo dokazuje, že rozdiely medzi pohlaviami v preferenciách hračiek sa objavujú už v rannom štádiu vývoja. Chlapci aj dievčatá vykazovali trend rastúcej preferencie s vekom pre hračky stereotypné pre chlapcov. Teoretické dôsledky zistení boli vo výskume diskutované s ohľadom na biologické predispozície, kognitívny vývoj a vplyvy prostredia na preferenciu hračiek.

### **3 Vplyv postoja rodičov na detské preferencie**

Joshua Leroy Boe a Rebecca Woods (2017) vychádzali pri svojom výskume zo zistení Toddovej (2017), zamerali sa však na vplyv rodičov pri voľbe hračiek detí. Ich zistenia potvrdzujú predpoklad, že výber hračky pre dieťa dospelým je signifikantným faktorom spúšťajúcim záujem detí o gender neutrálne alebo gender špecifické hračky. Rodová socializácia ovplyvňuje deti v ranom veku a formuje ich rozvíjajúcu sa identitu. Hračky poskytované rodičmi prinášajú niektoré z prvých rodovo založených správ tým, že povzbudzujú deti, aby sa zapájali do aktivít spojených napríklad s

bábikami a nákladnými autami. V štúdii autori merali vplyv rodičovskej socializácie hodnotením vystavenia 5 a 12 ½ mesačných dojčiat bábikám a nákladiakom a experimentálnym manipulovaním nabádania rodičov, aby sa s týmito hračkami hrali. Ku kľúčovým zisteniam patrilo, že dojčatá vykazovali preferencie hračiek typické pre pohlavie v 12 ½, mesiacoch ale nie v 5 mesiacoch, čo je jav charakteristický aj pre predchádzajúce štúdie. Krátke povzbudenie rodiča, aby sa hrali s hračkami z každej kategórie, však bolo neúčinné pri zmene preferencií dojčiat. Typy hračiek prítomných v domácnosti skôr predpovedali preferencie, čo naznačuje, že domáca expozícia hračkám môže mať vplyv na rozvoj preferencií hračiek. Tieto zistenia odhaľujú, že socializačné procesy môžu skutočne zohrávať úlohu pri vytváraní skorých rodovo typických preferencií hračiek a zdôrazňujú dôležitosť rovnakého vystavenia hračkám počas detstva, aby sa zabezpečil optimálny vývoj. Výsledky zistení autorov sú logické: ak sa ročný chlapec počas svojho života nikdy nestretne napríklad s plyšovým psom alebo bábikou, nebude takúto hračku počas neskoršieho vývoja považovať za prirodzený alebo preferovaný nástroj na hru.

Autorky Weisgram, Fulcher a Dinella (2014) sa na kreovanie gender špecifických hračiek pozreli cez optiku farby - samozrejme, už legendárnej ružovej. Pretože, „*ak je niečo ružové, je to pre dievčatá*“. Deti, ktoré sa zapájajú do hry s rodovo typickými hračkami, než s hračkami rodovo nešpecifickými. Deti sa zapájajú do hry s rodovo typickými hračkami vo väčšej miere ako do hry s nerodovo typizovanými hračkami, čo vedie k odlišným vývojovým trajektóriám chlapcov a dievčat. Súčasné štúdie skúmajú vlastnosti hračiek a ako rozdielne ovplyvňujú záujmy chlapcov a dievčat, stereotypy a úsudky o hračkách. V štúdii 1 boli deťom (N = 73, M age = 4,01) prezentované mužské a ženské hračky, ktoré boli zdobené mužskými a ženskými farbami. Výsledky ukázali, že chlapci sa viac zaujímali o mužské hračky ako o ženské. Dievčatá mali výrazne menší záujem o mužské hračky s mužskými farbami ako o všetky ostatné kombinácie. Vnímanie záujmov druhých deťmi tiež prebiehalo podobne. V štúdii 2 boli deťom (N = 42, M age = 3,84) prezentované nové predmety označené ako „pre chlapcov“ a „pre dievčatá“ a zdobené v mužských a ženských farbách. Medzi dievčatami ovplyvnili záujmy explicitné označenia a farba nových hračiek. Tento vzorec odrážali aj detské predpovede záujmov iných detí. Dievčatám v štúdii stačilo, ak autíčko bolo ružové a označené ako



hračka pre dievčatá. Ich záujem o hru s takýmto predmetom signifikantne narástol, takmer o 30 %. U chlapcov bola ružová vo väčšine prípadov tabu.

Zaujímavý pohľad k tejto téme prinášajú švédske autorky Olivia Hanifan a Laura Kirchhausen (2018), ktoré skúmali stereotypy rodových rolí v reklamách na hračky. Svoju štúdiu vykonali zmiešanými metódami - analýzovou reklam na švédskej detskej televízii Nickelodeon (štúdia analyzovala 383 reklám) a následným porovnaním s výsledkami Susan G. Kahlenberg a Michelle M. Hein (Progression on Nickelodeon? Gender-Role Stereotypes in Toy Commercials, 2010). Kahlenberg a Hein skúmali stereotypy rodových rolí v reklamách na hračky na americkej televízii Nickelodeon. Vzorka zahŕňala 455 reklám na hračky, v ktorých sa analyzoval typ hračky, počet identifikovateľných chlapcov a dievčat, zobrazenie pohlavia, rodovú orientáciu, vek detí, typ interakcie, prostredie a farbu prostredia. Väčšina dievčenských a chlapčenských postáv sa objavila v reklamách na hračky podľa stereotypne príslušného pohlavia a bolo jednoznačne viac identifikovateľných dievčat ako chlapcov. Takmer polovicu postáv tvorili deti (vo veku 6 až 10 rokov), ktoré sa hrali prevažne vo vnútri, v zmiešaných farebných prostrediach a zapájali sa do kooperatívnej hry. Chlapci sa častejšie hrali vonku a súťažili medzi sebou. Pri porovnaní švédskych výsledkov s americkými škandinávske autorky prišli k jednoznačným záverom a to: že v skutočne existuje vzťah medzi úrovňou rodovej rovnosti v krajine (ktorá je v Švédsku jednoznačne vyššia ako v USA, na základe merania Hofstedeho dimenzie maskulinity/feminity) a spôsobom akým sú zobrazované a propagované výrobky pre deti. Väčšina švédskych reklám (93 %) zobrazovala deti oboch pohlaví súčasne a použitie genderovo príslušných, stereotypných hračiek bolo v tomto prípade skôr raritou. Naproti tomu americká televízna stanica vo väčšie reklamy zobrazovala len jedno pohlavie (pri bábikách dievčatá, pri autíčkach chlapcov).

Výsledky zrejme nikoho neprekvapia. Keď príde na rad téma rodových rozdielov, škandinávske krajiny sú vo všeobecnosti považované za vzor spravodlivosti a rovnosti. V roku 2015 Európsky inštitút pre rodovú rovnosť zaradil Švédsko na prvé miesto ako krajinu s najvyššou mierou rodovej rovnosti v Európe, so skóre 82,6/100. Štúdia, ktorú zverejnilo Svetové ekonomické fórum v roku 2017 (World Economic Forum, 2017) merala rozdiely medzi pohlaviami na základe čiastkových indexov krajín

porovnávajúcich pokrok/rozvoj v ekonomickej participácii a rovnosti príležitostí (medzi pohlaviami), dosiahnutého vzdelania, zdravia a účasti na politickom živote/riadení krajiny. Ukazuje sa, že Švédsko dosahuje vysoké skóre aj vo väčšom meradle. Global Gender Gap Report uvádza, že Švédsko má piaty najmenší rozdiel medzi mužmi a žien v porovnaní so 143 inými krajinami.

Skúmanie genderových rozdielov u detí na základe vyobrazenia detských hračiek v reklame nie je vo svete vedeckého bádania nijakou novinkou. Jennifer J. Pike a Nancy A. Jennings (2005) efekt vyobrazenia hračiek v reklame skúmali už v roku 2005. Šesťdesiatdva žiakov prvého a druhého stupňa (28 chlapcov, 34 dievčat) bolo vystavených jednej z troch komerčných videokaziet, na ktorých sa s „chlapčenskou“ hračkou hrali buď chlapci (tradičný stav) alebo dievčatá (netradičné). Účastníci kontrolnej skupiny pozerali reklamy bez hračiek. Po prezretí reklám boli deti požiadané aby zatriedili hračky. Jednalo sa o 6 hračiek, pričom všetky z nich boli použité v reklame, ktoré pozerali účastníci. Výsledkom mala byť klasifikácia hračiek na: je „pre chlapcov, dievčatá alebo chlapcov aj dievčatá“. Účastníci netradičného stavu s väčšou pravdepodobnosťou uviedli, že hračku s ktorými sa hrali chlapci v reklame boli hračky pre chlapcov aj dievčatá, tento efekt bol silnejší u chlapcov ako u dievčat. K podobným záverom prišli Daniel Chandler a Merris Griffiths (2000) pri svojej analýze formálnych prvkov v 117 reklamách na hračky vysielaných v britskej televízii. Už pred dvadsiatimi rokmi výskumníci zistili, že okrem zjavného obsahu televíznych reklám zameraných na deti, určité formálne črty vykazovali výraznú tendenciu meniť sa podľa pohlavia cieľových spotrebiteľov: najmä určité postprodukčné črty (prechody a komentáre). Štatisticky významné rozdiely boli zistené pre rovnaké vlastnosti (ako je schopnosť hračky točiť sa, vydávať zvuk, blikať a svietiť, rozprávať a podobne) a tiež pre prácu s kamerou. Félix Neto a Adrian Furnham (2005) v obdobnej téme porovnávali 3 krajiny - Portugalsko, USA a Veľkú Britániu. Pomocou analýzy obsahu autori skúmali stereotypy rodových rolí v portugalských televíznych reklamách zameraných na deti. Cieľom štúdie bolo poskytnúť aktuálne údaje o úrovni a obsahu rodových stereotypov v Portugalsku a následne porovnať tieto údaje s úrovňou rodových stereotypov s USA a Veľkou Britániou. Obsah 122 reklám analyzovali dvaja hodnotitelia, jeden muž a druhá žena, aby sa overila spoľahlivosť.

Inzerované produkty zahrnuté v tejto analýze zahŕňali hračky, potraviny, zariadenia na masmediálnu komunikáciu a iné. Každá reklama bola kódovaná podľa dvanástich kritérií vrátane etnickej príslušnosti a pohlavia vystupujúcich ľudí, pohlavia ústrednej postavy a akéhokoľvek „hovoru“ v reklame, prítomnosti alebo neprítomnosti hudby, iného obsahu súvisiaceho s predajom, aktivita, agresivita a hlasitosť. Šesť z deviatich analýz odhalilo významné rozdiely medzi reklamami zaznamenanými v Portugalsku, Spojených štátoch a Británii. Zrejme neprekvapí, že rodové rozdiely boli prítomné všade, v každom výskume, analýze či štúdiu.

#### **4 Ružovo-modrý svet detského textilu**

Ak trh ponúka detské oblečenie v ružovej a fialovej pre dievčatá, s nápsmi ako princezná alebo slniečko, dcéry pasívnych matiek, ktoré sú vo väčšinovej populácii najviac zastúpené, ich budú nosiť. Zatiaľ čo chlapcom ostanú nápisy ako cool dude a obrázok auta alebo traktoru. Skrátka to tak je. Na Slovensku existuje niekoľko známejších výrobcov detského textilu (napríklad BABS, LITTLE PEOPLE, Jeej Design, Japitex, Beee a čiastočne aj Mile a iné), u ktorých prevláda zameranie na najmenšie detičky a väčšina ich výrobkov je univerzálna, gender neutrálna, bez rodovo stereotypných prvkov. Nájdú sa aj kolekcie alebo kúsky, ktoré majú typické dievčenské a chlapčenské prvky či nápisy, no sú zastúpené menšinovo. Zaujímavé ale je, že jedným z prvých originálnych slovenských nápisov na kojeneckých body bol tento: MAMA ma oblieka, TATO to platí (napríklad od Momoshopu). Nevieme či k tomu treba viac dodať.

Si tým, čo nosíš, alebo skôr sa stávaš tým, čo nosíš. Napriek želaniu niektorých spoločností propagovať rodovo neutrálne oblečenie pre deti, rozdieli medzi chlapčenským a dievčenským oblečením stále pretrvávajú. Oblečenie a doplnky pre deti by nemali byť tým, čo definuje od ranného detstva čo znamená byť mužom alebo ženou. Voľba modrej a ružovej je pre deti nebezpečná obmedzujúca a povzbudzuje ich, aby kráčali po ceste poznačenej dlhou históriou rodových stereotypov. Všetci poznáme príslovie „ružová je pre dievčatá, modrá pre chlapcov“, ktoré ilustruje silne ukotvený postoj, ktorý od 40. rokov 20. storočia rozdeľuje deti podľa pohlavia. Pripúšťajúc, že výber farieb medzi dievčenskými a chlapčenskými položkami v obchode s odevmi je najzreteľnejším rozdielom, rozhodne to nie je jediný. To, že si ostatné rozdiely nevšimneme každý deň, neznamená,

že sú neškodné. Naopak, naše nastavenie mysle sa neustále mení podľa toho, v akom prostredí sa nachádzame, čo počujeme, vidíme a nosíme. Keďže oblečenie tak úzko súvisí s vyjadrením identity niekoho, stereotypy, ktoré povolanie môžu deti vykonávať alebo aké vlastnosti (prídavné mená, nápisy) im obliekame, majú výrazne obmedzujúci vplyv na budúce príležitosti detí, či už sú to muži alebo ženy. Okrem farebného rozdielu v oblečení sú slová napísané na odevoch zjavnými prvkami, ktoré poskytujú predsudky o tom, aký by mal byť malý chlapec alebo dievčatko. Odkazy napísané na chlapčenských a dievčenských tričkách sú také jasné a zaujaté, že sú strašidelné. Tieto slová podporujú aktívne správanie chlapcov voči svetu a sú v silnom rozpore s prívlastkami pre dievčatá ako „roztomilé, milé, rozkošné, dokonalé“, ktoré umocňujú dôležitosť dievčenského vzhladu pred jej činmi. Sloganmi ako „jednoducho rozkošné“ nie sú dievčatá povzbudzované, aby mali svoju vlastnú originálnu osobnosť, ale skôr aby boli láskavé a roztomilé a zaujali pasívny postoj. Súvisí so sexistickou myšlienkou, že dievčatá by mali byť diskrétné, nápomocné a tiež empatické a hodnotiť blaho iných ľudí ako dôležitejšie ako ich vlastné. Na druhej strane sa o chlapcoch predpokladá, že sú sebestrednejšie a nezávislejšie bytosti, s aktívnym správaním a tak trochu rebeli. Takéto rodovo zaujaté správy na oblečení znamenajú hlbokú separáciu medzi chlapcami a dievčatami tým, že rozdeľujú ich vlastnosti a schopnosti do dvoch veľmi odlišných skupín. Tieto škodlivé správy úzko súvisia s obmedzujúcimi stereotypmi, ktoré určia, čo si muži a ženy myslia, že sú schopní v budúcnosti dosiahnuť, a aké musia byť ich úlohy v spoločnosti. Ak veľmi malé deti nedokážu samé prečítať, čo je napísané na ich tričkách, dospelí okolo nich budú stále komentovať slová a opakovať ich deťom.

Detská móda a jej genderovo stereotypizačná charakteristika bola predmetom skúmania viacerých výskumníkov. Zaujímavý pohľad prinášajú francúzski autori Vidali a Amine (2015), v kontexte silnej opozície, pokiaľ ide o rodové otázky vo Francúzsku. Počas posledných niekoľkých rokov kladená väčšej pozornosti verejnosti k problematike rodového marketingu pre deti, bolo cieľom ich výskumu prispieť k lepšiemu pochopeniu účinkov sprostredkovaných rodových noriem na nákupné správanie matiek v obchodoch s detským oblečením. Na základe rozhovorov s matkami, ktoré sa samy identifikujú ako „odolné voči rodovým stereotypom“, sa tento výskum snažil zachytiť, ako tieto matky idú (alebo nejdú) proti

rodovému marketingu pre svojich synov. Výsledky možno v stručnosti zhrnúť takto: moderné matky nereagujú prehnane kriticky na rodovo nonkonformné oblečenie u synov/chlapcov (napríklad nápis rozkošný v anglickom jazyku), avšak obvykle nakupujú v obchodoch, ktoré majú prevažne genderovo stereotypné rozdelenie detského oblečenia na sekcie pre dievčatá a pre chlapcov. Svojím konkrétnym nákupným správaním vo väčšej miere podporujú tvorcov genderovo špecifických výrobkov pre deti. Aj u tých najotvorenejších matiek našli autori limity v podobe odmietania špecifických odtieňov ružovej farby, flitrov a volánov či čipkových aplikácií. Nákupné správanie žien akoby rozprávalo iný príbeh, aký deklarujú vo vlastných postojoch.

## Literatúra

BOE, J. - WOODS, R. (2018). Parents' Influence on Infants' Gender-Typed Toy Preferences. *Sex Roles: A Journal of Research*. vol. 79, no. 5-6, pp. 358–373. ISSN 1573-2762.

CAMPENNI, C. E. (1999). Gender stereotyping of children's toys: A comparison of parents and nonparents. *Sex Roles: A Journal of Research*. vol. 40, no. 1-2, pp. 121–138. ISSN 0360-0025.

FREEMAN, N. (2007). Preschoolers' Perceptions of Gender Appropriate Toys and their Parents' Beliefs About Genderized Behaviors: Miscommunication, Mixed Messages, or Hidden Truths?. *Early Childhood Education Journal*. vol. 34, no. 5, pp. 357-366. ISSN 1082-3301.

HANIFAN, O. - KIRCHHAUSEN, L. (2018). *Gender Role Stereotypes in Toy Commercials : A Two-Country Comparison Based on the Level of Gender Equality*. 46 pp. [online]. [citované 25.02.22]. Dostupné na internete: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1213670/FULLTEXT01.pdf>.

CHANDLER, D. - GRIFFITHS, M. (2000). Gender-Differentiated Production Features in Toy Commercials. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. vol. 44, no. 3, pp. 503-520. ISSN 0883-8151.

KAHLENBERG, S. - HEIN, M. (2010). Progression on Nickelodeon? Gender-Role Stereotypes in Toy Commercials. *Sex Roles: A Journal of Research*, vol. 62, no. 11-12, pp. 830-847. ISSN 1573-2762.

NETO, F. - FURNHAM, A. (2005). Gender-Role Portrayals in Children's Television Advertisements. *International Journal of Adolescence and Youth*. vol. 12, no 1-2, pp. 69-90. ISSN 0267-3843.

NURNEN, S. K. (2018). *Fashion or action? Gender-stereotyped toys and social behavior*. In E. S. Weisgram & L. M. Dinella (Eds.), *Gender typing of children's toys: How early play experiences impact development*. American Psychological Association. pp. 189–211. ISBN 978-1-4338-2886-7.

PIKE, J.J. - JENNINGS N.A. (2005) The Effects of Commercials on Children's Perceptions of Gender Appropriate Toy Use. *Sex Roles: A Journal of Research*. vol. 52, no. 1-2, pp. 83–91. ISSN 0360-0025.

TODD, B. K. - FISCHER, R., COSTA, S. D. - ROESTORE, A. - HARBOUR, K. - HARDIMAN, P. J. - BARRY, J.A. (2017). Sex Differences in Children's Toy Preferences: A Systematic Review, Meta-Regression, and Meta-Analysis. *Infant and Child Development*, vol. 27, no. 2, n. pag. ISSN-1522-7227.

TODD, B. K. - BARRY, J. A. - THOMMESSEN, S. A. O. (2017). Preferences for 'Gender-typed' Toys in Boys and Girls Aged 9 to 32 Months. *Infant and Child Development*, vol. 26, no- 3. n. pag. ISSN 1522-7219.

VILADI, I. - AMINE, A. (2015). „But... I don't dress him with ruffles „ : a qualitative research on mothers' cross-gender consumption for their son(s). Conference: FRENCH-AUSTRIAN-GERMAN WORKSHOP ON CONSUMER BEHAVIOUR 2015At: Bayreuth, Germany, [online]. [citované 13.2.2022]. Dostupné na [https://www.researchgate.net/profile/Abdelmajid-Amine/publication/281584467\\_But\\_I\\_don't\\_dress\\_him\\_with\\_ruffles\\_a\\_qualitative\\_research\\_on\\_mothers'\\_cross-gender\\_consumption\\_for\\_their\\_sons/links/55eea41c08aef559dc43c805/But-I-dont-dress-him-with-ruffles-a-qualitative-research-on-mothers-cross-gender-consumption-for-their-sons.pdf](https://www.researchgate.net/profile/Abdelmajid-Amine/publication/281584467_But_I_don't_dress_him_with_ruffles_a_qualitative_research_on_mothers'_cross-gender_consumption_for_their_sons/links/55eea41c08aef559dc43c805/But-I-dont-dress-him-with-ruffles-a-qualitative-research-on-mothers-cross-gender-consumption-for-their-sons.pdf)

WEISGRAM, E., FULCHER, M., DINELLA, L. (2014). Pink gives girls permission: Exploring the roles of explicit gender labels and gender-typed colors on preschool children's toy preferences. *Journal of Applied Developmental Psychology*. vol. 35, no.5, pp. 401-409. ISSN 0193-3973.

WORLD ECONOMIC FORUM. (2017). *The Global Gender Gap Report 2017*, 249 pp. ISBN 978-1-944835-12-5. [online]. [citované 25.02.22]. Dostupné na internete: [https://www3.weforum.org/docs/WEF\\_GGGR\\_2017.pdf](https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2017.pdf)

# OBLEČENÁ IDENTITA. VLASTENECKÉ TENDENCIE NA PRÍKLADE ŽENSKÉHO ODIEVANIA V 19. STOROČÍ

## DRESSED IDENTITY. PATRIOTIC TENDENCIES ON THE EXAMPLE OF WOMEN'S CLOTHING IN THE 19<sup>TH</sup> CENTURY.

Eva HASALOVÁ

Katedra dejín a teórie umenia FFTU, Hornopotočná 23, Trnava 91843

SNM – Historické múzeum, Vajanského nábr. 2, Bratislava 810 06

[eva.hasalova@snm.sk](mailto:eva.hasalova@snm.sk)

**Abstrakt:** V 16. až 18. storočí sa v Uhorsku nosil špecifický typ ženského a mužského odevu. Bol vizuálnym identifikačným prvkom Uhrov. V 19. storočí sa čiastočne pod vplyvom módnych zmien jeho forma vyvíjala a v niektorých spoločenských skupinách sa zmenila aj jeho funkcia. V príspevku sa pokúsime na príklade ženského odevu pomenovať tieto zmeny a ich príčiny. Zameriame sa aj na ideu národného odevu v jej reálnych variantoch v prostredí šľachty, ale aj meštianstva. Primárnym prameňom skúmania sa pre nás stali vizuálne pramene: ženské portréty, módne časopisy a zachované odevné artefakty.

**Kľúčové slová:** uhorský odev, tradičný odev, národný odev, kroj, etiketa, portrét

**Abstract:** In the 17th and 18th centuries, a specific type of women's and men's clothing was worn in Hungary. It was a visual identification element of Hungarians. In the 19th century, its form developed partly under the influence of fashion changes, and its function also changed in some social groups. In the article, we will try to indicate these changes and their causes on the example of women's clothing. We will also focus on the idea of national clothing in its real variants in the environment of the nobility, but also the bourgeoisie. Visual sources have become the primary source of research for us: women's portraits, fashion magazines and preserved clothing artefacts.



**Key words:** Hungarian clothing, traditional clothing, national clothing, etiquette, portrait

### **Od uhorského k maďarskému a slovenskému**

V Uhorsku, v prostredí šľachty a aristokracie sa nosil od 16. storočia špecifický typ odevu. Postupne sa z neho stal tradičný alebo konzervatívny odev, pretože si ho uhorská šľachta obliekala niekoľko storočí v málo zmenenej skladbe a forme a to napriek tomu, že západný spôsob obliekania šľachty podliehal dobovým módnym zmenám. Rozšírený bol aj medzi bohatým meštianstvom v Uhorsku. Stal sa identifikačným a diferenčným znakom Uhrov. V tejto konzervatívnej odevnej tradícii možno čítať dlhoročný zápas uhorskej šľachty o nezávislosť voči habsburskému dvoru, kde odevný kánon podliehal dobovej móde. „Uhorský odev“ (maď. *magyarrúha*, *diszrúha*, *diszmagyarrúha*) označuje špecifický typ odevu známy z Uhorska, ktorý však nenosili napríklad nemecké či židovské enklávy obyvateľstva v Uhorsku. Mohli by sme ho pomenovať aj ako „uhorský kroj“<sup>1</sup>. Jeho výskumu a popisu sa venovali viaceré autorky: Zuberová (1988), Földi-Dózsa (1989), Tompos (2005) Alebo Turnau (1991), Lengyelová (2016). Autorky sa zhodujú na tom, že niekoľko storočí nemenil základnú odevnú skladbu, predsa len sa vyvíjala a dobovej móde prispôbovala jeho forma: strih, farebnosť, materiály a doplnky. V základnej skladbe v mužskom variante bol ovplyvnený osmanským odevom a v ženskom renesančným meštianskym odevom. Uhorský ženský kroj sa skladá z *košeľe* (*rukávco*), na ňu sa vrstvil živôtik bez rukávov (teda *vestička*) na prednej časti efektne šnúrovaná a spodnú časť tela pokrývala *sukňa* a na nej predná *zástera*. Tento odev existoval v dennej, ale aj v slávnostnej verzii. Rovnako bol obľúbeným portrétnym odevom uhorských šľachtičien. Od Márie Terézie, ktorá ho mala odetý počas korunovácie za uhorskú kráľovnú v bratislavskom dóme sv. Martina v roku 1741 sa stal aj tradičnou korunovačnou toaletou.

Tento typ odevu - toalety sa stal v Uhorsku veľmi obľúbeným a pretrval až do roku 1918, do konca monarchie. V 19. storočí však existoval

---

<sup>1</sup> Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska (1995), s. 278: „kroj - tradičný odev špecifických znakov, ktorý nosili príslušníci národov, národností, etnických skupín, obyvatelia krajov...“ Aj Historický slovník slovenského jazyka II. (1990), s. 143. Aj Stručný etymologický slovník slovenčiny (2015), s.302.



v dámskom šatníku šľachtičien už iba ako reprezentatívny odev, nosený na bály, korunovácie alebo iné slávnostné príležitosti na deň či večer, keď ním chcela dáma zdôrazniť svoj uhorský pôvod. V 19. storočí v meštianskom prostredí najmä v skupine remeselníkov a drobných obchodníkov sa nosil ženský uhorský odev aj ako denný odev. Bohatšie meštianske vrstvy upúšťali od tohto odevu najmä pod vplyvom aktuálnych módných odevných trendov, ktorých sledovanie a napodobňovanie bolo pre nich normou životného štýlu, modernosti a statusu.

Základná skladba ženského uhorského kroja (košeľa, živôtik, sukňa a zástera), avšak v iných materiálových a dekoratívnych schémach, ovplyvnila v niektorých regiónoch Uhorska aj vývoj odevu ľudových vrstiev, teda v agrárno-pastierskom sociálnom prostredí. Prijaté boli v tejto vrstve nové odevné súčiastky, najmä šnurované živôtky (vestičky). Začiatkom 19. storočia predovšetkým medzi bohatšími sedliakmi, a koncom 19. storočia bola skladba ľudového ženského odevu: košeľa, vestička, sukňa, zástera rozšírená na veľkom území Slovenska.<sup>2</sup>

### Formálne obmeny

V 19. storočí sa pretransformoval uhorský ženský kroj do rôznych podôb: v šľachtickom prostredí, napriek tomu, že si zachovával tradičnú skladbu, podliehal módnym vplyvom najviac. Ako vidíme na Obr. 1, kde sú na portrétoch spodobené šľachtické z jednej rodiny v rozpätí od začiatku

---

<sup>2</sup> Archaická forma ženského odevu vidieckych vrstiev obyvateľstva bola bez živôtika. Skladby boli rôzne: košeľa, zástera (zástery) alebo košeľa, sukňa, zástera alebo rubáš, košeľa, zástera. V ktorom storočí živôtik prichádza do ženského odevu pospolitého ľudu na vidieku nemáme presné výskumy. V 16. storočí živôtik pod vplyvom renesančnej módy prichádza do odevu šľachty a meštianstva. Predpokladáme, že do ľudového prostredia sa dostal s oneskorením, teda najskôr v 17. storočí. NOSÁLOVÁ (1982), s. 10 uvádza, že „v polovici 18. storočia sa spomedzi dedinských obyvateľov vydeľujú takí, ktorí si za zarobené peniaze môžu dovoliť kúpiť i luxusný tovar“, čo bol aj živôtik, ktorý nosili v meste a bol výrobkom cechových krajčírov. Najstaršia grafika, ukazujúca ženský odev na vidieku v skladbe so živôtikom pochádza z roku 1686 pohľad na okolie Branču: pozri MARKOV (1955), obr. 12, s. 123. Pozri aj Etnografický atlas Slovenska, časť ľudový ženský odev, autor Mojmir BENŽA, str. 47 (mapa 19). Alebo základnú monografiu o slovenskom ľudovom odeve od Viery NOSÁLOVEJ, ktorá živôtik uvádza ako základnú odevnú súčiastku ženského odevu pre takmer všetky župy Uhorska koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia. NOSÁLOVÁ (1982).



**Obr. 1a** M. Barabás, Mária Zayová rod. Calisius, pravdepodobne 1842, SNM – Bojnice, XI-0197.



**Obr. 1b** Neznámy autor, Alojzia Zayová, 1850 – 1870, SNM – Bojnice, XI-0029.

po koniec 19. storočia, pričom každá z nich je portretovaná v uhorskom odeve, avšak v rôznych módných štýloch: Na Obr. 1a Mária Zayová pod vplyvom módy *biedermeiera*, na obr. 1b Alojzia Zayová pod vplyvom *druhého rokoka*, na obr. 1c Nikoli Zayová už v *secesnej* obmene uhorského odevu. Nie je nám nateraz známy portrét alebo zachovaný ženský uhorský odev ovplyvnený módou *turnúry*, ktorá bola v trende od 1868 do 1890 roku. Pravdepodobne aj z toho dôvodu, že sukňa v tejto módnjej siluete bola veľmi umelo štylizovaná v zadnej časti, kde vytvárala výrazný buftan (balónovitý mäkký objem). Uhorský dámsky kroj v 19. storočí v šľachtickom prostredí nemenil základnú skladbu, ale strihy jednotlivých súčiastok, materiál, dekoratívnosť a doplnky, ktoré sa čiastočne prispôbovali západnej móde. Ako sme sa už zmienili, dialo sa tak aj v 17. a 18. storočí, avšak v 19. storočí odevné módné zmeny podliehali väčšej fluktuácii nových prvkov, ktoré sa preberali aj do uhorského šľachtického ženského kroja. Napríklad sa zjednodušovala najmä forma dekoratívneho šňurovania vestičky (živôtika): funkčné šňurovanie stuhou bolo nahrádzané len aplikáciou stuhy v mieste pôvodného funkčného šňurovania.



**Obr. 1c** J. R. Koller, Grófka Zay Nikolini, 1896, SNM – Bojnice, XI-0220.

Uhorský odev v šľachtickom dámskom prostredí menil aj svoju funkciu: Do 18. storočia existoval ako štandardný odev, pričom mal varianty každodenného, sviatočného ako aj obradného odevu. V 19. storočí sa stáva odevom reprezentatívnym: počas dňa na mimoriadne štátne udalosti ako napríklad korunovácie; na večerné príležitosti ako reprezentatívny bálový odev. V zásade platilo, že uhorská šľachtická mala garderóbu podľa dobovej módy, ale miesto v nej mal aj uhorský kroj. V tejto funkcii sa menil na špecifický kostým. Jeho vlastníctvo a používanie na isté

príležitosti boli normatívne stanovené. Jeho príležitostné obliekanie sa stalo úzusom aj pre šľachtické, ktoré sa do Uhorska vydali z iných krajín. (Príklad portrétu Sidónie Palfy-Daunovej, rodenej Lobkowitz Obr. 2.) Uhorský kroj sa stal aj kostýmom pre reprezentatívne portréty členov šľachtických rodín Uhorska. Portrét v uhorskom kroji tvoril podstatný tematický repertoár v rodových portrétnych galériách.

### **Podobné prvky symbolov, rôzne významy**

19. storočie prinieslo ideologické posuny uhorského odevu: jeho základnú skladbu využívali rôznorodé politické skupiny, aj protikladne uvažujúce. Stal sa pre ne inšpiráciou na vytvorenie idealizovaných odevov, ktoré demonštrovali politické a kultúrne názory ich nositeľov.

Maďarské historičky Tompos (2005, pp. 13 - 18) a Lukács (2010, pp. 12 - 14) zdôrazňujú, že normou dokonalého odevu sa stal pre prívržencov viacerých hodnôt: 1. Odporúčali ho odporcovia centralistickej habsburskej politiky, pre ktorých bol stále symbolom odporu uhorských elít proti Habsburgovcom. Tieto názory boli veľmi silné od 40. rokov do Rakúsko-Uhorského vyrovnania roku 1867. Jednotiacu odbojnú silu demonštrovanú



**Obr. 2** Neznámy autor, Portrét Sidónie Pálffy-Daun, druhá polovica 19. storočia, SNM – Červený Kameň O 0196.



aj oblečením uhorského odevu si uvedomovali aj cenzori v čase Bachovho absolutizmu, keď jeho nosenie považovali za politickú provokáciu. 2. Estetickým ideálom odevného vkusu sa stal aj pre prívržencov idey etnicky jednotného uhorského politického celku. V tomto duchu uhorský odev propagovali aj portréty Miklóša Barabáša zo štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. storočia na dobových hereckých legendách: sopranistke Kornélii Hollóssyovej Obr. 3a a činohernej herečke Luize Leimuvskej Obr. 3b.

3. Ako ideálny odev propagovali uhorský odev (*magyarrúha, diszrúha, diszmagyarrúha*) aj politické skupiny Uhorska podporujúce ideu rovnosti všetkých ľudí, ktorá sa podľa nich mala prejavovať aj nosením unifikovaného odevu – teda uhorského odevu, čím sa podľa nich vyrovnali sociálne a ekonomické rozdiely medzi obyvateľmi. V tomto duchu bol uhorský odev propagovaný aj na stránkach módnych časopisov vychádzajúcich v Budapešti. Tlačovým nástrojom unifikácie odevných trendov bol módny časopis Regélő Pesti<sup>3</sup>, ktorého

<sup>3</sup> Regélő Pesti vychádzal dva krát týždenne (v stredu a sobotu) v rokoch 1842-1844, jeho pokračovaním bol Pesti Divatlap (1844 -1848). Najmä z pera Imre Vahota pochádzali texty povzbudzujúce k noseniu uhorského starodávneho



**Obr. 3a** M. Barabás, Portrét Kornelie Hollóssyovej, 1847, GMB C 810, webumenia.



**Obr. 3b** M. Barabás, Portrét herečky Lujzy Leimuvskej, 1850-1860, GMB C 822, webumenia.

vydavateľom bol od roku 1844 Imre Vahot. Časopis vychádzal v rokoch 1844 do roku 1848, pričom bol premenovaný na Pesti Divatlap. Na svojich stránkach prinášal modely uhorského odevu, ako informácie o tom, kde sa dá zhotoviť. Obr. 4 Maďarské autorky Tompos (2005); Lukács (2010) rozlišujú medzi verziami *diszrúhy*: 1. v 30. a 40. rokoch, 2. v čase Bachovho absolutizmu a 3. po Rakúsko-Uhorskom vyrovaní.

Zdanlivo paradoxne pôsobí fakt, že určité prvky z uhorského odevu nosili v 19. storočí aj tie etnické skupiny obyvateľov Uhorska, ktoré sa snažili o uznanie politických práv rôznych národov v rámci Uhorska. Teda o nezávislosť od uhorskej (maďarskej) etnicky jednotnej politiky. Ako príklad možno uviesť chorvátske alebo slovenské národnobuditeľské skupiny a ich ženský odev.

V slovenskom prostredí je rozdiel medzi ženským odevom v 30. až 60. rokoch a tým, ktorý bol rozšírený v 80. rokoch 19. storočia až do konca monarchie. Dôvody súvisia s politickým kontextom, najmä so silnejúcou maďarizáciou. Dochované portréty žien z 50. až 70. rokov 19. storočia z meštianskych vrstiev hlásiacich sa k politike slovenskej kultúrno-politickej emancipácie ukazujú najmä dievčatá v špecifickom odeve, ktorý sa podobá na uhorský ženský kroj: veľké biele rukávce, živôtik dekoratívne zapínaný, objemná sukňa so zásterou. Môžeme ho vidieť na portrétoch dvoch snúbeníc Anny Šefránkovej a Anny Šípkovej od Petra Michala Bohúňa. Obr. 4a, b Podľa Zubercovej (1988, s. 192) pripomína sviatočný ľudový odev, avšak aj ten vznikol transformáciou uhorského ženského kroja: najmä skladba pripomína uhorský tradičný ženský kroj. Tento typ odevu sa dá identifikovať aj na litografii Memorandového zhromaždenia<sup>4</sup>, ako aj na fotografiách dievčat zo slovenských rodín<sup>5</sup>. V niektorých prvkoch pripomína odev nosený aj maďarskými skupinami. Ako príklad dokonca z prostredia šľachtického možno uviesť odev na portréte barónky Mednyanszkej od Georga Fleischmanna Obr. 5. Všeobecne treba skonštatovať, že po zavretí slovenských gymnázií a Matice slovenskej sa tento typ ženského odevu medzi ženami zo slovenského buditeľského

---

odevu: *magyarrúha*, *diszrúha*, *diszmagyarrúha*. Viac: LUKÁCS (2017), s. 13 – 36.

<sup>4</sup> Autor litografie z roku 1864 W. F. Koutnik, zobrazuje Memorandové zhromaždenie v Turč. Sv. Martine dňa 6. a 7. júna 1861.

<sup>5</sup> Napríklad fotografia Zuzany Bullovej (1860) známej aktivistky a činovníčky, manželky Jána Palku. Viac: ĎURIŠKA (2013), s. 219, obr. 251.



**Obr. 4a** P.M. Bohúň, Podobizeň Anny Šefránkovej, 1860 – 1870, SNG O 1018, webumenia.



**Obr. 4b** P.M. Bohúň, Podobizeň Anny Šípkovej ako verenice Mórica Philadelphiho, okolo 1860, SNG O 1182, webumenia.

prostredia definitívne prestal nosiť a stal sa štylizovaným národným kostýmom pre maďarské obyvateľstvo v Uhorsku. Národný maďarský odev v ženskom variante býval najčastejšie vo farbách bielej, zelenej, červenej. Oblúbené boli aj kombinácie s čiernou farbou. Do skladby kroja preberali ženy aj nosenie mentiek, niekedy aj efektne prevesené cez plecia (ako v mužskom prípade). Klobúčiky a čepce ku kroju mali rôzne formy a aj názvy. V dekorovaní odevu výrazne využívali ozdobné šnurovanie, zapínanie a prámovanie. Maďarské historičky módy Tomposová (2005) a Lukács (2010) vo svojich publikáciách rozlišujú medzi odevmi *magyarrúha*, *diszrúha*, *diszmagyarrúha* a *nemzeti divat* alebo *nemzeti öltözet* - maďarským národným odevom (krojom). Pomenúvajú formálne rozdiely týchto dvoch typov odevu, ale aj historicko-politické súvislosti podieľajúce sa na ich vývoji.

V slovenských buditelských kruhoch existovali rôzne snahy o zavedenie „národného odevu“, ktorý by jednoznačne odlišoval Slovenky zo strednej triedy od Maďariiek. Niektoré názory a aktivity boli lokálne, iné vychádzali



**Obr. 5** G. Fleischmann, Portrét barónky Mednyanskzej, 1862, GMB A 613, webumenia..

aj priamo z vedenia Matice slovenskej. Z hľadiska odevnej koncepcie išlo v zásade o dva princípy: 1. vytvorenie štylizovaného odevu a 2. používanie odevu vidieckych vrstiev, ich „kroja“ a postupná valorizácia odevu vidieckych vrstiev na úroveň „národného odevu“. Ako píše Zubercová (1988, s. 192), okrem odevu a jeho doplnkov, Slovenky so stredných vrstiev demonštrovali svoje národnopolitické angažovanie aj nosením šperkov:



v SNM – HM a SNM v Martine sú dochované takzvané memorandové dámske šperky (náramky a prstene), rozšírené v 60. rokoch 19. storočia alebo nosením vejára, napríklad zo slovanského plesu vo Viedni s motívom štylizovaných odevov slovanských národov. K nim si obliekali šaty podľa dobovej módy, teda nijakým prvkom nezďorazňovaný – neštylizovaný „slovenský“ odev.

Do prvej skupiny možno zaradiť koncept podpredsedu Matice slovenskej V. Paulínyho-Tótha, ktorý spomína Kodajová (2019, s. 40): v sedemdesiatych rokoch 19. storočia vytvoril návrh „národného odevu“, pričom odporúčal farebnú kombináciu bielych šiat, modrej zásterky a červeného živôtika. Išlo o skladbu odevu podobnú uhorskému kroju, avšak demonštratívnu a odlišovaciu úlohu zohrávali farby.

Koncept odlišenia sa prostredníctvom odevu uvádza aj Zubercová (1976, s. 39): v časoch „oživenia národného pohybu...“, kedy sa niektoré martinské ženy pokúšali „premôcť módu“...aj aby sa vyhli „zbytočným parádam“, si obliekali zamatový kabátik, širokú sukňu, zásteru a čepček“. Podľa nej išlo len o variáciu dobovej módy.

Oba tieto pokusy vychádzali z dobového konvenčného módného odevu rozšíreného v mestách a medzi strednými, ale aj vyššími vrstvami obyvateľstva. Paulínyho návrh zdôrazňoval najmä unifikáciu cez farebnosť odevu a čiastočne aj skladbu odevu.

Spomedzi ambícií regionálneho charakteru zaviesť jednotný ženský odev treba spomenúť príklad, na ktorý upozorňuje Zubercová (1976, s. 39 – 40) – otvorený list Márie Holubyovej, manželky evanjelického farára v Lubine z roku 1879. Ten napísala do cirkevného časopisu *Korouhev na Sionu* a vyzýva v ňom ženy, aby sa na spoločné stretnutia obliekali do jednotného odevu, prihliadajúc tým na chudobnejšie ženy. Nekonkretizuje však, ako mal navrhovaný jednotný odev vyzeráť.

Do druhej skupiny snáh o vytvorenie jednotného národného odevu v ženskom variante možno zaradiť tie, ktoré odporúčajú obliekať si za účelom národnej reprezentácie ľudový odev – kroj, teda odev vidieckych pracujúcich vrstiev obyvateľstva. Mintálová-Zubercová (2011, s. 97) hovorí už o „národnom odevu“ od 80. rokov 19. storočia mysliac tým slovenský ľudový odev oblečený na ženách z radov slovenskej inteligencie. Od roku 1887 prerástlo v tradíciu používanie tradičného ľudového odevu vidieckych vrstiev i mimo svojho vlastného prostredia, pretože veľká

časť národne uvedomelých žien z meštianskeho prostredia si postupne zaobstarala ľudový odev na príležitosti, ktoré mali národný charakter.

Ako príklad stojí za zmienku odporúčanie Ľudmily Markovičovej-Boorovej, ktorá „pred otvorením výstavy výšiviek organizovanej spolkom Živena v Martine v roku 1887 radila obliecť si trnavský kroj, ktorý sa všeobecne pokladal za najhonosnejší“ (Mintálová-Zubercová, 2011, s. 40).

Idea jednotného „národného kroja“ V. Paulínyho-Tótha bola tak posunutá a „národným odevom, krojom“ sa stal odev dedičaniek oblečený na Slovenkách zo strednej triedy. Takto sa obliekali predovšetkým na augustové slávnosti Živeny, ktoré sa od roku 1889 konali v Turčianskom Svätom Martine. Na živeniarskych slávnostiach v Martine, ako spomína Mintálová-Zubercová (2011, s. 97), v „národnom kroji“ vystupovali členky martinského Slovenského spevokolu, ktorý budoval v Turč. Sv. Martine už od roku 1875 vlastnú „šatnicu“. V tomto prípade sa ľudový kroj stal kostýmom s demonštratívnym politickým posolstvom. Ľudový kroj sa stal zároveň slávnostným odevom, ktoré „mladé ženy a dievčatá nosili na plesy – fašiangové, augustové, silvestrovské večierky“ (Kodajová, 2019, s. 40).

Trendom sa stalo obliekanie rozličných regionálnych variantov ľudového odevu a pravdepodobne si ich ženy rôzne kombinovali, pretože „Pavol Socháň zdôrazňoval, aby si meštianske ženy a dievčatá obliekali vernú podobu ľudového kroja a reprezentovali tým región, z ktorého pochádzajú“ (Kodajová, 2019, s.41).

Slovenský ľudový odev teda naberal na symbolickom význame postupne. Dialo sa tak aj vďaka záujmu spoločnosti o ľudovú výšivku, ktorý existoval podľa Hollého (2011, s. 74) prinajmenšom od 70. rokov 19. storočia, od prvotných snáh usporadúvať výstavy o slovenských výšivkách.

Mintálová-Zubercová (2011, s. 94) si vo svojej štúdii kladla otázku, či v regiónoch s bohatou tradíciou výšiviek vedeli využiť šancu, ktorú ponúkala súdobá móda, začleniť do módnych odevov výšivky? Realita ukázala, že nie. Absenciu, či nevyužitie takejto šance v 80. rokoch 19. storočia vysvetľuje tým, že v súdobých „politicko-hospodárskych podmienkach mali slovenské výšivky zásadnejšiu úlohu ako móda“, na čo v tom istom texte autorka odpovedá slovami Pavla Socháňa: „výšivky zaktivizovali kultúrny a politický život národa a širokým vrstvám dodali národné uvedomenie“ (2011, s. 96). Výšivky sa stali národným prvkom a odev znakom reprezentujúcim národnú myšlienku. Podľa nej sa až koncom 19. storočia, najmä

vďaka realizovaným výstavám slovenských výšiviek, prebudil záujem slovenskej inteligencie o ornamentiku, predovšetkým na odev.

Avšak na módne odevy tvorivo využívajúce dekoratívne techniky ľudového odevu si budeme musieť počkať až do vzniku spolku Isabella (1894)<sup>6</sup>, Lipa (1909) a Detva (1920). V ich výrobkoch sa spojilo navrhovanie módnych odevov so zručnosťou slovenských vyšívачiek a s krajčírskym remeslom. A pri spolkoch Lipa a Detva s podčiarkujúcou propagáciou slovenskosti týchto výrobkov. Dovtedy sme nemali návrháčky, ani samozvané šikovné krajčírky, ktoré by v návrhoch módnych odevov uplatňovali dekoratívne bohatstvo ľudového odevu.

Koncom 19. storočia je zaznamenaný aj trend dievčat fotografovať sa v slovenskom ľudovom odevu, najmä v podobe celofigurálnych fotografických portrétov: mestské dievčatá, Slovenky, oblečené v ľudovom kroji svojho regiónu alebo so svojej zbierky. Tieto fotografie mali okrem spomienkovej funkcie tiež demonštratívnu funkciu podpory kultúrno-politickej identifikácie. Mnohé fotografie realizoval Pavol Sochán, ako príklad môžeme uviesť portrét Anny Vladárovej z Martina. Obr. 6



**Obr. 6** P. Sochán, Anna Vladárová, 1893 – 1912, SNG UP-DK 4549, webumenia.

<sup>6</sup> Spolku Isabella sa však vyčítalo, že nepodporuje propagáciu slovenských, lež maďarských výšiviek. Pozri viac ZUBERCOVÁ (2000, s. 37 – 52).

## Záver

Uhorský odev je už od 16. storočia príkladom toho, ako sa prostredníctvom fyzickej úpravy - odevu jedinca dajú komunikovať určité politické posolstvá. Uhri sa dlhodobo vyhŕaňovali voči politike Habsburgovcov a s ťažkosťami prijímali Habsburgovcov na uhorskom tróne. Odev sa stal znakom politických významov. 19. storočie prinieslo nové politické hodnoty a odev - opäť zohral demonštratívnu symbolickú rolu. Toto storočie rozšírilo svojimi nacionálnymi hnutiami vizuálne prejavy spojené s potrebou demonštrovať národnopolitické ambície a národné sebaurčenie aj prostredníctvom odevu.

S odstupom storočia môžeme skonštatovať istú podobnosť medzi dámskymi odevmi rôznych kultúrnych a politických skupín v Uhorsku do 70. rokov 19. storočia. V tomto čase nacionálne tendencie v dámskom odevu mali podobné (vizuálne jednotiace) inšpirácie: skladbu uhorského odevu. Odlišnosť komunikoval najmä materiál a farebnosť odevu, dekoratívne prvky (výšivky, čipky, šnurovania, zapínania ako spony a gombíky). Maďarské podčiarkovala biela, zelená a červená farba a slovenské kombinácia biela, modrá a červená. Maďarský ženský národný odev pracoval aj so staronovými odevnými súčiastkami: ženskými mentiekami alebo klobúčikmi, cez dobovú tlač sa tieto formy odevy nielen šírili, ale sa kodifikovalo aj ich názvoslovie.

V čase maďarizácie nastal príklon slovenských vrstiev z radov mešťanstva a vidieckej inteligencie k tradičným ľudovým odevom a najmä k výšivkám. Demonštratívnym „slovenským“ odevom sa pre ženy stal ľudový kroj slovenskej proveniencie alebo jeho štylizovaná podoba a takým ostal aj v čase medzivojnového Československa.

V tejto štúdii sme sa pokúsili stručne zosumarizovať informácie k téme formovania národných odevov v Uhorsku s primárnym dôrazom na 19. storočie. Jej komplexnejšie a detailnejšie pojednanie je nad rámec tejto štúdie. Téma je to zložitá a rôznorodá najmä v kontexte dobových politických súvislostí. K usporiadaniu základných problémov v tejto téme nás motivuje dekodovanie dobových ženských odevných tendencií. Pri práci s dobovými vizuálnymi prameňmi: rôznymi druhmi portrétov, zachovanými odevmi či módnou dobovou tlačou sa niektoré formy ženského odevu v Uhorsku od 16. až do 19. storočia javia podobné. Určenie jednotlivých prvkov a detailov a ich komparácia nám pomáha porozumieť

kultúrnym kódom a vyznať sa (niekedy) v obrazovej a významovej mäteži, ktorú bližšie neidentifikované vizuálne pramene, teda neidentifikovaný, nekonkretizovaný nositeľ môžu vyvolávať.

## Literatúra

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SajtoTortenet-a-magyar-sajto-tortenete-1/>

BEŇOVÁ, K. (ed.) *Kaštieľ v Rusovciach vo svetle výtvarných diel 19. storočia. Kresbový album rodiny Zichy – Ferraris* (Rusovce Manor House in Light of the 19<sup>th</sup> Century Works of Art. The Drawings Album of the Zichy Ferraris Family). Bratislava: Stimul, SNG, 2016, 147 s. ISBN 978-80-81271656

BEŇOVÁ, K. (ed.) *Ján Jakub Stunder (1759 – 1811). Nikde Cudzincom. Kodaň-Budapešť-Levoča-Banská Bystrica*. Banská Bystrica: Stredoslovenská galéria Banská Bystrica, Katedra dejín výtvarného umenia FF UK Bratislava, SNG, 2021, 176 s. ISBN 978-80-88681-85-4

BENŽA, M. Odev a obuv. In. *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: NÚ SAV, Slovenská kartografia, 1990, s. 44 – 49. ISBN 80-224-8075-0

BENŽA, M. *Tradičný odev Turca*. Vrútky: FOMI (v spolupráci so SNM Martin, SAV- ÚESA), 2019, 159 s. ISBN 978-80-99943-00-2

BIEDROŇSKA-SLOTOWA, B. – KOWALSKA, J. *Za modą przez wieki (Ubiory z kolekcji muzeum narodowego w Krakowie)*. Kraków: MN, 2003, 120 s.

DEMMEJ, J. *Panslávi v kaštieli. Zabudnutý príbeh slovenského národného hnutia*. Bratislava: Kalligram, 2016, 240 s. ISBN 978-80-8101-940-1

ĎURIŠKA, Z. *Medzi mlynmi a bankami. Dejiny rodu Makovických*. Bratislava: SGHS, 2007, 375 s. ISBN 978-80-9688717-7-3

ĎURIŠKA, Z. *Pálkovci. Príbeh rodu garbiarskych podnikateľov z Liptova*. Bratislava: SGHS, 2013, 538 s. ISBN 978-80-970196-7-9

FÖLDI-DÓZSA, K. *Letűni idők, eltűni divatok 1867 – 1945*. Budapest: Gondolat, 1989, 343 s. ISBN 963-282-220 X

FÖLDI-DÓZSA, K. La Rouge et le Noire – Jeune Lys. In. *Paris – Budapest: mode, société et littérature 1750 – 2003*. (Katalóg výstavy). Budapešť: Budapesti Történeti Múzeum, 2003, s. 31 – 35. ISBN 963-934021-9

HOLLÝ, K. *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava: HÚ SAV, 2011, 178 s. ISBN 978-80-89396-16-0

KODAJOVÁ, D. (ed.) *Živena. 150 rokov spolku slovenských žien*. Bratislava: Slovart, 2019, 303 s. ISBN 978-80-556-4149-2

KOVÁČ, D. - KOWALSKÁ, E. - ŠOLTĚS, P. (eds.) *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava: VEDA, 2015, 511 s. ISBN 978-8022414784

KOVAČEVIČOVÁ, S. *Vývin slovenského ľudového odevu*. In. *Slovenský ľudový odev v minulosti*. Bratislava, SVKL, 1955. príloha: XXII s.

KOVAČKA, M. – AUGUSTÍNOVÁ, E. – MAČUHA, M. (eds.) *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Časť II. Duchovná a hmotná kultúra*. Martin: SNK, 2014, 424 s. ISBN 978-80-89301-51-5

KOWALSKÁ, E. Problémy mestského sveta. Mestá a ich význam na prahu národného hnutia Slovákov. In: KOVÁČ, D. (ed.) *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 30 – 47. prístupné on-line na stránke SAV – HÚ. ISBN 978-8017154011, <http://forumhistoriae.sk/-/sondy-do-slovenskych-dejin-v-dlhom-19-storoci>

KOWALSKÁ, E. Slovensko v období štrukturálnych zmien 1711 – 1848. In: *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava: AEP, HÚ-SAV, 2003, s. 179 – 205. ISBN 80-8888-053-X

KRÁLIK, L. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2015, 704 s. ISBN 978-80-224-1493-7

LENGYELOVÁ, T. *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava: Slovart, 2016, 247 s. ISBN 978-80-556-1287-4

LUKÁCS, A. *Nemzeti divat Pesten a 19. században*. (Dizertačná práca). Budapest: 2010dostupné:

[https://LukacsAniko.Nemzeti divat Pesten a 19. században - PDF Free Download \(adoc.pub\)](https://LukacsAniko.Nemzeti%20divat%20Pesten%20a%2019.%20szazadban-PDF-Free-Download(adoc.pub))

MARKOV, J. *Slovenský ľudový odev v minulosti*. Bratislava, SVKL, 1955, 208 s.

MINTÁLOVÁ-ZUBERCOVÁ, Z. Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v období 2. pol. 19. a 1. polovice 20. storočia. In: *Etnotografia*. 52, 2011, s. 90 – 107.

NOSÁLOVÁ, V. *Slovenský ľudový odev*. Bratislava: Osveta, 1982, 220 s.

ORMIS, J. V. *Marína Ormisová spomína*. Martin: Osveta, 1979, 341 s.

ÖRMEN-CORPET, C. *Mode de XIXe – XXe siècles*. Paris: Hazan, 2000, 512 s. ISBN 978-2850257308.

UCHALOVÁ, E. *Česká móda. Pro salón i promenádu 1780–1870*. Praha: Olympia, U(P)M, 1991, 117 s. ISBN 80-7033-607-2

TOMPOS, L. *A díszmagyar*. Budapest: Magyar Mercurius, 2005, 150 s. ISBN 963-864-693-4

TURNAU, I. *History of Dress in Central and Eastern Europe from the Sixteenth to the Eighteenth Century*. Warszawa: Institutes of the History of Material Culture, Polish Academy of Sciences, 1991, 168 s. ISBN 978-83-855463030

ZUBERCOVÁ, M. M. Vplyv ľudového odevu na mestský odev na Slovensku v 2. pol. 19. storočia a v 1. pol. 20. storočia. In: *Zborník Slovenského národného múzea, História*, 1976, roč. 16, s. 149-167.

ZUBERCOVÁ, M. M. *Tisícročie módy. Z dejín odievania na Slovensku*. Martin: Osveta, 1988, 264 s.

ZUBERCOVÁ, M. M. Najúspešnejší módný návrh spolku Izabella. In: KAMENEC, Ivan – MANNOVÁ, Elena – KOWALSKÁ, Eva (eds.). *Historik v čase a priestore. Laudatio Lubomírovi Liptákovi*. Bratislava: Veda, 2000, s. 37-52. ISBN 987-8022906512

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I.-II., Bratislava: Veda, 1995, 454 +418 s., farebná príloha 30+21 obr. ISBN 978-80-224-0234-6, ISBN 978-80-224-0235-4

Historický slovník slovenského jazyka II. K – N. Bratislava: Veda, 1992, 614 s. ISBN 978-80-224-0385-7



# NIEKOĽKO POZNÁMOK K FUNKCIÁM TRÓNU MILOSTI Z POLOMY

## SOME NOTES ON THE FUNCTIONS OF THE THRONE OF MERCY FROM POLOMA

Adrián KOBETIČ

Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave  
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava  
Centrum vied o umení, Slovenská akadémia vied  
Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava 4  
kobeticadrian@gmail.com

**Abstrakt:** Štúdia sa zaoberá centrálnym reliéfom oltára z Polomy, zobrazujúcim námet Trónu milosti. V ňom ústredná postava Boha Otca drží v náručí telo umučeného Krista, pričom scénu dopĺňajú dve, na prvý pohľad komparzné postavy odeté v liturgických rúchach. Dielo pochádza z 20. až 30. rokov 16. storočia a jeho vytvorenie je na základe formálnych vlastností spájané s produkciou dielne Majstra Pavla z Levoče. Inšpiráciu pre vznik reliéfu možno nájsť v grafickom liste Albrechta Dürera z roku 1511. Cieľom textu je rozšíriť poznanie pôvodného námetu o ďalšie vrstvy interpretácie, no zároveň poukázať na špecifika zobrazenia v prípade polomského oltára. Tento podľa nášho názoru opúšťa pôvodné funkcie, naplňajúce požiadavky zaalpského hnutia Devotio moderna a posúva sa bližšie k obhajobe eucharistie, ktorej postavenie v liturgii bolo na začiatku 16. storočia spochybňované nastupujúcimi protestantskými hnutiami.

**Kľúčové slová:** neskorý stredovek; Majster Pavol z Levoče; Poloma; Trón milosti; eucharistický kult

**Abstract:** The study examines the central relief on the altar in Poloma depicting the theme of “the Throne of Grace”, where the central figure of God the Father holds the crucified Christ with two figures, at first glance supernumerary, dressed in liturgical robes and standing by his side. Most researchers date the work back to the 1520s or 1530s and based on its formal features, its creation is associated with the workshop of Master Paul of

*Levoča. The inspiration for the relief's creation can be found in the graphic letter by Albrecht Dürer from 1511. To a large degree, the wood engraving also played a significant role in the broadening of the theme of the Throne of Grace, though in a newer variant titled Pietas Domini. The goal of this study is to enrich the knowledge of the theme with more layers of interpretation and point to the specificities of depiction in the case of the Poloma altar. From our perspective, it had abandoned its original purposes meant to fulfill the requirements of the transalpine movement Devotio Moderna and moved towards defending the eucharist, whose position in the liturgy was questioned by the growing protestant movements at the start of the 16th century.*

**Keywords:** Late Middle Ages; Master Pavol of Levoča; Poloma; Throne of Mercy; Eucharistic cult

## Úvod

V množstve ikonografických námetov, populárnych v našom prostredí vyčnieva Trón milosti svojou nie práve jednoznačnou interpretáciou. Veľká časť bádateľov hľadá pôvod tejto ikonografie v reliéfoch románskych chrámov, pričom jej najvýraznejšie rozšírenie pripisujú vplyvu niekoľkých grafických predlôh, najčastejšie drevorytu Albrechta Dürera z roku 1511 (napr. Dobrzeniecki, 1971, s. 221 – 312; Kirschbaum, ed., 1968, 535 – 537; Braunfels, 1954; Troescher, 1936). V centre Dürerovej grafiky sa nachádza v oblakoch sediaci postava Boha Otca, držiaca diagonálne v náručí mŕtveho Krista. Dvojicu dopĺňa skupina anjelov nesúcich Arma Christi, či pridržiavajúcich plášť Boha Otca. Nad scénou sa vznáša holubica symbolizujúca Ducha Svätého. Za grafickú predlohu je nutné túto grafiku pokladať aj v prípade nami študovaného diela, hlbokého reliéfu oltára z kostola Najsvätejšej Trojice v Polome (okres Sabinov).<sup>1</sup> V tomto prípade je tu takisto zobrazený Boh s Kristom v náručí a dve postavy držiace plášť, v liturgických odevoch, bez anjelských atribútov. To, že pre oltár v Polome bola vzorom spomenutá grafika je možné sledovať v mnohých detailoch akými sú Kristova bedrová rúška, pozícia Kristových rúk ako aj rúk dvoch, na prvý pohľad komparzných postáv, v zvlnení a vzopnutí pláštá či mimiike Boha Otca, ktorý ako uvádza Tadeusz Dobrzeniecki, má v tvári „výraz hlbkej ľudskej ľútosti“ (Dobrzeniecki, 1971, s. 287). Omnoho viac ako tieto podobnosti nás však budú zaujímať odlišnosti, ktoré sú podľa Petra

---

<sup>1</sup> Dielo je dnes uložené v zbierkach SNG, pod číslom P2262.



**Obr. 1** Majster Pavol z Levoče: Trón milosti z Polomy, okolo 1530. Slovenská národná galéria, Bratislava. Zdroj: [https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.P\\_2262](https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.P_2262).

Kováča (1996, s. 142) „nepochopením, či lepšie povedané radikálnejším prepracovaním predlohy s ohľadom na vlastný štýl autora“.

Štýlovo môžeme tento hlboký reliéf veľkosti 125 x 120 cm, z lipového dreva s pôvodnou polychrómiou datovať približne do 20. rokov 16. storočia (pozri Schurer, Wiese, 1938, s. 197; Radocsay, 1967, s. 71; Glatz, 1983, s. 140-142). Na základe formálnych vlastností diela, akými sú typické neskoro-gotické ostré zalamovania drapérie, kruhové kučeravenie vlasov a brady či osobité, emóciami nabitú črtu tváří jednotlivých postáv a napokon aj tradičný ohyb drapérie do tvaru „ucha“ na spodnom leme pláštá, sa plastika radí do produkcie okruhu Majstra Pavla z Levoče, čo nám datovanie do 20., resp. 30. rokov 16. storočia potvrdzuje (Vaculík, 1967, kat. 75; Novotná, Piatrová, 2017, s. 150). Jaromír Homolka (1972, s. 268) vo svojej knihe *Gotická plastika na Slovensku* vyzdvihuje prácu dielne Majstra Pavla s grafickou predlohou, čo dokladá i toto dielo. Tvorca dodržiava kompozíciu, ako bolo spomenuté aj množstvo detailov, výraznejšie sa však

v štýlovom prejave odkláňa od predlohy v prípade prevedenia postavy umučeného Krista. Na rozdiel od Dürerovho Krista, ktorého stvárnenie zachováva „klasický pátos“ (Panofsky, 1981, s. 190), je Kristus v prípade oltára z Polomy prevedený spôsobom bližším k zaalpskému umeniu, poznačenému náboženský hnutím devotio moderna. Podobne je tomu aj v prípade sochy Sv. Trojice z Českých Budějovic, pri ktorej na tento fakt upozorňuje Peter Kováč (1996, s. 142-151). Kristov výraz je v prípade Polomy strnulejší, vyjadrujúci ukrutnú bolesť a utrpenie, spôsobené počas jeho mučenia a ukrižovania, čo umocňujú vystúpené kosti na rukách a hrudníku, křčovito napnuté ruky a hrubo modelované nohy (na rozdiel od tých v Dürerovej grafike, ktoré sú prekrížené a v špičkách jemne natiahnuté, podľa klasického kánonu). Homolka tomuto dielu neprpisuje z hľadiska formálneho prevedenia žiadne väčšie umelecké kvality, hovorí priam o jeho „konvenčnosti“, pričom na druhú stranu však pripúšťa jeho ikonografickú zaujímavosť (Homolka, 1972, s. 274).

### **Námet Trónu milosti**

Samotné pomenovanie ikonografického typu bolo doposiaľ v umenovednej literatúre nejednotné. Georg Troescher (1936, s. 148-168) vidí jeho pôvod vo francúzskom prostredí, kde ho nazýva „Pitié de Nostre Seigneur“, teda v doslovnom preklade „Lútosť nášho Pána“. Má byť vyjadrením hlbokej ľútosti nad smrťou svojho syna, nad jeho umučením, čo ako uvádza Tadeusz Dobrzeńiecki (1971, s. 278), bolo v rozpore s Písmom svätým. Podobným smerom sa nesie uvažovanie Otta Pächta. Ikonografiu nazýva „Gottvaterspieta“ a rovnako ako Troescher vidí v Otcovom výraze prejav smútku nad smrťou svojho syna, ktorá má mať na diváka psychologický účinok spôsobujúci súcit nad Kristovou obeťou pre ľudské hriechy (Pächt, 2013, s. 37-46). Heslo v Lexikóne kresťanského umenia pomenúva námet „Gnadenstuhl“, čo je výraz použitý prvý krát Martinom Lutherom pri preklade Biblie do nemeckého jazyka (Royt, 2006, s. 173). V piatej kapitole Listu Židom ho dáva do súvislosti s vekom Archy zmluvy. Rovnako ako väčšina bádateľov, aj autori hesla sa prikláňajú k teórii o vývoji Otca s Kristom v náručí z vertikálneho zobrazenia Najsvätejšej Trojice (Kirschbaum, 1968, s. 536). To patrilo v stredoveku k najrozšírenejším zobrazeniam doktríny trojjedinosti Boha Otca, so Synom a Duchom Svätým. Námet sa hojne objavuje na stredovekých portáloch,



**Obr. 2** Albrecht Dürer: Trojica, 1511. National Gallery of Art, Washington. Zdroj: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Albrecht\\_D%C3%BCrer\\_-\\_The\\_Trinity\\_\(NGA\\_1943.3.3674\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Albrecht_D%C3%BCrer_-_The_Trinity_(NGA_1943.3.3674).jpg)

či v nástennej malbe,<sup>2</sup> pričom jeho najstarším známym zachovaným príkladom je miniatúra v misáli z Cambrai z prvej polovice 12. storočia.

Postupne sa početne objavuje najmä v tabuľovej malbe, kde vrcholí v zaalpskom umení na počiatku 15. storočia. Podľa Wolfganga Braunfelsa došlo ešte v 13. storočí k tomu, že sa z ikonografie vytráca kríž a Kristus sa ocitá priamo v rukách Boha Otca (Braunfels, 1954, s. 41). Takto je zobrazovaný potom krátko po roku 1400 najčastejšie vo francúzskej, flámskej a nemeckej malbe,

kde sa kompozične Kristovo telo presúva spred Otcových nôh priamo do jeho náručia. Stalo sa tak pravdepodobne pod vplyvom mimoriadnej popularity zobrazenia Panny Márie s Kristom v podobe Piety v priebehu 14. a najmä 15. storočia (Jindra, Ottová, 2013, s. 410). Aj vďaka tomu sa bádatelia o tomto type sv. Trojice zmieňovali ako o „Pieta Domini“ (nem. Gottvaterspieta). Úplné odlíšenie týchto ikonografií učinil Tadeusz

<sup>2</sup> Na našom území sa námiet z obdobia stredoveku zachoval na menšom severnom portáli Katedrály sv. Martina v Bratislave z prvej polovice 14. storočia a vo fragmente nástennej malby na južnej stene triumfálneho oblúku v kostole sv. Jána v Liptovskom Jáne, taktiež z prvej polovice 14. storočia.



Dobrzaniecki (1971, s. 286), ktorý pomenoval typ vertikálnej sv. Trojice ako „Trón laski“ teda v slovenčine prekladané ako „Trón milosti“, pričom zobrazenie Boha s umučeným Kristom v náručí nazýva *Pieta Domini*. Ukazuje sa, že jeho prístup k rozlišovaniu týchto dvoch typov bude správny, keďže základná idea pri vertikálnej sv. Trojici, dogma o trojjednosti Otca, syna a Ducha Svätého, sa presúva k idei vyjadrenej psychologickým, osobným zážitkom z umučeného tela Ježiša, nad ktorým vyjadruje zármutok Boh stvoriteľ. K takémuto posunu prišlo pravdepodobne z dôvodu zaujatosti zaalpského umenia osobnou zbožnosťou, založenou na emotívnom prežívaní Kristovho utrpenia (Duby, 2002, s. 226-229). Toto sprevádzalo vnútorné zosobňovanie sa s jeho obetou, prameniace z hnutia *devotio moderna* (pozri Kempenský, 2014). Smerovanie k devocionalite v Dürerovej grafike pripomínajú aj *Arma Christi*, nesené v prípade drevorytu anjelmi. Na margo správnosti terminológie však treba poznamenať, že pomenovanie výrazom „Otcova *Pieta*“ (nem. *Gottvaterspieta*) by sa mohlo zdať správnejšie ako Trón milosti, ustálené pre staršie zobrazenie vertikálnej Najsvätejšej Trojice. Pomenovanie *Gottvaterspieta* vystihuje dielo lepšie po formálnej aj ideovej stránke.

Okrem uvedených motívov sa pri detailnejšom skúmaní textílií v námete núka aj ďalšia vrstva interpretácie. Vo väčšine diel zohráva drapéria



**Obr. 3** Neznámy autor: Trón milosti, Misál z Cambrai, okolo 1120. Bibliothèque municipale Cambrai. Zdroj: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Throne\\_of\\_Mercy\\_-\\_Cambrai\\_Missal.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Throne_of_Mercy_-_Cambrai_Missal.jpg)



**Obr. 4** Jan Polack: Trón milosti, 1491. Hradná kaplnka, Blutenburg. Zdroj: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan\\_Polack\\_001.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_Polack_001.jpg)

výraznejšiu kompozičnú a azda tiež ideovú úlohu. Boh Otec je v námete zvyčajne odetý v pluviale, teda rúchu, užívanom namiesto ornátu pri rôznych liturgických úkonoch, akými sú sobáš, krstenie alebo pohreb (Šidlovský, 1991, s. 34). V mnohých prípadoch sa javí akoby Boh, resp. posluhujúci anjeli, Kristovo bezvládne telo do pluvialu balili. Pri bližšom skúmaní sa však zdá, že nejde vždy o pluvial, do ktorého je Kristovo telo zavíjané. Očividné je to azda v prípade obrazu Jana Polacka z roku 1491. V ňom Boh spolu s anjelmi okrem plášťa prikrýva telo Krista aj jemnou priehľadnou drapériou. Podobne je tomu o polstoročie neskôr, pri obraze holandského maliara Jána Cornelisza Vermeyena z prvej polovice 16. storočia, kde drží Boh v rukách samostatnú bielu textíliu. Tradícia pokračuje aj v 17. storočí, kedy v roku 1635 maľuje José de Ribera scénu so sv. Trojicou. V nej anjeli pridržajú bezvládne telo Krista opäť v bielej plachte. Tento zámer je vidno aj v grafike Albrechta Dürera, kedy Boh nedrží telo Krista priamo v rukách a ani v pluviale. Pri detailnejšom skúmaní je možné vidieť, že je Kristus





**Obr. 5** Jan Cornelisz Vermeyen: Svätá Trojica, okolo 1540. Museo del Prado, Madrid.  
Zdroj: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan\\_Cornelisz\\_Vermeyen\\_-\\_The\\_Holy\\_Trinity.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_Cornelisz_Vermeyen_-_The_Holy_Trinity.jpg)

uložený na samostatne sa vinúcej plachte, do ktorej uchopuje Boh jeho telo. K úplnému prebratiu samostatnej textílie prišlo iba v jedinom nám známom prípade a to pri hlbokom reliéfe z roku 1511, z rakúskeho Säusenstein, zároveň najpresnejšie dodržiujúcim Dürerovu grafickú predlohu. V ostatných prípadoch sa tak nestalo, môžeme sa však domnievať, že ideový zámer tu z dôvodu technického zjednodušenia nahrádza samotný pluvál. Z uvedeného možno súdiť, že jednou z mnohých významových vrstiev ikonografie bolo uvažovanie o motívoch Kristovej obety. Autor koncepcie chcel azda vyjadriť, že Boh Otec je tým, kto prijal Kristovu obetu pre spásu sveta a je zároveň tým, kto prijíma jeho mŕtve telo, predtým ako vstane z mŕtvych a bude vykúpením ľudstva z prvotného hriechu. Otcova bolestná obeta svojho Syna podnecuje akúsi formu „súcitú so stvoriteľom sveta“. Expresívnosť, vlastná tejto ikonografii, má ešte o to sugestívnejšie značiť veľkosť Kristovej obety, vzbudzujúcej ľútosť i v Bohu Otcovi (tá ako bolo uvedené vyššie nie je v súlade s textom Nového zákona), ktorý o nej podľa evanjelia sám rozhodol (Mt 26, 39, Mk 14, 36).



**Obr. 6** José de Ribera: Svätá Trojica, okolo 1635.  
 Museo del Prado, Madrid. Zdroj: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jos%C3%A9\\_de\\_Ribera\\_-\\_Holy\\_Trinity\\_-\\_WGA19373.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jos%C3%A9_de_Ribera_-_Holy_Trinity_-_WGA19373.jpg)

Zobrazenie Kristovho umučeného tela a krvi, vyvierajúcej z jeho rán plní do značnej miery tiež funkciu tzv. Andachtsbilder, teda obrazov podporujúcich emočné vypätie diváka, produkujúce fyziologické reakcie tela na náboženskú skúsenosť (Kalina, 2013, s. 66). Okrem tejto „psychologickej“ roviny to však možno vnímať v rámci rozvoja kultu eucharistie, témy rozvíjajúcej sa od druhej polovice 13. storočia, jednej z ústredných tém umeleckých diel neskorého stredoveku. Rozširuje sa najmä v súvislosti so Sviatkom Božieho tela a krvi,

ustanoveným roku 1264 pápežom Urbanom IV. Na jeho rozvoji sa výrazne podieľali žobravé rehole, ale aj početné teologické spisy (Duby, 2002, s. 229-330). Textíliu v rukách Boha Otca možno v súvislosti s eucharistickou funkciou chápať ešte v inej rovine, k tejto podstatnej vrstve interpretácie sa ale vrátime neskôr.

To, že sa zobrazenie Trónu milosti mení z typu vertikálnej Trojice na typ piety však neznamená, že sa námet odpútava od koncepcie trojjedinosti. Tá zostáva v obraze obsiahnutá v podobe holubice, umiestnenej nad touto dramatickou scénou a je ešte znásobením hlbokého vzťahu k obete svojho Syna, s ktorým je v jednote s Duchom Svätým.

## Špecifická Oltára z Polomy

Po snahe o detailnejšie objasnenie ikonografického námetu „Trón milosti“, môžeme konečne prejsť ku konkrétnemu dielu- ústrednej plastike oltára z Polomy. Dielo dodržiava ideovú koncepciu ikonografie tak, ako bola popísaná vyššie. Teraz ale konečne môže dôjsť ku podrobnejšiemu skúmaniu detailov polomského oltára, odlišujúcich ho čiastočne od ostatných príkladov.

V prvom rade je to najmä absentujúca holubica, v pôvodnom námete dopĺňajúca komplexnosť Najsvätejšej Trojice. Nemožno ju však považovať úplne za chýbajúcu vzhľadom na fakt, že sa nám oltár nezachoval vcelku a teda mohla byť zakomponovaná do štítu, resp. nadstavca oltára.<sup>3</sup>

Okrem holubice sa v polomskom reliéfe na rozdiel od Dürerovej grafiky tiež nenachádzajú Arma Christi. Dôvodom môže byť buď kompozičné a tým aj technické zjednodušenie diela, alebo zmena jeho programu, v ktorom už nástroje Kristovho umučenia nezohrávajú natolko dôležitú úlohu. Napokon ale môže ísť aj o kombináciu oboch dôvodov.

Pozornosť však teraz upriamime na inú odlišnosť medzi Dürerovou predlohou a našim oltárom. Zaujímať nás budú dve postavy, pridržiavajúce plášť Boha, zväčša interpretované ako anjeli, čo je pochopiteľné vzhľadom na grafickú predlohu (Homolka, 1972, s. 274). Pokúsme sa tieto dve postavy priblížiť. Figúra kľačiaci vľavo z pohľadu diváka je odetá v jednoduchej liturgickej tunike, albe, stiahnutej v páse cingulom, so zúženými rukávmi. Spod alby jej vytrčá humerál (amikt), založený okolo krku. Má vlnité dlhé vlasy, voľne padajúce na ramená a jemnú úzku tvár. Pravou rukou pridržiava Otcov plášť a ľavou sa citlivo dotýka Kristovej ochabnutej ruky. Na druhej strane je to postava ľavou rukou držiaca plášť a pravou si smerujúc na hrud', čo je zjavne opäť detail použitý na základe Dürerovej predlohy. Postava má kučeravé vlasy, tvár s hrubšími črtami a odetá je v albe s humerálom a dalmatikou, liturgickým rúchom typickým pre diakonov (Šidlovský, 1991, s. 16).

To čo postavám v porovnaní s predlohou i analógiami chýba sú anjelské atribúty, krídla, často mimoriadne efektná súčasť diel z produkcie okruhu Majstra Pavla. Namiesto toho však anjelom pribúdajú liturgické odevy, ako boli popísané vyššie. Je pravdepodobné, že aj z dôvodu uvedených

---

<sup>3</sup> Retábulum oltára sa nezachovalo ani v prípade najbližšej analógie k nášmu dielu, ktorou je Trón milosti z oltára sv. Barbory v kostole sv. Egídia v Bardejove.

zmien sa vo svojej štúdii Peter Kováč pri oltáre z Polomy zmieňuje o nepochopení, resp. prepracovaní grafickej predlohy. Pokúsme sa teda zdôvodniť spomenuté zmeny a to hneď v niekoľkých hypotézach.

Prvá možnosť, prečo sa nám krídla anjelov pri dvoch bočných postavách nezachovali je tá, že rovnako ako holubica symbolizujúca Ducha Svätého, mohli byť zakomponované do architektúry oltára, stvárnené v reliéfe brokátu zadnej steny oltárnej skrine. Pri vyňatí ústredného reliéfu a jeho osamostatnení sa tak anjelské atribúty jednoducho stratili. Príkladom takého riešenia krídel anjelov je oltár sv. Anny z kostola sv. Jakuba v Levoči.

Druhá možnosť je tá, že autor anjelom krídla v polomskom oltári nevytvoril jednoducho preto, lebo v zobrazení neboli potrebné. Ich atribútom sa stal práve liturgický odev. Vyplýva to z tvrdení, publikovaných Mauriceom Basilom McNamee (1998) v monografii s názvom *Vested Angels*. V publikácii sa vyčerpávajúco venuje postavám anjelov vo flámskom maliarstve, pričom predstavuje množstvo príkladov, v ktorých sa anjeli objavujú odetí v rozličných liturgických rúchach, často bez krídel. Pôvod zobrazovania nachádza v námete Večnej omše, nazývanej aj Božská liturgia, rodiacom sa v byzantskom umení na prelome 11. a 12. storočia (McNamee, 1998, s. 90-106). V 14. storočí, v gréckom prostredí sa motív ustálil do podoby omše vysluhovanej Kristom v kňazskom, alebo biskupskom odeve. Pri omši mu prisluchujú anjeli v diakonskom odeve, tvorenom spodnou tunikou sticharion a štólou, nazývanou grécky orarion (McNamee, 1998, s. 44). Tento motív sa vzápätí objavuje na konci 14. storočia aj v západoeurópskom umení, kde sú anjeli odetí v albe a dalmatike, diakonskom rúchu západného rítu.<sup>4</sup> Inšpiráciou pre tieto zobrazenia však nemalo byť byzantské umenie, i keď rozvoju námetu mohlo napomôcť. Za udomácnením anjelského odevu v západnom umení mala stať liturgická dráma. V niekoľkých kľúčových dielach liturgického divadla sa totiž spomína direktívum, podľa ktorého majú byť postavy anjelov odeté v diakonských rúchach (Young, 1932a, s. 451-491). Starší námet z byzantského umenia však môže s mladším, západoeurópskym spájať fakt, že sa liturgická dráma veľmi často inšpirovala práve literárnymi trópami, využívanými vo východnom ríte (Young, 1932b, 199-225).

---

<sup>4</sup> Napr. na portáli severného transeptu kostola Notre Dame v Prízi, či v reliéfe na fasáde apsidy kostola Notre Dame v Remeši. V remešskom príklade je časť anjelov odetá v dalmatikách a časť v albách s humerálom.





**Obr. 7** Neznámy autor: Trón milosti, okolo 1511. Museum Niederösterreich, St. Pölten. Zdroj: WENINGER, P. (ed.). (1970). Romanik, Gotik, Renaissance, Wien: Niederösterreichisches Landesmuseum, s. 18.

Vplyvom liturgickej drámy mohlo prísť tiež k tomu, že krídla anjelov neboli v jednotlivých námetoch už natoľko dôležité. Divák dobre poznal scény z predstavení, v ktorých dokázal anjelov celkom ľahko odlíšiť. Jednak na základe námetu a deja danej hry, no postupne stále viac podľa liturgických odevov, zaužívaných pre nebeských vykonávateľov Božej vôle.

Podľa McNameeho začali anjeli v liturgických odevoch predstavovať postupne vo flámskom maliarstve jeden z najdôležitejších eucharistických motívov. V dielach Jana van Eycka a Roberta Campina zastupovali svojou prítomnosťou Božskú liturgiu, v ktorej neustále trvá a obnovuje sa Kristova



**Obr. 8** Majster Pavol z Levoče: Oltár sv. Anny, okolo 1520. Kostol sv. Jakuba, Levoča. Zdroj: HOMOLKA, J. (1972). Gotická plastika na Slovensku. Bratislava: Tatran, kat. č. 82.

obeta (McNamee, 1998, s. 59). Táto presahuje čas a priestor sveta tým, že je večne vysluhovaná na nebesiach anjelmi, zástupmi svätých, či samotným Kristom. Oslavuje Kristovu obeť, ponúkanú Bohom preto, aby naveky zmenila svojou podstatou svet. Je neviditeľnou realitou, zhmotňovanou kňazom pri transsubstanciácii počas svätej omše. Jednou z úloh obrazov s anjelmi v liturgických rúchach bolo teda spájať vysluhovanie eucharistie, vykonávané kňazmi pri liturgiách, s onou nebeskou scénou Večnej omše, čím sa tak stali významným eucharistickým motívom (McNamee, 1998, s. 64-73).

Na základe uvedených poznatkov možno konštatovať, že do interpretácie Trónu milosti z Polomy vstupuje ďalšia dôležitá funkcia – obhajoba eucharistie. Dielo je vlastne špecifickou formou Večnej omše, vysluhovanej samotným Bohom Otcom, za účasti anjelov. Eucharistiou je tu Kristus v jeho ľudskej podobe, predstavujúci dogmu, že pri svätení eucharistie sa po premenení ocitá v rukách kňaza skutočné Kristovo telo.

Eucharistická funkcia diela sa azda prejavuje aj v jeho kompozičnom riešení. Zatiaľ čo pri ostatných príkladoch akoby si Boh telo svojho Syna privíjal, v tomto prípade ho drží v celkom symetricky uložených rukách

na jeho hrudníku. Ak si predstavíme pozíciu reliéfu v prostriedku oltárnej skrine, práve v momente pozdvižnutia hostie pri ústrednom akte liturgie, ktorým je transsubstanciácia, sa gesto Boha nachádza takmer v úplnom zákryte totožného gesta kňaza prevádzajúceho prelatio (Schmitt, 2004, s. 267-271). Dochádza k momentu, presvedčivo spájajúcemu vrchol dejín spásy s dianím počas liturgie v chráme.

Na tomto mieste sa ale opäť vráťme aj k detailu textílie, spomínanej vyššie. Ak interpretujeme v našom námete Boha Otca ako veľkňaza vysluhujúceho Večnú omšu, tak tkaninu, v ktorej drží telo Krista môžeme spájať s funkciou humerálneho pláštika, nazývaného aj velum. Ide o obdĺžnikovú liturgickú textíliu zdobenú pásovou výšivkou, slúžiacu k manipulácii s vysvätenou eucharistiou. Kňaz používa velum najmä v momente keď sa dotýka premeneného Kristovho tela uloženého v monštrancii, v minulosti však plnilo aj úlohu obrusu, alebo prikrývky chrániacej eucharistiu (Šidlovský, 1991, s. 42). S obdobným výkladom textílie sa stretávame napr. aj pri interpretáciách obrazov s námetom Klaňania troch kráľov, kedy Panna Mária drží malého Ježiška v bielej plachte, „ukazujúc“ ho prichádzajúcim adorantom. Panna Mária zastupujúca cirkev ponúka Ježiška tak, ako kňaz ponúka premenené Kristovo telo počas liturgie (Megyeši, 2021, s. 350; Karet, 1995, s. 20). Textíliu v námete teda možno chápať ako ďalšie rozšírenie, resp. upevnenie eucharistickej funkcie v zobrazení Trónu milosti.

V prípade polomského oltára podľa nášho názoru došlo k odklonu od pôvodnej funkcie námetu. Z roviny interpretácie dogmy o Trojjednosti a tiež devočnej funkcie, ktorej úlohou malo byť viesť diváka k vnútornému stotožneniu s trpiacim Kristom, sa dielo presúva k funkcii obhajoby eucharistie. To však neznamená, že prestalo úplne naplňať pôvodné úlohy!<sup>5</sup>

## Záver

Uvedený posun možno vysvetliť tým, že v prvých desaťročiach 16. storočia dochádza k rozširovaniu reformných hnutí. Veľká časť z nich pritom odsudzovala dogmu o eucharistii a stavala sa proti jej kultu.

---

<sup>5</sup> O dôležitosti námetu v liturgickom kontexte polomského kostola môže svedčiť aj fakt, že súčasné patrocínium Najsvätejšej Trojice nahradilo staršie patrocínium Obrátenia sv. Pavla v roku 1742, kedy sa kostol vrátil do rúk katolíkov. (Güntherová-Majerová, 1968, s. 498).



V období medzi publikovaním Dürerovej grafiky roku 1511 a vytvorením oltára v Polome v 20., či 30. rokoch 16. storočia, vystúpili najvýraznejší predstavitelia protestantských hnutí. Boli to osobnosti ako: švajčiarsky kazateľ a reformátor Ulrich Zwingli, pôsobiaci od roku 1517 až do svojej smrti v roku 1531; Martin Luther, jeden zo zakladateľov protestantského hnutia, ktorý v roku 1517 zverejnil svojich 95 téz; Filip Melanchton, zakladateľ protestantskej teológie a autor *Augsburského vyznania viery* z roku 1530; prísny reformátor a kazateľ Ján Kalvín, publikujúci v roku 1536 jeho najvýznamnejšie dielo *Institutio Christianae religionis* (Heer, 2000, s. 171-524). Všetci títo boli odporcami eucharistického kultu, pričom ich učenie dosiahlo v Európe mimoriadny ohlas. To viedlo až k opatreniam rímskokatolíckej cirkvi, vrcholiacim Tridentským koncilom v rokoch 1545 až 1563. Na ňom bol dňa 11. októbra 1551 vydaný *Dekrét o eucharistii*, definitívne potvrdzujúci učenie cirkvi o reálnej prítomnosti Ježiša Krista v Sviatosti oltárnej (O'Malley, 2013, s. 31-36).

Na úplný záver je potrebné dodať, že uvedený výpočet jednotlivých významových vrstiev nie je pravdepodobne ani zďaleka definitívny.<sup>6</sup> Snahou textu bolo v prvom rade doplnenie doterajších názorov na ikonografický námet Trónu milosti o ďalšie poznámky a zároveň reflexia špecifik motívu v prípade oltára z Polomy. Podstatným pre ďalšie skúmanie a objasňovanie námetu bude najmä kritické spracovanie literárnych prameňov, zdá sa, že doteraz len málo dostačujúce. V mnohých ohľadoch ale jednoznačne patrí reliéf polomského Trónu milosti k vrcholným dielam neskoro stredovekého sochárstva a môže byť dokladom rozvinutého teologického myslenia na našom území.

---

<sup>6</sup> Za zmienku napokon stojí ešte jeden detail, ktorému v odbornej literatúre zatiaľ nebola venovaná pozornosť. Tým je koruna Boha Otca, stvárnená v podobe rozvilín a úponkov rastlín. Jednotlivé výhonky sú štylizované do tvaru kríža, vďaka čomu sa možno domnievať, že je koruna aj nositeľkou ďalších významov. Podobne riešenú korunu možno sledovať tiež v ďalších sochárskych dielach, napr.: Benedikt Dreyer: Trón milosti, okolo roku 1520, st. Annen-Museum Lübeck; Majster oltára z Burgkirche v Ingelheime: Trón milosti, okolo roku 1520, st. Annen-Museum Lübeck; Neznámy autor: Trón milosti, okolo 1515, Pfarrkirche St. Vitus – Neuhausen.

## Literatúra

BRAUNFELS, W. (1954). *Die Heilige Dreifaltigkeit*. Düsseldorf: L. Schwann, 53 pp.

DOBRZENIECKI, T. (1971). U źródeł przedstawień „Tron laski“ i „Pietas Domini“. *Rocznik Muzea Narodowego w Warszawie*, XV/1, pp. 221 – 312.

DUBY, G. (2002). *Věk katedrál. Umění a společnost 980-1420*. Praha: Argo, 334 s. ISBN 80-7203-418-9.

GLATZ, A. C. (1983). *Gotické umenie v zbierkach Slovenskej národnej galérie*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 444 s.

GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, A. (ed.). (1968). *Súpis pamiatok na Slovensku II*. Obzor: Bratislava, 583 s.

HEER, F. (2000). *Evropské duchovní dějiny*. Praha: Vyšehrad, 786 s. ISBN 80-7021-333-7.

HOMOLKA, J. (1972). *Gotická plastika na Slovensku*. Bratislava: Tatran, 440 s.

JINDRA, P. – OTTOVÁ, M. (2013). *Obrazy krásy a spásy: gotika v jihozápadních Čechách*. Plzeň: Západočeská galerie, 496 s. ISBN 978-80-7467-059-6.

KALINA, P. (2013). *Umění a Mystika: Od Hildegardy z Bingen k abstraktnímu expresionismu*. Praha: Academia, 348 s. ISBN: 978-80-200-2294-3.

KARET, E. (1995). Stefano da Verona's Brera Adoration of the Magi: patronage, politics, and social history. *Arte Lombarda*, 1995/2-3-4, pp. 13 – 26. ISSN 0004-3443.

KEMPENSKÝ, T. (2014). *Nasledovanie Krista*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 319 s. ISBN 978-80-8161-063-9.

KIRSCHBAUM, E. (ed.). (1968). *Lexikon der christlichen Ikonographie. Bd. I*. Freiburg: Herder, 720 pp. ISBN 3-451-22568-9.

KOVÁČ, P. (1996). Svatá Trojice z Českých Budějovic Mistra žebráckého Oplakávání. *ARS, časopis Ústavu dejín umenia Slovenskej akadémie vied*, 1-3/1996, s. 142 – 151. ISSN 0044-9008.

MCNAMEE, M. B. (1998). *Vested Angels*. Leuven: Peeters, 386 pp. ISBN 978-9042900073.

MEGYEŠI, P. (2021). The drinking servant in depictions of the 'Adoration of the Magi'. *The Burlington Magazine*, vol. 163, no. 1417, pp.344-351. ISSN: 0007-6287.

NOVOTNÁ, M. – PIATROVÁ, A. (2017). *Majster Pavol z Levoče: ruky a zlato v službe ducha*. Bratislava: SNM Historické múzeum, 219 s. ISBN 978-80-8060-425-8.

O'MALLEY, J. F. (2013). Trent, Sacred Images, and Catholics' Senses of the Sensuous. In: M. B. Hall – T. E. Cooper (Eds.). *The Sensuous in the Counter-Reformation Church*. New York: Cambridge University Press, 356 pp. ISBN 978-1107013230.

PANOFSKY, E. (1981). *Význam ve výtvarném umění*. Praha: Odeon, 372 s.

PÄCHT, O. (2013). *Van Eyck: i fondatori della pittura fiamminga*. Roma: G. Einaudi, 271 pp. ISBN 978-8806207489.

RADOCSAY, D. (1967). *A középkori Magyarország faszobrai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 237 pp.

ROYT, J. (2006). *Slovník biblické ikonografie*. Praha: Karolinum, 342 s. ISBN 80-246-0963-0.

SCHMITT, J. C. (2004). *Svět středověkých gest*. Praha: Vyšehrad, 340 s. ISBN 80-7021-729-4.

SCHURER, O. – WIESE, E. (1938) *Deutsche Kunst in Der Zips*. Brunn, Wien, Leipzig: Verlag Rudolf M. Rohrer, 271 pp.

ŠIDLOVSKÝ, E. G. (1991). *Svět liturgie: slovník základní církevní terminologie*. Praha: Klášter premonstrátů na Strahově, 48 s. ISBN 80-85245-12-4.

TROESCHER, G. (1936). Die „Pitié-de-Nostre-Seigneur“ oder „Notgottes“. In: *Wallraf Richartz Jahrbuch IX*. Frankfurt am Main: Wallraf Richartz Museum, pp. 148 – 168.

VACULÍK, K. (1967). *Majster Pavol z Levoče: jeho dielo a škola*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 70 s.

YOUNG, K. (1932a). *The Drama of the Medieval Church. Vol. 1*. Oxford: Clarendon Press, 708 pp.

YOUNG, K. (1932b). *The Drama of the Medieval Church. Vol. 2*. Oxford: Clarendon Press, 611 pp.

POZNÁMKY K POTENCIÁLNYM METÓDAM REFLEXIE  
KONTEXTUÁLNYCH PRÍSTUPOV V ARCHITEKTONICKEJ  
TVORBE A ARCHITEKTONICKOM MYSLENÍ  
V ROKOCH 1950 AŽ 1989

NOTES ON POTENTIAL METHODS OF REFLECTION UPON  
CONTEXTUAL APPROACHES IN ARCHITECTURAL DESIGN  
AND ARCHITECTURAL THINKING BETWEEN 1950 AND 1989

Adam KORCSMÁROS

Katedra dejín a teórie umenia, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita  
Ústav dejín umenia, Centrum vied o umení, Slovenská akadémia vied  
adam.korcsmaros@gmail.com

**Abstrakt:** Cieľom príspevku je prezentovať aktuálny stav prebiehajúceho výskumu, ktorý sa zameriava na pojem kontextuálnej tvorby a kontextuálnych analýz v architektonickej tvorbe a architektonickom myslení v rokoch 1950 až 1989. V úvodnej časti sú okrem predstavenia základných téz a otázok aj základné perspektívy výskumu. Druhá časť textu sa venuje najmä problematike výberu, spracovávaní a analýzy primárnych zdrojov, predovšetkým dobových odborných periodík. Napokon sa príspevok zameriava na potenciálne interpretačné stratégie a metódy zasadenia domáceho diskurzu do širších súvislostí súdobých medzinárodných debát tematizujúcich kontextuálny prístup a predstaví aj niektoré predbežné závery a možnosti ďalšieho profilovania výskumu.

**Kľúčové slová:** druhá polovica 20. storočia; architektonické myslenie; kontextuálny prístup

**Abstract:** The paper aims to present the current state of ongoing research addressing the notion of contextual design and contextual analyses in architectural design and architectural thinking between 1950 and 1989. Besides introducing the ground thesis and questions, potential prospects of the research are also outlined in the first section. The latter part of the text deals with the issues of selection, processing, and analysis of primary sources, particularly concerning contemporary professional journals. Finally, the paper focuses

*on potential interpretative strategies and methods for situating the domestic discourse within the broader context of contemporary international debates thematizing the contextual approach, and will also present some preliminary conclusions and possibilities for further profiling of the research.*

**Keywords:** *second half of the 20th century; architectural thinking; contextual approach*

## 1 Ciele a perspektívy výskumu

Pojem kontextu, respektíve kontextuálnej tvorby v architektúre, ktorý sa najčastejšie spájajú s postmodernými tendenciami, sa v medzinárodnom architektonickom diskurze začal výraznejšie uplatňovať v druhej polovici 20. storočia. Súviselo to najmä s hľadaním alternatív k takým prejavom modernej architektúry, pre ktoré bolo charakteristické smerovanie k určitej uniforme výrazu. Tieto tendencie, či už išlo o internacionálny štýl, ako ho definovali Philip Johnson a Henry-Russell Hitchcock (1932) v sprievodnom texte rovnomennej výstavy prezentovanej v MoMA, prípadne niektoré prúdy európskeho funkcionalizmu, spájala požiadavka funkčných a efektívnych riešení a zúžené spektrum výrazových prostriedkov. Posledný z menovaných vlastností súvisel najmä s programovým využívaním ortogonálnej skeletovej konštrukcie, ktorá umožňovala voľnú vnútornú dispozíciu, ale premietla sa aj do pravidelného rastra fasád a spravidla jednoduchých hranolových objemov, ktoré sa stali prevažujúcimi výrazovými prostriedkami medzivojnovnej, ale aj povojnovnej architektúry v mnohých krajinách.

Prehodnocovanie týchto univerzalistických prejavov nadobúdalo postupne rôzne podoby a líšili sa aj ich motivácie a argumenty, ktorými sa presadzovali. Pre účely tohto výskumu budú relevantné najmä tie stratégie architektonickej tvorby a architektonického myslenia formulované v rokoch 1950 až 1989, ktoré usilovali o reflexiu rôznych aspektov a charakteristík konkrétneho prostredia, do ktorého architektúra vstupovala, a ktoré môžeme predbežne definovať ako kontextuálne. Aj keď v súčasnosti patrí tento pojem k bežne zaužívaným, z hľadiska ďalšej práce s ním bude kľúčové identifikovať jeho možné významy a prehodnotiť limity jeho používania. Pri istom zovšeobecnení by sme totiž mohli konštatovať, že každá architektonické dielo má, aj keď iba v minimálnej miere, určité kontextuálne vzťahy, avšak takáto definícia by bola vágna a v podstate

nepoužiteľná. Na druhej strane by aj jednostranná asociácia kontextuality iba s obdobiť postmodernej obmedzila možnosti uplatnenia pojmu pri širšom výskume.

Preto bude dôležité analyzovať a zrevidovať, akým spôsobom sa tento pojem v súvislosti s architektonickou tvorbou a architektonickým uvažovaním používal, aké významy mohol nadobudnúť a aké iné pojmy sa používali na označenie podobných alebo porovnateľných významov. Táto línia výskumu sa pritom bude snažiť o čo najkomplexnejšiu analýzu problematiky, kontextuálny prístup sa totiž mohol a môže uplatňovať vo viacerých rovinách. Od základnej úrovne architektonickej tvorby a architektonického konceptu, cez úroveň metód a nástrojov navrhovania, ktoré kontextuálne navrhovanie prináša, až po metaúroveň architektonickej teórie, interpretácie a dejepisu architektúry.

Na definíciu pojmu a jeho možných významov, a na priestorové a časové zameranie výskumu nadväzuje problematika rozdielneho charakteru medzinárodného a domáceho architektonického diskurzu v druhej polovici 20. storočia. Hoci výmena informácií a názorov medzi týmito prostrediami bola vo veľkej miere determinovaná geopolitickými realiami, v nejakej forme vždy prebiehala, aj keď často s istým časovým oneskorením, prípadne iba v zredukovanej alebo skresľujúcej podobe. Dnes už sú tieto prekážky zväčša prekonané a v posledných rokoch rastie aj počet projektov, ktoré sa zameriavajú na architektúry oblastí, ktoré boli v globálnom kontexte dlho vnímané ako periférne. V súvislosti s krajinami bývalého východného bloku bola v posledných rokoch okrem iných tém spracovaná napríklad otázka hromadného bývania (Zarecor, 2011) alebo vzťah architektúry a socialistického životného štýlu v Československu (Miljački, 2017), prípadne problematika postmodernej architektúry v socialistickom Poľsku (Urban, 2021), aby sme spomenuli aspoň niektoré príklady relevantné pre oblasť bádania. K zaujímavým príspevkom patrí aj publikácia Kennetha Framphona (2022) venovaná prínosu menej známych osobností architektúry 20. storočia.

Z úvah nadväzujúcich na tieto problémové okruhy vzišla otázka, či by bolo možné nájsť taký spôsob interpretácie slovenskej architektonickej tvorby a architektonického myslenia, ktorý by umožnil identifikáciu všeobecnejších tendencií, prípadne identifikáciu doteraz menej diskutovaných kvalít, a možno aj prispieť ku konštruktívnej konfrontácii

miestnej tvorby s dobovým medzinárodným diskurzom. Na základe toho bola sformulovaná hypotéza, že vhodnou platformou takýchto úvah by mohol byť práve pojem kontextu, ktorý nie je tak úzko profilovaný ako iné súdobé koncepcie, ktoré by sa dali iba problematicky uplatniť na naše prostredie. Ide totiž o pojem, ktorý napriek výraznej previazanosti s obdobím postmoderny pripúšťa istú mieru významovej variability, vďaka ktorej by mohol slúžiť ako referenčný bod pre identifikáciu určitých miestne-špecifických kvalít architektúry.

Popri základnej rekonštrukcii možných významových rovín pojmu bude preto ďalším dôležitým cieľom výskumu objasniť, ako sa v našom prostredí tematizoval vzťah architektonického diela k urbánnemu, prírodnému, historickému, spoločenskému a kultúrnemu prostrediu, a nakoľko sa v tejto súvislosti využíval samotný pojem kontextuality. Na základe širšej analýzy sa následne môžu identifikovať a špecifikovať podoby uvažovania, ktoré môžeme označiť ako kontextuálne aj na základe užšie vymedzených kritérií. V nadväznosti na tento základný výskum bude možné zhodnotiť podstatné súvislosti a odlišnosti slovenského a svetového architektonického diskurzu v intenciách tematizácie kontextuálneho uvažovania a kontextuálnej tvorby a zodpovedať otázku, či môžeme hovoriť o nejakej systematickej podobe takéhoto uvažovania v našom prostredí, a v prípade kladnej odpovede načrtnúť aj jeho základné charakteristiky. Ďalej bude možné objasniť aj to, aká mohla byť úloha úvah o kontexte v projektovej a realizačnej praxi a polemikách o ich podobe. Rámcovým zámerom výskumu je teda pokus o ucelenejšiu interpretáciu pojmu kontextu v architektúre druhej polovice dvadsiateho storočia v súvislostiach lokálneho aj medzinárodného diskurzu.

## **2 Problematika výberu a analýzy primárnych zdrojov**

V nadväznosti na vyššie naznačené hlavné línie výskumu sa táto podkapitola bude venovať najmä problematike výberu a analýzy primárnych zdrojov k dvom hlavným tematickým celkom.

Základný súbor literatúry pre rekonštrukciu pojmu kontext a jeho možných významov tvoria najmä publikácie zahraničných autorov, ktoré môžeme zaradiť do už spomenutej tradície hľadania alternatív k univerzalizujúcim tendenciám modernej architektúry. Najväčšiu množinu tvoria texty od architektov, ktorí sa venovali aj teoretickej tvorbe a formulovali kľúčové koncepty. Patrí k nim napríklad jeden



z manifestačných textov postmodernej architektúry od Roberta Venturiho (1966), koncepcia analogického mesta od Alda Rossiho (1982), alebo koncepcia *collage city*, ktorú postulovali Colin Rowe a Fred Koetter (1983). Ďalej sú to významné publikácie historikov a teoretikov architektúry, napríklad Christiana Norberga-Schulza (1979), Kennetha Framptona (1980) alebo Charlesa Jencksa (2002). Texty Sigfreda Geideiona (1962) alebo Bruna Zeviho (1978) sú dôležité najmä z toho dôvodu, že boli reflektované, prípadne prekladané aj v našom prostredí. Tento základný výber bude postupne rozširovaný o ďalšie relevantné texty, aby bola reflexia jednotlivých konceptov a debát čo najkomplexnejšia, pričom dôležité bude najmä identifikácia rôznych podôb kontextuálneho uvažovania.

Paralelne prebieha druhá línia výskumu, ktorá sa zameriava na domácu, teda slovenskú, prípadne aj česko-slovenskú architektonickú diskusiu. Primárnymi zdrojmi sú v tomto prípade predovšetkým periodiká *Projekt* a *Architektúra a urbanizmus*. *Projekt* začal vychádzať v roku 1955 ako časopis projektových ústavov a od roku 1959 s podtitulom *Revue slovenskej architektúry* prešiel pod Spolok slovenských architektov. Aj vzhľadom na užšie prepojenie s projekčnou praxou prevažovali v tomto periodiku príspevky venované aktuálnym realizáciám, návrhom alebo súťažiam, ale pravidelne sa tu publikovali aj teoretické články zamerané na všeobecnejšie otázky, prípadne texty, ktoré mali polemický charakter. Vzhľadom na to, že obvykle vychádzalo desať až dvanásť čísel ročne, často tematicky zamerané, je možné pomerne plasticky sledovať, ako sa formovala a menila odborná diskusia, aké boli v danom období nosné témy a nakoľko ich ovplyvňovali spoločenské, kultúrne alebo politické udalosti. Zároveň je však potrebné pripomenúť, že dobové periodiká spravidla komunikovali oficiálny diskurz a do roku 1898 podliehali priamemu alebo domnievanému dohľadu štátnych orgánov, aj keď sa v nich sporadicky objavovali. Táto relácia do veľkej miery určovala aj to, na ktoré témy, štáty, prípadne osobnosti sa sústreďovala komunikácia so zahraničným prostredím.

*Architektúra a urbanizmus* vydával Ústav stavebníctva a architektúry SAV a Kabinet teórie architektúry a tvorby životného prostredia ČSAV od roku 1947. Časopis vychádzal spravidla štvrťročne a zameriaval sa najmä na teóriu architektúry, urbanizmu a životného prostredia a prezentoval predovšetkým rozsiahlejšie odborné štúdie, ktoré reflektovali dlhodobejšie tendencie. Relevantné z hľadiska profilovania výskumu sú

najmä články, ktoré sa venujú vzťahu človeka a prostredia, či už obytného alebo prírodného, problematika centier, ich obnovy a rozvoja, historickej architektúry a vzťahu súčasnej tvorby k nej, prípadne významnejším urbanistickým súťažiam alebo príspevky venované riešeniu hodnotných krajinných celkov.

V neposlednom rade sú súčasťou základného súboru primárnych zdrojov aj časopisy orientované primárne na české prostredie, najmä *Architektura ČSSR* a *Československý architekt*, ktoré sa v obmedzenej miere venovali aj slovenskej scéne. Okrem toho sleduje výskum aj relevantné dobové odborné publikácie, či už prehľadové a rekapitulačné, prípadne skôr teoreticky zamerané, a v ďalšom kroku sa okruh zdrojov pri vybraných témach rozšíri aj o ďalšie pramene, napríklad archívne materiály, aby sa podarilo čo najkomplexnejšie identifikovať a interpretovať dobové tendencie, ktoré sú z hľadiska predmetu výskumu relevantné.

### **3 Predbežné závery a interpretačné výzvy**

Na úvod je dôležité pripomenúť charakteristické rozdelenie architektonického diskurzu v socialistickom Československu na dve hlavné línie, jedna z ktorých posudzovala a projektovala architektúru predovšetkým na základe kvantifikovateľných ukazovateľov a v niektorých obdobiach do veľkej miery formovala nielen odbornú debatu, ale aj podobu mnohých miest prostredníctvom rozsiahlej produkcie štandardizovaných a typizovaných budov. Popri tom však vznikalo zároveň aj množstvo návrhov a realizácií, ktoré majú jednoznačné architektonické kvality, a niekedy reagujú aj na aktuálne medzinárodné debaty a trendy. Jednotlivý názorový aspekt, ktorý je potrebné zohľadňovať, je ten, že jednotlivé názorové prúdy neboli konštantné, ale často dochádzalo k zmenám a prehodnocovaniu, ktoré bolo často motivované centralizovaným smerovaním debát. Zároveň je potrebné dodať, že aj keď tuzemská kritická diskusia medzi architektmi reagovala najmä na nedostatočné vizuálne, priestorové a architektonické kvality prevažujúcej výstavby, ktorú často charakterizovala výrazná uniformita, sprevádzajúca vysokú mieru štandardizácie a typizácie, mala rozdielnu podobu aj dôvody, ako súdobá medzinárodná polemika v reakcii na problematiku aspekty modernej architektúry, čo bude dôležité zohľadniť pri ďalších analýzach.

Na základe doteraz získaného prehľadu zo slovenských odborných periodík je možné identifikovať niekoľko línií, na pôdoryse ktorých sa tematizovali rôzne podoby vzťahu architektúry a jej prostredia. Jeden zo základných okruhov tvoria diskusie o historických jadrách miest, či už v podobe širších urbanistických koncepcií, konkrétnych projektov a realizácií, prípadne projektov obnovy a prestavby historických objektov. Ďalšou významnou líniou je reflexia krajinných prostredí, ktoré boli vnímané ako hodnotné nielen z utilitárneho hľadiska, ale aj vďaka špecifickým prírodným kvalitám. Dôležitú platformu týchto debát, najmä čo sa týka architektonických návrhov, predstavovali súťaže, ktoré niekedy umožnili aj širšiu verejnú konfrontáciu názorov. Zaujímavé sú aj reflexie tvorby zahraničných autorov, prípadne odborných debát, aj keď sa vyskytujú v obmedzenej miere.

Pokiaľ ide o rekonštrukciu pojmu kontext a jeho významov, na základe doterajšieho bádania sa javí, že v prípade, ak by sme zúžili množinu textov iba na tie, v ktorých sa explicitne vyskytuje, rozsah zdrojov by sa výrazne zredukoval. Týka sa to nielen nášho prostredia, kde sa tento pojem začal výraznejšie uplatňovať zrejme až v osemdesiatych rokoch, ale aj medzinárodných debát. Preto sa rozhodnutie pracovať so širším spektrom možných významov a významovo podobných alternatívnych pojmov javí ako prínosné z hľadiska možnosti komplexnejšej interpretácie problematiky. Po spracovaní dvoch základných množín primárnych zdrojov sa ako najväčšia interpretačná výzva javí identifikácia možných paralel medzi zahraničným a miestnym diskurzom. Vhodnými východiskovými referenčnými bodmi by mohli byť najmä nemnohé publikované zahraničné texty a projekty, prípadne komentáre reflektujúce dianie v západných krajinách. Ďalšou rovinou môže byť identifikácia porovnateľných prístupov v samotnom projektovaní, či už v rámci súťaží alebo realizácií, ale aj z hľadiska teoretických reflexií, prípadne sledovanie toho, ako sa v architektonickej tvorbe presadzovalo inštrumentárium postmoderných tendencií, ktoré ale zrejme bude zúžené najmä na obdobie osemdesiatych rokov a nasledujúcich desaťročí.

Výskum vo vyššie naznačených intenciách stále prebieha, ale na základe čiastkových výsledkov sa zdá, že zvolený prístup by mohol dopomôcť k identifikácii súboru kvalít, ktoré by mohli prispieť k formulovaniu ucelenejších interpretačných schém architektúry druhej polovice 20.

storočia u nás. Na základe nich by bolo potenciálne možné prehodnotiť lokálny, a prípadne aj širší význam niektorých osobností, realizácií alebo projektov.

## Literatúra

Frampton, K. (1980). *Modern Architecture: A Critical History*. New York: Oxford University Press.

Frampton, K. (2022). *The Other Modern Movement: Architecture, 1920–1970*. Yale University Press.

Giedion, S. (1962). *Space, Time and Architecture ... Fourth edition, enlarged. [With illustrations.]*. Harvard

Hitchcock, H.-R., & Johnson, P. (1932). *The international style*. New York: W.W. Norton. University Press; Cambridge, Mass: Oxford University Press: London.

Jencks, C. (2002). *New paradigm in architecture: The language of post-modernism*. New Haven: Yale University Press.

Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge, MA: MIT Press.

Miljački, A. (2017). *The optimum imperative: Czech architecture for the socialist lifestyle, 1938-1968*. London; New York Routledge.

Norberg-Schulz, C. (1979). *Genius loci: Towards a phenomenology of architecture*. London: Academy Editions.

Rossi, A. (1982). *The architecture of the city*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Rowe, C. and Koetter, F. (1983). *Collage City*. Cambridge, Mass: MIT Press.

Urban, F. (2021). *Postmodern architecture in socialist Poland: Transformation, symbolic form and national identity*.

Venturi, R., Vincent S. (1966). *Complexity and Contradiction in Architecture*. New York: New York Graphic Society.

Zarecor, K. E. (2011). *Manufacturing a socialist modernity: Housing in Czechoslovakia, 1945-1960*. Pittsburgh: Univ. of Pittsburgh Press.

Zevi, B. (1978). *The Modern Language of Architecture*. Seattle: University of Washington Press.

# SOCHA SV. MARTINA V DÓME SV. MARTINA V BRATISLAVE V KONTEXTE KULTU SV. MARTINA

## THE SCULPTURE OF ST. MARTIN IN ST MARTIN'S CATHEDRAL IN BRATISLAVA IN THE CONTEXT OF THE CULT OF ST. MARTIN

Katarína ORVISKÁ

Katedra dejín a teórie umenia, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita  
Ústav dejín umenia, Centrum vied o umení, Slovenská akadémia vied  
katarina.orviska@pobox.sk

**Abstrakt:** *Tento príspevok sa venuje soche sv. Martina z Katedrály sv. Martina v Bratislave, jej autorovi Georgovi Raphaelovi Donnerovi (1693–1741) a objednávateľovi Imrichovi Esterházyemu (1664–1745) v kontexte svätomartinského kultu v bývalom hlavnom meste Uhorska. Socha bola súčasťou monumentálneho, dnes už neexistujúceho, oltára, na ktorom Donner pracoval od roku 1734, pričom samotnú sochu zrejme vyhotovil na začiatku roku 1735. V príspevku budú zároveň zhrnuté možnosti ikonologického výskumu sochy sv. Martina a otázky, ktoré bude treba zodpovedať počas písania dizertačnej práce.*

**Kľúčové slová:** Bratislava, sv. Martin, Georg Raphael Donner

**Abstract:** *This paper focuses on the statue of St. Martin from St. Martin's Cathedral in Bratislava, its author Georg Raphael Donner (1693-1741) and the patron Imrich Esterházy (1664-1745) in the context of the St. Martin's cult in the former capital of Kingdom of Hungary. The statue was part of a monumental altarpiece (now dismantled) on which Donner worked from 1734. The statue itself was probably made in early 1735. The paper will also summarize the possibilities for iconological research into the statue of St. Martin and questions that need to be answered during the writing of the dissertation.*

**Key words:** Bratislava, St. Martin, Georg Raphael Donner

Keď si prečítame nadpis tohto konferenčného príspevku, okamžite nám udrie do očí nápadné opakovanie mena sv. Martina (316/317–397). Ide

o mimoriadne populárneho stredovekého svätca, ktorému sú po celej Európe zasvätené stovky chrámov. Martin z Tours v sebe spájal všetky predpoklady, aby sa stal jedným z najobľúbenejších svätcov Európy.<sup>1</sup> Hoci pochádzal z pohanskej rímskej rodiny a stal sa vojakom, konvertoval na kresťanstvo. Od mladosti konal dobročinné skutky: ešte pred prijatím kresťanstva prichádzal ako vojak k bráne mesta Amiens. Vtedy sa na ceste zo zeme zodvihol polonahý žobrák prosiaci o almužnu. Keďže Martin pri sebe nemal peniaze, rozhodol sa mu darovať polovicu svojho plášťa, aby neumrzol. Tú noc sa mu mal snívať sen s Kristom oblečenom v polovici jeho plášťa. Po prijatí kresťanstva žil asketickým spôsobom života a založil prvý známy kláštor v západnej Európe v meste Ligugé. Askétom zostal aj potom, čo sa stal biskupom v Tours. Patril k horlivým šíriteľom kresťanstva a odporcom pohanstva a herézy (Haľko, Komorný, 2010, s. 327; Kirschbaum, 1990, stĺpec 572–573).

Už za života sa o ňom tradovali mnohé zázraky: kriesil mŕtvych, liečil chorých, konvertoval bezbožných, vyháňal diabla, zázrakom sa vyliečil z otravy, a pod. Jeho hrob sa už krátko po jeho smrti stal vyhľadávaným pútnickým miestom. Martin však nebol len svätým pre široké vrstvy, ale aj pre šľachtu. Už v 5. stor. bola nad jeho hrobom postavená bazilika, ktorú dal franský kráľ Dagobert I. pozlátiť a vyzdobiť drahokamami. Keď v roku 507 kráľ Chlodovik chystal v meste Tours výpravu proti ariánskym Vizigótom, o pomoc prosil práve Martina ako patróna mesta. Ten sa po Chlodovikovom víťazstve stal aj hlavným patrónom kráľovskej dynastie Merovejovcov.

Svätomartinský kult sa rozšíril do Európy priamo úmerne s expanziou Franskej ríše. Konkrétne sa import svätomartinskej úcty do strednej Európy pripisuje v 8. stor. benediktínskemu mníchovi Alkuinovi z Yorku, ktorý k tourskemu hrobu niekoľkokrát sám putoval. Úcta k sv. Martinovi sa

---

1 Na sklonku života sv. Martina vznikol jeho prvý životopis od Sulpicia Severa. Bol preložený do mnohých svetových jazykov formou edície prameňov. Život sv. Martina od Sulpicia Severa sa stal základom pre všetky ďalšie hagiografické texty. Jeho životopis zveršoval Paulinus Petricordiae v 5. stor. a Venantius Fortunatus v 6. stor. Veľkým obdivovateľom sv. Martina bol v 6. stor. aj Gregor z Tours, ktorý existujúcu hagiografiu doplnil vlastnými zozbieranými legendami. – Raymond van Dam, *Images of Saint Martin in Late Roman and Early Merovingian Gaul*, Viator, 1988, roč. 19, s. 1. – Sulpicius Severus – Philip Burton, *Sulpicius Severus' Vita Martini*, Oxford 2017.





**Obr. 1** Socha sv. Martina z Katedrály sv. Martina v Bratislave



v Uhorsku udomácnila zásluhou uhorského kráľa Štefana. V zápase proti pohanom v čase bojov o trón medzi Kopáňom a Štefanom prosil Štefan o príhovor sv. Martina, ktorý sa tak stal hlavným patrónom Uhorska i rodu Arpádovcov. K jeho uctievaniu napomohla aj Štefanova manželka Gizela, ktorá svätca spoznala už v rodnom Bavorsku. Podobne sa k Martinovmu kultu dostal aj biskup Gerhard, vychovávateľ Štefanovho syna Imricha, ktorý ju do Uhorska priniesol z Benátok. Táto úcta sa v uhorskom prostredí premietla predovšetkým do liturgie. Vzniká osobitný svätomartinský omšový formulár, poznáme viac ako šesťdesiat hymnov na počesť tohto svätca. Jeho životopis od Sulpicia Severa sa v kláštoroch horlivo prepisoval a následne rozširoval. Ďalším potvrdením tohto kultu je fakt, že tri významné uhorské kolegiátne kapituly: spišská, aradská i bratislavská, mali za svojho patróna práve sv. Martina (Halčko, Komorný, 2010, s. 327, 329; Maurey, 2014, s. 12–13).

Úcta k sv. Martinovi sa neprejavila len patrocíniom dómu a každoročnými slávnosťami, ale aj výberom sochy pre hlavný oltár. Súsosie sv. Martina nachádzajúce sa v bočnej lodi Dómu sv. Martina bolo pôvodne súčasťou hlavného oltára. Vybudovaný bol v rokoch 1734–1735 na objednávku arcibiskupa Imricha Esterházyho (1664–1745). Arcibiskup si na zmeny v interiéri dómu najal vtedy neznámeho sochára Georga Raphaela Donnera (1693–1741). Ten mu najprv v rokoch 1730–1731 vyhotovil sochársku výzdobu Kaplnky sv. Jána Almužníka. Okrem hlavného oltára vyhotovil Donner v interiéri dómu pre arcibiskupa aj bočné oltáre umiestnené pri triumfálnom oblúku – oltár Panny Márie a oltár sv. Michala a dvadsaťosem búst pôvodne umiestnených na stallumoch. V dôsledku regotizácie bola všetka baroková výzdoba odstránená, dokonca aj súsošie Martina so žobrákom sa ocitlo mimo dómu. Z celej výzdoby sa podarilo dodnes zachovať len súsošie sv. Martina so žobrákom, dvaja adorujúci anjeli a dvadsaťštyri búst zo stallumov. Našťastie sa však zachovala dobová fotografia tesne pred regotizáciou a zároveň mnoho kresieb. Vďaka nim vieme, ako koncepčne oltár vlastne vyzeral (Malíková, 1993, s. 47, 53; Žáry, 1990, s. 102; Rusina, 1993, s. 127).

Vo vysokom gotickom priestore dómu dosahoval nový oltár výšku vyše osemnásť metrov. Podľa starých zachovaných zobrazení pozostával zo štyroch monumentálnych stĺpov. Na stĺpy postavené do polkruhu dosadala korunná rímsa a na ňu štyri zalomené volúty, ktoré niesli

namiesto baldachýnu obrovskú napodobeninu uhorskej koruny. Oltár bol harmonicky komponovaný nielen do výšky a šírky, ale aj do hĺbky tvoriac polkruhovú tempietto.

Motív koruny tu nebol len obyčajným emblémom panovníckej moci. Koruna sa vznášala nad tabernákulom, pred ktorým uhorský prímás korunoval budúceho uhorského kráľa. Sakrálny charakter tohto štátneho aktu, tradovaný od stredoveku, tým dostával nové symbolické vyjadrenie. Na obrad korunovacie sa pravdepodobne vzťahuje aj neobvyklé umiestnenie kľačiacich anjelov. Kým pri iných barokových oltároch tvoria súčasť výzdoby tabernákula, tu sa dostali dopredu na samostatné volúty po boku schodiska, ktoré viedlo k oltáru. Vďaka tomu vznikol pred oltárom veľký javiskový priestor, kde sa odohrával slávnostný akt. Kľačiaci anjeli sa nielen skláňali pred sviatosťou oltárnou umiestnenou na tabernákule, ale aj budúcemu kráľovi pri korunovácii. Túto ich funkciu dobre vidieť na zachovaných grafických a maliarskych znázorneniach neskorších korunovácií (Malíková, 1993, s. 38).

Cieľom dizertačnej práce je zodpovedať nasledujúci okruh otázok:

1. Akým spôsobom zasiahol objednávatel Imrich Esterházy do celkovej koncepcie diela a výzdoby? Tu sa budem venovať Esterházyho literárnej tvorbe a dobovej teologickej literatúre, z ktorej čerpal. Tejto oblasti sa dodnes nikto hlbšie nevenoval.
2. Dodnes neexistuje ucelená interpretácia Donnerom uskutočnenej výzdoby v interiéri dómu, ktorú korunovala socha sv. Martina. Venovať sa budem nielen štýlovým a ikonografickým otázkam a zasadeniu sochy sv. Martina do Donnerovej tvorby, čo je ostatne najspracovanejšia oblasť, ale klásť si budem aj otázky ohľadom úlohy oltára so sv. Martinom pri korunováciách a vzťahu materiálu diela a obsahu. Pokúsim sa – aspoň myšlienkovito – rekonštruovať pôvodnú barokovú výzdobu a zistiť, prečo sa Imrich Esterházy rozhodol dať postaviť práve monumentálny oltár sv. Martina a oveľa menšie oltáre Panny Márie a sv. Michala a nové busty na stallumoch, ktoré nemožno ikonograficky zaradiť.
3. Kľúčová je aj otázka kultu. Je zaujímavé, že napriek významu sv. Martina sa pri soche sv. Martina nikto nezamýšľal nad tým, akým spôsobom bol svätcov kult prijatý v Bratislave, nakoľko populárnym v meste medzi ľuďmi vlastne bol a ako sa jeho kult zrkadlil v živote bežných mešťanov.

Dôležitou prácou historika umenia je terénna práca a archívny výskum. V rámci terénneho výskumu si budem zabezpečovať vlastnú fotodokumentáciu určenú na analýzu a tiež budem pracovať s reštaurátorskými záznamami. V rámci archívneho výskumu navštívim niekoľko archívov na Slovensku, v Maďarsku a v Rakúsku spolu s knižnicami so starými tlačami. Ide najmä o Slovenský národný archív v Bratislave, Archív mesta Bratislavy, Archív pamiatkového úradu v Bratislave, Archív Rímskokatolíckeho farského úradu sv. Martina v Bratislave, Primaciálny archív v Ostrihome, Széchényiho národnú knižnicu v Budapešti, Rakúsky štátny archív vo Viedni.

Pre dizertačnú prácu bude kľúčová metóda ikonologickej analýzy. V úvode dizertačnej práce sa budem venovať aj jej teoretickému ukotveniu, keďže dodnes neexistuje jednotné stanovisko ohľadom používania či nepoužívania tejto metódy na rôzne druhy umenia a jej praktickej aplikovateľnosti na rôzne historické epochy a regióny. Podobne neexistuje ani jednotná definícia, pričom sú existujúce definície často vo vzájomnom rozpore. Jednou z mojich úloh tak bude zistiť, nakoľko je možné túto metódu aplikovať na stredoeurópske prostredie. V rámci interdisciplinarity sa budem zaujímať najmä o výstupy religionistiky, histórie, etnológie a antropológie.

Ako napovedá celý predchádzajúci text, ide o tému interdisciplinárnu, na pomedzí dejín umenia a už spomínaných historických a spoločenských vied. Nielen téma, ale aj samotné dielo sa však nachádza na pomedzí – pomedzí individuality sv. Martina z Tours a jeho všeobecného znázorneného typu ako dobročinného svätca, spiritualizmu kultu a materializmu samotného umeleckého diela. Dôležitou úlohou tak bude aj nájdenie rovnováhy medzi pozitivistickým, formalistickým a spiritualistickým prístupom, medzi individuálnym a všeobecným. Tento konflikt možno vidieť aj v metodike a prístupoch takých osobností ako Max Dvořák (Dvořák, 1936), Hans Sedlmayr (Sedlmayr, 1958), Adolf Hildebrandt (Hildebrandt, 2004), Hans Georg Gadamer (Gadamer, 1965) či Martin Heidegger (Heidegger, 2014). Ide o natoľko výnimočné osobnosti, že sa o ich metódach diskutuje až dodnes, pričom sú tieto metódy reflektované v súčasných metodologických prístupoch, ktorým sa budem venovať.

Pri takto stanovenej metóde treba pamätať aj na limity výskumu. V tomto prípade je to najmä stav zachovania diela: kompletne chýba

pôvodná architektúra hlavného oltára, čím strácame možnosť oboznámiť sa s dielom in situ. Recepčia diela je možná len čiastkovo cez zachovanú fotografiu a dobové kresby a grafiky. Na jednej strane tak máme možnosť zistiť, ako dielo vyzeralo, no definitívne sme stratili možnosť analyzovať detaily, čím sa nám definitívne stratila aj časť možného významu. Ďalším limitom je roztrúsenosť diel. Adorujúci anjeli spolu s bustami zo stallumov sa nachádzajú v Maďarskej národnej galérii, súsošie sv. Martina zostalo v bočnej lodi Dómu sv. Martina, kam historicky nebolo určené. Nielen diela sú roztrúsené, ale aj informácie. Tie sú rozptýlené medzi archívami a knižnicami na Slovensku, v Maďarsku a Rakúsku.

Keďže Dóm sv. Martina v Bratislave patrí k najvýznamnejším pamiatkam na Slovensku, venovalo sa mu mnoho odborníkov, ako napr. Václav Mencl (Mencl, 1968), Ivan Rusina (Rusina, 1983, 1998), Juraj Žáry (Žáry, 1990), Mária Pötzl-Malíková, Jozef Halko (Halko, Komorný, 2010) či Igor Janota (Janota, 2017). Pre môj výskum sú mimoriadne prínosné práce od Márie Pötzl-Malíkovej (Malíková, 1973, 1993; Pötzl-Malíková 1992), ktorá sa obširne venovala tvorbe Georga Raphaela Donnera a samotnej barokovej výzdobe dómu. Podobne je mimoriadne spracovaný sám autor, G. R. Donner. Okrem Márie Pötzl-Malíkovej sa mu podrobnejšie venovali najmä Andreas Pigler (Pigler, 1929), Jiří Kostka (Kostka, 1954), Mária Aggházy (Aggházy, 1954, 1959), Hans Sedlmayr (Sedlmayr, 1960), Michael Schwarz (Schwarz, 1968), Gyula Prokopp (Prokopp, 1978), Claudia Maué (Diemer) (Maué, 1986, 2000), Michael Krapf (Krapf, 1993) a Ingeborg Schemper-Sparholz (Schemper-Sparholz, 1996, 1998). Množstvo publikácií svedčí o stálom záujme o osobu G. R. Donnera a o jeho kvalitách. Všetci spomínaní autori sa viac než o ikonografiu či ikonológiu sochy sv. Martina zaujímali buď o formu, alebo o štýlové otázky. Komplexná ikonologická analýza, ktorá by sa nezaoberala len ikonografickou témou, odevom a tvárou sochy sv. Martina, ale snažila sa aj zistiť, akým spôsobom socha odrážala myšlienkový svet objednávateľa, akú moc mal kult sv. Martina a akú rolu zohrávala pri korunováci, chýba.

Veľký záujem o sv. Martina a jeho ikonografiu v našom prostredí prejavili najmä Ivan Rusina, Marian Zervan (Rusina, Zervan, 1994) a Ivan Gerát (Gerát, 2001, 2013, 2020). Najmä práce Ivana Geráta predstavujú teoretický základ a možné pojatie výskumu kultu sv. Martina. Najťažšiu časť predstavuje výskum osobnosti Imricha Esterházyho, keďže o ňom

dodnes nebola napísaná ucelená publikácia. Spomedzi autorov, ktorí jeho život spracovali aspoň čiastkovo, si môžeme spomenúť Katarínu Chmelinovú, Radoslava Ragača (Chmelinová, Ragač, 2009), Ante Sekulića (Sekulić, 1992), Andrása Koltai (Koltai, 2005), Andrása Forgóa (Forgó, 2009) a Lászlá Szeleteia (Szeletei, 2001). Hoci sa nám dodnes zachovala po Imrichovi Esterházym vlastná literárna tvorba, nebola nikým analyzovaná (Esterházy, 1732).

Medzi významných ikonológov, s ktorých textami pracujem, patria najmä Erwin Panofsky (Panofsky, 1932, 1939, 1953, 1955), Hans Sedlmayr (Sedlmayr, 1991), Roelof van Straten (Straten, 1989, 1994), Ernst Gombrich (Gombrich, 1972, 2000), Hans Belting (Belting, 2005), William John Thomas Mitchell (Mitchell, 1986, 2015). Každý zo spomínaných odborníkov má vlastnú definíciu ikonológie a pracuje s ňou rôznym spôsobom. Pre moju prácu tak bude dôležité nájsť vlastné teoretické ukotvenie odpovedajúce prostrediu, v ktorom bola vytvorená socha sv. Martina.

Hlavný prínos mojej práce predstavuje komplexná analýza súsošia sv. Martina, ktorá, napriek významu diela, nebola dodnes uskutočnená. Zároveň sa práca pokúsi poukázať na možnosti ikonologickej analýzy pri diele limitovanom nielen stavom svojho zachovania, ale aj stavu zachovania písomných prameňov (robiť napr. ikonologickú analýzu talianskych diel je oveľa jednoduchšie, keďže sa už od čias neskoršej gotiky zachovali v talianskom prostredí nielen obsiahle informácie o autorovi a objednávateľovi, ale často aj o samotnom procese vzniku diela a dobovej recepcii). Týmto spôsobom tak budem môcť prispieť do diskusií o používaní či nepoužívaní ikonológie ako metódy v našom prostredí a zároveň ukázať na jej možnosti a limity.

## Literatúra

Aggházy, M. (1954). *Neu entdeckte Werke G. R. Donners und seines kreises aus der Gegend von Pressburg*. In *Acta historiae atrium*, č. 1–2, s. 65–80

Aggházy, M. (1959). *A barokk szobrászat Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Belting, H. (2005). *Image, Medium, Body: A New Approach to Iconology*. In *Critical Inquiry*, roč. 31, č. 2, s. 302–319

Dvořák, M. (1936). *Umění jako projev ducha*. Praha: Jan Laichter

Esterházy, E. (1732). *Vita S. Joannis Eleemosynarii Alexandrini Patriarchoe, ex Antiquo Autographo In Vitas Patrum De verbo ad verbum excerpta, et Quatuor linguis; Latinâ, Germanicâ, Hungaricâ, Slavonicâ*. Possonii: Joannis Pauli Koyer

Forgó, A. (2009). Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben. In I. Maczák. *Fényes palotákban, ékes kőfalokban. Tanulmányok az Esterházy családról* (s. 65–87). Szigetmonostor: WZ Könyvek

Gadamer, H. G. (1965). *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: J. C. B. Mohr

Gerát, I. (2001). *Stredoveké obrazové témy na Slovensku: osoby a príbehy*. Bratislava: Veda

Gerát, I. (2013). *Legendary scenes: an essay on medieval pictorial hagiography*. Bratislava: Slovak Academy of Sciences

Gerát, I. (2020). *Iconology of charity: medieval legends of Saint Elizabeth in Central Europe*. Leuven: Peeters Publishers & Booksellers

Gombrich, E. H. (1972). Aims and Limits of Iconology. In E. H. Gombrich. *Symbolic Images* (s. 1–25). London: Phaidon

Gomrich, E. H. (2000). *The uses of images: studies in the social function of art and visual communication*. London: Phaidon

Heidegger, M. (2014). *Zdroj umeleckého diela*. Bratislava: Hronka

Halko, J., Komorný, Š. (2010). *Dóm: Katedrála sv. Martina v Bratislave*. Bratislava: Lúč

Hildebrand, A. (2004). *Problém formy ve výtvarném umění*. Praha: Triáda

Chmelinová, K., Ragač, R. (2009). Päťdesiate výročie kňazstva Imricha Esterházyho niekoľko poznámok k takmer zabudnutej barokovej slávnosti v Bratislave. In J. Kroupa a kol. *Orbis artium: k jubileu Lubomíra Slavíčka* (s. 521–537). Brno: Masarykova univerzita

Janota, I. (2017). *Rehole, kostoly a kláštory v Bratislave*. Bratislava: Marenčin PT

Kirschbaum, E. (1990). *Lexikon der christlichen Ikonographie: Bd. 7*. Rom: Herder

- Koltai, A. (2005). *Császárhű, bőkezű, remete: Eszterházy Imre hercegprímás*. In Limes, č. 3, s. 5–20
- Kostka, J. a kol. (1954). *Donner a jeho okruh na Slovensku*. Bratislava: Tvar
- Krapf, M. (1993). *Donner. 1693–1741: Katalog der Ausstellung. Unteres Belvedere 2. Juni bis 30. September 1993*. Wien: Österreichische Galerie
- Malíková, M. (1973). *Die Schule Georg Raphael Donners in der Slowakei*. In Mitteilungen der Österreichischen Galerie, č. 61, s. 77–180
- Malíková, M. (1993). *Juraj Rafael Donner a Bratislava*. Bratislava: Pallas
- Maué, C. (1986). *Zu den Modellen Georg Raphael Donners*. München: Schnell & Steiner
- Maué, C. (2000). *Georg Raphael Donner (1693-1741) in der neueren Forschung*. In Kunstchronik, č. 5, s. 209–223
- Maurey, J. (2014). *Medieval Music, Legend, and the Cult of St Martin: The Local Foundations of a Universal Saint*. Cambridge: Cambridge University Press
- Mencl, V. (1968). *Dóm sv. Martina v Bratislave*. In Vlastivedný časopis, č. 4, s. 148–160
- Mitchell, W. J. T. (1986). *Iconology: Image, text, ideology*. Chicago: The University of Chicago Press
- Mitchell, W. J. T. (2015). *Image Science: Iconology, Visual Culture, and Media Aesthetics*. Chicago: The University of Chicago Press
- Panofsky, E. (1932). *Zum Problem der Beschreibung und Inhaltsdeutung von Werken der bildenden Kunst*. In Logos, č. 21, s. 103–119
- Panofsky, E. (1939). *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. New York: Oxford University Press
- Panofsky, E. (1953). *Early Netherlandish Painting*. Cambridge: Harvard University Press
- Panofsky, E. (2013). *Ikonografie a ikonologie: Úvod do studia renesančního umění*. In E. Panofsky. *Význam ve výtvarném umění* (s. 41–72). Praha: Malvern



- Pigler, A. (1929). *Georg Raphael Donner*. Leipzig: Verlag Dr. Hans Epstein
- Pötzl-Malíková, M. (1992). *Juraj Rafael Donner a Bratislava (1693-1741). Slovenská národná galéria, Bratislava, november 1992 – apríl 1993*. Bratislava: Slovenská národná galéria
- Pražák, R. (1988). *Legends a kroniky Koruny uherské*. Praha: Vyšehrad
- Prokopp, G. (1978). *Levéltári adatok Georg Raphael Donner pozsonyi éveihez*. In *Ars Hungarica*, č. 2, s. 329–339
- Rusina, I. (1983). *Renesančná a baroková plastika v Bratislave*. Bratislava: Tatran
- Rusina, I. a kol. (1993). *Svätci v strednej Európe. Slovenská národná galéria Bratislava, október-november 1993 (katalóg výstavy)*. Bratislava: Správa kultúrnych zariadení MK SR
- Rusina, I. a kol. (1998). *Barok: dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava: Slovenská národná galéria
- Rusina, I., Zervan M. (1994). *Životy svätých: Ikonografia*. Bratislava: Pallas
- Sedlmayr, H. (1960). *Raphael Donner*. In H. Sedlmayr. *Epochen und Werke*. Wien: Herold
- Sedlmayr, H. (1978). *Kunst und Wahrheit. Zur Theorie und Methode der Kunstgeschichte*. Mittenwald: Maander
- Sedlmayr, H. (1991). *Verlust der Mitte: Die bildende Kunst des 19. und 20. Jahrhunderts als Symptom und Symbol der Zeit*. Berlin: Ullstein
- Severus, S., Burton, F. (2017). *Sulpicius Severus' Vita Martini (edícia prameňov)*. Oxford: Oxford University Press
- Schemper-Sparholz, I. (1996). *Lovasszobor az oltáron. Gondolatok Georg Raphael Donner pozsonyi foaltáráról, Josef Thaddäus Stammel gráci Szent Marton-oltárával összehasonlítva*. In *Művészettörténeti értesítő*, č. 3–4, s. 157–168
- Schemper-Sparholz, I. (1998). *Georg Raphael Donner. Einflüsse und Auswirkungen seiner Kunst: die Beiträge des im Juli 1993 von der Österreichischen Galerie im Belvedere veranstalteten Symposiums*. Wien: Anton Schroll & Co

Schwarz, M. (1968). *Georg Raphael Donner. Kategorien der Plastik*. München: Wilhelm Fink Verlag

Sekulić, A. (1992). Ugarska velikaška obitelj Esterházy u hrvatskoj povijesti. In KAJ, roč. 25, č. 5-6, s. 43-52

Straten, R. v. (1989). *Einführung in die Ikonographie*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag

Straten, R. v. (1994). *An Introduction to Iconography: Symbols, Allusions and Meaning in the Visual Arts*. New York: Taylor & Francis

Szelestei, L. (2001). *Adalékok Esterházy Imre hercegprímás mupártolásához*. In Művészettörténeti értesítő, roč. 50, č. 3-4, s. 285-292

Žáry, J. (1990). *Dóm sv. Martina v Bratislave*. Bratislava: Tatran

**PORTRÉTY PRÍSLUŠNÍKOV RODU ZAY ZO 17. A 18.  
STOROČIA Z NIEKDAJŠIEHO RODOVÉHO KAŠTIELA  
V UHROVCI. PRÍSPEVOK K PROVENIENČNÉMU A  
ATRIBUČNÉMU VÝSKUMU ZBIERKOVÉHO FONDU SNM-  
MÚZEA BOJNICE**

**THE ZAY FAMILY PORTRAITS FROM THE 17TH AND 18TH  
CENTURIES FROM THE UHROVEC MANOR-HOUSE. PAPER  
TO THE ORIGIN AND ATTRIBUTION RESEARCH OF THE  
SNM- BOJNICE CASTLE MUSEUM COLLECTION.**

Andrea SMITKOVÁ

Katedra dejín a teórie umenia FF TU, Hornopotočná 23, Trnava 918 43  
SNM-Múzeum Bojnice, Zámok a okolie 1, Bojnice, 972 01  
andrea.smitkova@gmail.com

**Abstrakt:** *Uhrovec je známy najmä ako rodisko Ľudovíta Štúra a Alexandra Dubčeka. Neďaleko od ich rodného domu stojí pôvodne renesančný kaštieľ, ktorý patrilo šľachtickému rodu Zay. Prvým listine doloženým predkom Zayovcov bol Lambert, spomínaný už v roku 1260. Františkovi Zayovi (1498-1570) za vojenské i diplomatické zásluhy udelil kráľ v roku 1560 barónsky titul. Ďalší vzostup Zayovcov zabezpečila aj úspešná sobášna politika s významnými rodmi. Príspevok sa zameriava na reflexiu výtvarných zbierok SNM - Múzea Bojnice, prevezených z Uhrovca ako štátny kultúrny majetok okolo roku 1954. Predkladaný katalóg prezentuje portréty zo zbierky rodu Zay datované do 17. a 18. storočia.*

**Kľúčové slová:** *Zay; Uhrovec; portrét*

**Abstract:** *The village of Uhrovec is best known as the birthplace of Ľudovít Štúr and Alexander Dubček. Near to their birth house is the original Renaissance manor-house, which was owned by Zay's family. The first known ancestor of the Zay's family was Lambert, mentioned as early as 1260. In 1560, the King granted František Zay (1498-1570) the baronial title for military and diplomatic services. The further rise of the Zay's family was also arranged by a successful marriage policy with important families. This article is focusing*

*on the reflection of the art collections of the SNM - Bojnice Castle Museum, transferred from Uhrovec as a state of cultural property around 1954. The catalogue presents portraits from the collection of the Zay's family dating to the 17th and 18th centuries.*

**Keywords:** Zay; Uhrovec; portrét;

Základ zbierkového fondu určilo obdobie vzniku múzea, a to rok 1950. V období po vzniku múzea prebiehali takzvané záchranné zvozy zo šľachtických sídiel a Bojnický zámok bol jeden zo zvozových miest pre región niekdajšieho Nitrianskeho kraja. K miestam, odkiaľ boli realizované zvozy, patril aj Uhrovec. Obec s bohatou históriou, kde sa nachádza rodný dom Ľudovíta Štúra a Alexandra Dubčeka, ale aj zrúcanina hradu a kaštieľ. Umelecké predmety pochádzajú z kaštieľa, ktorý bol rodovým sídlom šľachtickej rodiny Zayovcov. Ich prvým listinné doloženým predkom bol Lambert, spomínaný už v roku 1260. V roku 1560 uhorský panovník za zásluhy vojenské a diplomatické odmenil Františka Zaya (1498 - 1570) barónskym titulom. (Pálffy, 2012, s. 20) Už vtedy mali Zayovci majetok v 23 župách, no z toho veľkú časť na území okupovanom Osmanmi. Zato, ako náhradu, mu kráľ dal v roku 1547 hrad a panstvo Uhrovec. Výstavba kaštieľa sa pripisuje prebiehajúcej stavebnej aktivite v Uhrovci počas života Františka Zaya. Bežným vybavením kaštieľov bola okrem nábytku a umelecko-remeselných premietov aj rodová portrétna galéria. Vzostup rodu zabezpečila aj úspešná svadobná politika s významnými rodmi Auersperg, Kollowrat, Berényi, Balassa, Apponyi, Révay, Pongrácz, Kollonitz, Calisch, Prónay, a ďalšími. Grófsky titul získal pre rod až v roku 1830 Imrich Zay (1765 - 1831), spolu s manželkou Máriou patrili k liberálne zmýšľajúcim šľachticom.

Po roku 1950 bolo okrem knižnice, remesla či nábytku z Uhrovca do Bojnického zámku prevezená aj portrétna galéria spolu s inými maľbami. Do zbierok bojnického múzea sa dostalo okolo 155 malieb z Uhrovca. Keďže ich katalógizácia sa odohrávala s časovým odstupom, je značne nepresná a neustále nanovo prisudzujeme provenienciu zbierkovým predmetom a opravujeme záznamy. Oficiálny dátum nadobudnutia zbierok zapísaný v inventárnej knihe múzea je z roku 1954, sú to zároveň aj prvé záznamy v knihe. Zbierka obsahuje aj panovnícke portréty, ktorým sa ale nebudeme v tejto časti venovať. Okrem portrétov sa v zbierke z

Uhrovca nachádza značný počet rodokmeňov, ktoré nám pomáhajú určiť vzťahy medzi jednotlivými príslušníkmi rodu. V tomto období sa pretrhla kontinuita medzi portrétmi a identitou šľachtického rodu, my sa aj v tejto práci pokúšame rekonštruovať tieto väzby istým spôsobom nanovo.

V práci sa zameriavame na portréty príslušníkov rodu Zay zo 17. a 18. storočia. Portrétny žáner mal už v 18. storočí svojich špecialistov, sústreďovali sa najmä na väčšie mestá a chodili od kaštieľa ku kaštieľu, aby tu doplnili chýbajúce články rodových galérií, a tak zabezpečili spoločenskú reprezentáciu ich majiteľov. (Petrová-Pleskotová, 1983 s. 23) Mnohí príslušníci šľachty sa dávali portretovať vo Viedni alebo počas svojich vzdialenejších ciest. Portrétna koncepcia nadväzovala na viedenských portrétistov, no v polovici 18. storočia sa rozrástli rady domácich portrétistov, i keď ich mená len zriedkavo vystupujú z anonymity. Na zväčša trojštvrťových portrétoch nechýbajú barokové atribúcie: ťažké drapérie, bohato zdobené odevy. Zväčša sa zachoval len zlomok z portrétnych galérií, no v našom prípade ide o okolo 130 portrétov. Zaujímavá je práve celistvosť zachovaného súboru, Zayovci postupne dopĺňali svoju rodovú galériu podľa toho, ako sa rozširoval ich rod. Jedna časť série obsahuje aj portréty Auespergovcov, ktorí boli so Zayovcami prepojení cez Imricha Zaya a jeho matku Máriu Annu Auesperg. Imrich bol jediný vnuk a dedič svojej starej matky, grófký Františky von Auersperg rodenej von Reising.

Na portrétoch sa nachádzali alebo sa stále nachádzajú premalby, ktoré pravdepodobne vznikali v polovici 19. storočia, je možné ich datovať najneskôr do roku 1888, kedy boli portréty publikované v novinách Ország Világ. V nich boli spísané aj medailóny o jednotlivých príslušníkoch rodu, publikované aj s ich vyobrazeniami pochádzajúcimi z rodovej galérie. Na všetkých portrétoch boli doplnené genealogické nápisy a erby, na mnohých bolo dublované alebo inak doplnené plátno. Z oválu spravili obdĺžnik, často premalovali pozadie, v selektívnych prípadoch nechali premalovať, vylepšiť tvár alebo aj odev. Sekundárne premalby nezriedka znehodnotili umeleckú hodnotu diela, až ju posunuli do dekadentnej roviny. Portrét sa stal miestom pamäti, ktoré si rod uchovával ako kroniku pre ďalšie generácie a ako dôkaz svojej starobylosti, o to viac v čase, keď Imrich získal grófsky titul. Tu môžeme predpokladať súvislosť s genealogickými nápismi smerujúcimi práve k Imrichovi Zay.

Potom ako sa portréty dostali do zbierok SNM-Múzea Bojnice, väčšina z nich prešla reštaurovaním, počas ktorého boli sekundárne premalby odstránené. Jedná sa hlavne o epigrafické nápisy hovoriace o zobrazenom príslušníkovi rodu a erb rodu, z ktorého pochádzal. Pri reštaurovaní zadávateľ nechával tieto nápisy odstrániť, s odvolaním sa na budúcu funkciu diel, ktorá nemala reprezentovať rod Zay. Čiže portréty boli očistené od sekundárne doplňujúcich nápisov, ktoré mali zmysel pre rod samotný, no už menej pre galerijné účely, pre ktoré boli reštaurované. Tieto sú zväčša dobre zachované v reštaurátorských správach, avšak niekoľko dokumentácií nie je dostupných priamo v archíve múzea. Vyhľadať chýbajúce protokoly a vyobrazenia bude predmetom budúceho výskumu. V období, keď Danuta Učníková (1980) spracovala Generálny katalóg portrétov, často narábala s dielami ešte pred reštartovaním, samotná umelecká hodnota diel sa ukázala až po reštaurátorskom zásahu.

#### *Katalóg portrétov*

#### **Mária Polixena Kollonitz (1662 - 1742)**

XI-0089

Olej na plátne, 117x86,5 cm, posledná štvrtina 17. storočia

L: Učníková 1980 (publikované ako Ludomila Kollonitz), Ország Világ 1888

R: 1984

Mária Polixena Kollonitz (1662 - 1742) bola druhou manželkou Laurinca Zaya (1651 - 1712) a matkou Imricha Zaya (1698 - 1753) a prastarou matkou Imricha II. Zaya (1765 - 1831). Pre portrét Márie Pol. sú charakteristické francúzske lokne, brokátovaný šnurovací živôtik, naberané batistové rukávy ukončené čipkou. Bohato zastúpené sú ľudové krojové prvky. (Učníková, 1980, s. 77) Pred reštaurovaním bol portrét označený ako Ludomila Kollonitz, svedčil o tom sekundárny nápis, no pod premalbou sa nachádzal ďalší starší nápis, ktorý označoval úplne inú ženu z rodu Kollonitz, taktiež vydatú do rodiny Zay. Portrét bol v roku 1888 v Ország Világ publikovaný ako Grófká Ludmila Kollonitz (Učníková, 1980, 76-87) a taktiež Generálnom katalógu portrétov bola označená ako Ludomila Kollonitz. Portrét má viacero anatomických nepresností, záujem maliara bol smerovaný na šperky, čipky a pod., preto predpokladáme neškoleného autora. Patrí k najstarším portrétom z rodovej galérie Zayovcov.

### **Laurenc Zay (1651 - 1712)**

XI-0160

Olej na plátne, 116x95 cm, začiatok 18. storočia

R: nereštaurované

Prastarý otec Imricha Zaya a jeho druhej manželky Márie Polixeny Zay. Portrét bol taktiež premaľovaný v druhej polovici 19. storočia. Hlavu má mierne pootočenú na pravú stranu, je zobrazený v trojštvrťovom profile. Odetý je v bohatej purpurovej brokátovej uniforme s plášťom rovnakej látky, zdobenom zlatými šnúrami. V polovici tela má pripnutý opasok zdobený krúžkami, vykladaný modrými kameňmi, v strede spojený sponou v tvare hlavy leva. Ľavou rukou, ktorá je oproti postave nepomerne malá, si pridŕža rukoväť šable zavesenej na opasku. Pravú ruku má skrytú za chrbtom.

### **Andrej Zay († 1685)**

XI-0091

Olej na plátne, 114x90cm, nesignované, posledná štvrtina 17. storočia

L: Učníková 1980, Učníková 1986, Ország Világ 1888, Papco 2016

R: Chorvátová 1984

Polpostava staršieho muža zachyteného od kolien hore. Ruku má opretú v bok a telo trištvrtiny natočené k divákovi. Na čiernom pozadí dominuje červený výrazný odev, ktorý je bohato zdobený. Na ľavej strane je kompozícia uzavretá tmavou drapériou s prešívaným okrajom so strapcami. Na pravej strane bol sekundárne umiestnený nápis s erbom, pri reštaurovaní odstránený. (Togner, 1983 s.5) Portrét bol pôvodne komponovaný do oválu.

### **Imrich Zay (1698 - 1753)**

XI-0184

Olej na plátne, 94x77 cm, 2. polovica 18. storočia

L: Učníková 1980, Fukári 2008

R: nereštaurovaný

Portrét Imricha Zaya pravdepodobne vznikol v druhej polovici 18. storočia, premaľovaný bol v druhej polovici 19. storočia. Imrich Zay má na hlave parochňu s dvoma lokňami. Odev tvorí zelený kabát a plášť s ozdobnými zlatými gombíkmi a šnúrkami. V páse previazaný červenou





Obr. 1 Imrich Zay (1698 - 1753) in. č. XI-0184 foto: archív SNM-MBo

stuhou. Pôvodný odev bol pravdepodobne modrý, pri detailnom skúmaní nachádzame fragmenty tejto farby aj iné umiestnenie gombíkov. Viac by sme sa dozvedeli pri reštaurátorskom výskume.

### **Peter Zay (1735 - 1788)**

XI-0088

Olej na plátne, 88x72 cm, 3. tretina 18. storočia

L: Učníková 1980, Ország Világ 1888

R: Dorica 2005

Podľa nápisu je na portréte zobrazený Peter Zay, manžel Márie Anny Auespergovej. Pri reštaurátorskom výskume RTG žiarením v roku 1996 bol pod portrétom Petra Zaya odhalený starší ženský portrét. Obidva portréty majú kvalitné prevedenie, tým je nález ešte vzácnejším. (Dorica, 2005 s. 4) Reštaurátorský výskum okrem toho odhalil aj sekundárne zásahy pochádzajúce pravdepodobne z 19. storočia (pozadie a genealogický nápis). Muž je odetý v červenej veste pošítej zlatými šnúrami, ktorú má prepásanú širokým zlato-čiernym opaskom. Modelácia tváre je citlivá, s dôrazom na využitie hry svetla a tieňa. Črty sú charakteristické výraznejším obočím, veľkými mandľovými očami a širším nosom.

### **Mária Anna Auersperg (1744 - 1765)**

XI-0063

Olej na plátne, 90x72 cm, okolo 1760

L: Učníková 1980

R: Porubčín 1972

Mária Anna Auersperg sa v roku 1762 vydala za baróna Petra Zaya bola matkou Imricha Zaya (1765 - 1831). Auerspergovci pochádzali z dnešného Slovinska, mali bohaté majetky v Korutánsku, Hornom Rakúsku a v Čechách, vlastnili aj dom v Šoproni. Mária Anna je oblečená do bohatej čipkovej zdobenej krinolíny modrej a bielej farby. Strnulosť figúry oživujú grációzne gestá rúk. Ľavou rukou si ľahko pridrža modrú zdobenú stuhu, pripnutú v účese, ruka je premaľovaná. Pravú ruku má ohnutú nadol, akoby v hovorovom geste. Portrét pochádza zrejme zo 60. rokov 18. storočia, začínajú sa v ňom prejavovať rokokové prvky. Podľa reštaurátorskej správy je portrét taktiež namaľovaný na staršom portréte. Pri reštaurovaní sa odstraňovala súvislá premaľba na tvári a genealogický



Obr. 2 Peter Zay (1735 - 1788) in. č. XI-0088 foto: archív SNM-MBo

nápis na ľavej strane. Ponechaný bol starší nápis na pravej strane. Taktiež bol ponechaný erb, ktorý však pochádza z premalby.

### **Mária Anna Auersperg (1744 - 1765)**

XI-0187

Olej na plátne, 82,5x69 cm, 1757

L: Učníková, 1980

R: Wooth, 1976

Výrazovému poňatiu a subtilnej telesnosti figúry zodpovedá svieža maľba s jemným prekreslením detailov, mäkkých farebných prechodov v kontraste zo vzdušnou rozvláchnou drapériou, vyplňajúcou ľavú spodnú stranu obrazu. Tuhé poprsie, kostým výrazne pošíť ornamentálnym dekórom, maliarsky prepracovaná ľavá ruka pridržajúca zdobený lem pláštá (pravá ruka je ukrytá pod drapériou) podčiarkuje portrétny účinok. Ušľachtilá oválna tvár, hlboký dekolt a jednoduchá parochňa doplnená ozdobnými šperkmi sú znakmi reprezentatívnej ukážky vysokej maliarskej kultúry. Jemná, mierne idealizovaná mladá dáma v ťažkej rokokovej róbe a bohatom plášti. Modelovanie svetlotieňom prezrádza skúseného portrétistu. (Učníková, 1980 s. 83)

### **Mária Alžbeta Zay (1736 - 1812)**

XI-0198

Olej na plátne, 89 x 70,50 cm, okolo 1760

L: Učníková 1980, Zuberová 1988

R: Wooth 1976, Solárik 2009

Portrét má zjednodušenú výrazovú koncepciu, charakteristicky tvrdú, strnulú, neprirodzenú pózu nútenej elegancie. Portrétovaná dáma v pozdvihnutej pravej ruke drží vejár. V rámci dobového vkusu je položený veľký dôraz na vyjadrenie materiálu. Presná charakteristika kostýmu, jeho precízna ozdobnosť a detailne vyjadrená štruktúra tkaniny sú zobrazené na úkor portrétu. Maliar je síce domáci, no odev je intenciami francúzskej rokokovej módy, no prvky na odeve sú prevzaté aj z ľudového odevu. Mária Zay (1736 - 1812) bola sestrou Petra Zaya a dcérou Imricha Zaya (1698 - 1753).





Obr. 3 Mária Anna Auersperg (1744 - 1765) in. č. XI-0063 foto: archív SNM-MBo

### **Ludovít Zay (1776 - 1782)**

XI-0121

Olej na plátne, 110x76 cm, okolo 1780

L: Učnicková 1980

R: Pavlovský 1994

Detský portrét zobrazuje Ludovíta Zaya, na spôsob malého dospelého. Ludovít Zay, brat Imricha Zaya, zomrel ako šesťročný. Bol synom z tretieho manželstva Petra Zaya a Ludoviky von Calisius. Portrét je vsadený do interiéru. Okolo krku má biele žabó, na nohách biele podkolenky a na hlave parochňu. Obuté má zdobené tmavomodré topánky s prackou. Stojí vzpriamene s hlavou pootočenou doľava, pričom pohľad upiera na diváka. Ľavou rukou hladí bielo-hnedého psíka stojaceho na stole, na zdvihnutej pravej ruke mu zasa sedí sýkorka. Pozadie dotvára pri ľavom okraji stĺp na sokli a v pravom hornom rohu diagonálne umiestnená zelená drapéria.

### **Imrich Zay (1765 - 1831)**

XI-0090

Olej na plátne, 112x78 cm, 1780 - 1800

L: Kowalská 2021

R: ?

Portrét zobrazuje mladého Imricha s vyššou parochňou, vzadu s mašľou a nad ušami s lokňami. Odetý je v modrej veste so zlatým zapínaním so šnúrami, ktorú má prepásanú červeným opaskom. Ľavú ruku má založenú vbok, v pravej neprirodzeným spôsobom drží kružidlo, ktoré opiera o zvitok papiera ležiaci na stole prekrytom červenou drapériou. Na stole je zároveň položený aj glóbus. Pozadie dotvára časť architektúry (stĺp) a v ľavom hornom rohu červený záves lemujúci vrchný okraj kompozície.

### **Použité skratky v texte**

L – literatúra

R – reštaurovanie

SNM-MBo – Slovenské národné múzeum- Múzeum Bojnice



Obr. 3 Eudovít Zay (1776 - 1782) in. č. XI-0121 foto: archiv SNM-MBo



## LITERATÚRA

FUKÁRI, V. (2008). *Felső-magyarországi főúri családok (A Zayak és rokonaik, 16-19. század)*, Bratislava: Kalligram, 156 s. ISBN 9788071499718.

GRAJCIAROVÁ, Ž. – DORICA, J. (2004). *Príbehy Reštaurátor Jozef Dorica*, Bratislava: GMB, 71 s. ISBN 80-88762-76-6.

JANURA, T. (2015). Aristokratická rezidencia Zayovcov v Bučanoch. In: J. Žuffová (Ed.). *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* (s. 37-44). Trnava: Krajský pamiatkový úrad, 58 s. ISBN 978-80-89175-69-7.

KOBLASA, P. (2011). *Zay de Csömör - uhrovecí páni*, Rodopisná revue on-line 3 [s.l.]: [s.n.], s. (1-4) [online]. [citované 4.3.2022]. Dostupné na internete: <https://www.yumpu.com/xx/document/read/6922079/zay-de-csomor-uhroveci-pani-rodopisna-revue-on-line>

KOWALSKÁ, E. (2015). Dôstojník v armáde a spoločnosti na prelome 18. a 19. storočia: Imrich II. Zay a jeho kariéra (1765 - 1831) In: M. Čaplovič (Ed.). *Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo*. Vol. 19, č. 2, s. 147-160. ISSN 1335-3314.

KOWALSKÁ, E. (2021). Postavy na portrétoch Jána Jakuba Stundera: Imrich a Mimi Zayovci In: K. Beňová (Ed.). *Ján Jakub Stunder (1758-1811) Nikde cudzincom, Kodaň- Budapešť-Levoča- Banská Bystrica* (s. 127- 138) Banská Bystrica: SGBB, 174 s. ISBN 978-80-88681-85-4.

NAGY, I. (1857-1868) *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal I.-XII.* Pest Friebeisz István, Ráth Mór,

Ország Világ (1888). Budapest, február 25., IX. évfolyam, 9. szám/ 10. szám

PÁLFFY, G. (2012). Baróni a magnáti v Uhorskom kráľovstve v 16. storočí. In: F. Federmayer, (Ed.). *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 379 s. ISBN:978-80-970196-6-2.

PAPCO, J. (2016). *Atribucionizmus obrazov: Prepísaná história*, Bojnice: Slovenské národné múzeum. 526 s. ISBN 978-80-8060-411-0.

PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, A. (1983). *Maliarstvo 18. storočia na Slovensku*. Bratislava: Veda, 156 s.

UČNÍKOVÁ, D. (1980) *Historický portrét na Slovensku*. Martin: Osveta, 269 s.

ZUBERCOVÁ, M. (1988) *Tisícročie módy, z dejín odievania na Slovensku*. Martin: Osveta, 265 s.

(2009). [s.l.]: [s.n.], [online]. [citované 4.3.2022]. Dostupné na internete: <http://w.genealogy.euweb.cz/hung/zay1.html>

## ARCHÍVNE PRAMENE

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Múzeu Bojnice, Reštaurátorský protokol k obrazu Mária Zayová (2002). (Dorica)

ASNM, pMB, Reštaurátorský protokol k obrazu Portrét baróna Petra III. Zaya (2008). (Dorica)

ASNM, pMB, Reštaurátorský protokol k obrazu Mária Elisabeta baronisa Zay (1976). (Lenhart a Kindernayová)

ASNM, pMB, Reštaurátorský protokol k obrazu č.: XI-0063 (1972). (Šášky)

ASNM, pMB, Reštaurátorský protokol k obrazom č.: XI-0155, XI-0023, XI-0072, XI-0129, XI-0050 (1983). (Togner)

ASNM, pMB, Reštaurátorský protokol k obrazom č.: XI-0089, XI-0091, XI-0131, XI-0194, XI-0042 (1984). (Togner)

ASNM, pMB, UČNÍKOVÁ, D., 1986. Scenár k výstave „Historický portrét“ v Huňadyho sieni od 30.7.1986 do 30.10.1986.

ASNM, pMB, Reštaurátorský protokol k obrazu č.: XI-0121 (1992 -1994). (Kožár a Pavlovský)

**Mária Dědová - Erik Hrnčiarik - Zuzana Lopatková (zost.)**  
**DOCTORANDORUM DIES 2022**  
Vydanie prvé

Recenzenti:                    prof. PhDr. Ivan Gerát, PhD.  
                                      PhDr. Peter Guráň, PhD.  
                                      prof. Mgr. Peter Halama, PhD.  
                                      doc. Mgr. Ingrid Halászová, PhD.  
                                      doc. PaedDr. Vladimíra Kurincová Čavojová, PhD.  
                                      prof. PhDr. Silvia Miháliková, PhD.  
                                      doc. PhDr. Marián Špajdel, PhD.  
                                      prof. PhDr. Marian Žervan, PhD.

Vydavateľ:                    © Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

**ISBN 978-80-568-0514-5**  
**EAN 9788056805145**

